

ERDÉLYI MÚZEUM

XI. kötet.

1894.

VI. füzet.

Székelyek-e a móczok?

(Második és befejező közlemény.)

II.

Általában az a nézet uralkodik, hogy a topánfalvi havasok móczai eloláhosodott székelyek. Az utazók is kifejezést adnak leírásaikban ebbeli nézetüknek. Egynémelyike tudni véli, hogy az ide telepedett egykori székelyek az ev. ref. egyházhoz tartoztak, s hogy az albáki templom hiujában most is látható a rézkakas, a mely egykor a torony csúcsán díszelgett. A móczok háztájában, ruházatában, testalkatában van valami, a mi a székelyre emlékeztet.

Hunfalvi János¹⁾ szerint az erdélyi nemzeti fejedelmek székely néppel telepítették be a havasokat, hogy a nagy terjedelmű kincstári erdőségekben a faiparnak lendületet adjanak. Körülbelül 20—30 ezer székely telepítvényest emlegetnek. Hunfalvi azonban nem tudja sem a fejedelmet megnevezni, a ki ezt a telepítést végrehajtotta, sem az időt meghatározni, a melyben a telepítések megtörténtek volna, annál kevésbé nyújt felvilágosítást a telepítések arányairól. Erre vonatkozólag történeti adatra nem akadtam. Történetíróink feladata tisztázni a kérdést: tényleg történt-e telepítés, mikor és mily arányokban?

A kérdést már érintettem egyszer ebben a folyóiratban.²⁾ Megmondottam, hogy egyes kisebb székely telepítés nincs kizárva, de fel nem tehető, hogy a mai móczok eloláhosodott székelyek volnának, jelesen annak a 20—30 ezer székely telepítvényesnek a maradványai, a kikről minduntalan hallhatunk és olvashatunk. Erre nézve kézzel fogható bizonyítékokat hozhatunk fel.

¹⁾ Magyar birodalom földrajza, Budapest 1886, 687 l.

²⁾ Erdélyi Múzeum-Egylet 1887-ki kiadványok: *A móczok*, 79—115, 299—330 lapokon.

Mindenekelőtt legyünk tisztában a mőczok földével. Hunfalvi szerint a mőczok földje az Aranyos völgyében Offenbányával kezdődik, Topánfalván át a Gaináig s onnan délkeleti irányban Abrudbányán és Zalatnán át az Ompoly völgyön lefelé Ompolyiczaig terjed. ¹⁾ Bergner Rudolf német utazó szintén ezt a földet állítja a mőczok földének. Ez a feltevés azonban nem áll. A mőczok földje az Aranyos völgyében fennebb, Bisztrával kezdődik és Topánfalva, Csertés, Alsó- és Felső-Vidra, Albák, Szkerisóra, Szekátura, Kerpenyes, Szohodol, Bucsum, Nyágra, Ponorel községek területére szorítkozik, a lakosság száma az utolsó népszámlálás adatai szerint körülbelül ötvenezer, központjuk Topánfalva.

A mőczokon kívül nyelvi és ruházati eltéréseket mutatnak a *mokánok*, a *bányászok* és a *kőrösiek*; ezek együtt alkotják itt a havasok lakosságát. A mőczok rendszerint faipart űznek. Különbeféle faedényeket, zsendelyt készítenek; épület-fákat bárdolnak, aroncszóással és tutajozással foglalkoznak. A *mokánok*, bár köztük is vannak ügyes fa- és vasmunkások is, inkább csekély földjüket művelik, állattenyésztéssel foglalkoznak. Aratás idején leereszkednek a völgyekbe, ellepik a volt Aranyosszéket, a bihari, békési részeket; aratnak, csépelnek s ez által télire a szükségeltető gabonaneműeket megszerzik. A *bányászok* a bányász helységekből tisztán bányászattal foglalkoznak, míg a *kőrösiek* részben elütő viselettel különféle ipart űznek, kereskednek; földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkoznak.

A Torda-Aranyos, Alsó-Fehér, Hunyad s részben Aradvármegye területéhez tartozó havasi lakosság tehát nem mind mőcz. A tulajdonképpeni mőczok lakhelye csak a fennebb említett községekre terjed ki.

A mőczokat másként *țopi* ²⁾ (czop)-nak is gúnyolják. A mőcz

¹⁾ Már említett munkájának 687. lapján.

²⁾ A *moț* (mőcz) szót sokan a *mons*-ból származtatják. A román akadémia szótárában is (Laurian-Massim: Dicționarul limbii române 942 l.) a román nyelvi elemek közé van sorolva, holott a szláv szócsaládból való. A magyar matola, motring vagy matring szintén ide tartozik. (Lásd: Cihac: Dict. d'etymologie daco-romane, éléments slaves, 189 l.)

A *țop* a német Zopf. A németek mondták: Zopfiger Kerl, Zopfiger Walach. Frânc és Candrea: Rom. din munții apuseni 65 l. V. ö. a szláv cop-pal.

szó cirrust, hajfürtöt jelent; *mořochină* (Haarbüschel) a népnyelvben szintén előfordúl. Nem csak a havasi lakosra alkalmazza a román nép e szót, hanem a búbos szárnyasokra is, így mondja *găină mořată* (búbos tyúk), *pasere mořată* (búbos madár). Az elnevezés a havasi lakosság hajviseletéből ered.

Honnan vehette ez a nép a nevét? Vajjon magával hozta-e, vagy itt kapta a hazában? Abban a véleményben vagyok, hogy ez a lakosság a mócz nevet magával hozta. A magyar államnak románságát, a topánfalvit kivéve, egy vidéken sem nevezik így; sem Romániában, sem Bukovinában, sem Beszarabiában nem hívják e néven a hegyi lakosságot. Azonban ráakadunk a szóra Macedóniában. Bolintinean Demeter¹⁾ balkáni utazásaiban felemlíti, hogy a macedóniai románság hat nemzetségre oszlik; negyedik nemzetséggül megnevezi a *móczokat* (mořinii), a kiknek nagy része Thessaliában lakik, földműveléssel és különféle mesterséggel foglalkozik. Igen derék, ép és munkás faj, a többi románság bizonyos büszkeséggel tekint reá. A hat nemzetség közül a *moskopolok* a legműveltebbek; e nemzetségből való a hazánkban is jól ismert *Sina*, *Mocioni*, *Săguna*, a *Gojdu* család, és a kiváló két író: *Boiagi* és *Rosa*. Látható tehát, hogy a mócz szó nem jelent feltétlenül havasi lakost, mert a macedóniai móczok inkább a síkságot foglalták el, a havasi lakosságot ott a *gramusteánok* alkotják.

Hihetőleg a mi móczaink is ezen macedóniai móczok családjából szakadtak ki és így hozták magukkal a nevüket is.

Ezt az állítást bizonyítani is tudjuk — még pedig mindenek előtt a *nyelvvél*.

A román nyelvben a labialisokat (p, b, f, v, m.) s az *n* rhotacismusát illetőleg három dialectust különböztetünk meg:

1) *i* előtt a labialis változatlan, az *n* két hangzó között nem megy át *r*-be. Lesz tehát *piept*, *bună*.

2) a labialis *i* előtt értékben változik; az *n* hangzók között gyakran *r*-ré lesz.

Igy vin: *ghin*, *jin*; a latin venenum: *viriz*, = *virir*.

3) a labialis változatlan, az *n* pedig *r*-be megy át, *piet*; *bună* = *bură*.²⁾

¹⁾ *Bolintinean Demeter*: *Călătorii la români din Macedonia și muntele Atos*, București, 1863, 98. és következő lapokon.

²⁾ Nădejde J. *Ist. limb. și literaturii române*, 6. l.

Az első dialectus az úgynevezett *dunai*, a második a *maczedoniai*, a harmadik az *isztriai*. Ha már most a mőczok nyelvét vesszük szemügyre, úgy fogjuk tapasztalni, hogy ezen hangtani jelenségeket illetőleg az a második, a maczedoniai dialectushoz tartozik.

A magyarországi románságnál a rhotacismust csak éppen egy néhány szóban találjuk fel, pl.: a *mărunți* = a *mănunți*; *fereastă* = *feneastră*; *nimerui* = *nimezui*, *rărunchiu* = *rărunchiu* stb. Az élő nyelvben nálunk össze-vissza 15—20 szóra akadhatunk. A mőczok ebben a tekintetben kivételt képeznek; nyelvük ezelőtt néhány évtizeddel hemzsegett a rhotacizált szavaktól, a melyeknek gyűjteményét Frânc és Candrea össze is állította.¹⁾ Ma tényleg csak az öregek élnek e régi emlékkal, az ifjúság az iskolák hatása alatt azt egyáltalában mellőzi. A rhotacismus a régiségben nagy szerepet játszik; legrégebb nyelvemlékeinkben az *n* rhotacizálása általános. A *Psaltirea Scheiana* és a *Voroneczi Codex*²⁾ csak a szláv-ságból és a görögségből átvett néhány szóban mutat kivételt. A *mohácsi codex* (a XVI-ik száz végéről) szintén rhotacizál.

A mai nyelvben előforduló ezen jelenség s az a körülmény, hogy régi nyelvemlékeinkben az majdnem általános, arra a következtetésre vezet, hogy az *n* rhotacizálása a román nyelv alakulása idejében keletkezett a nyelvben s hogy az egykor az egész nép által használva volt. A rhotacismus a kivándorlóknál, különféle hatásoknál fogva gyengült, némelyek pedig fentartották azt. Annyi bizonyos, hogy a románság azt egykor közösen bírta, hogy ősi fészkeiben, mikor még egy tömegben volt, közösen használta is, s hogy csak az egyes tömeg kirajzása után tapasztalhatunk e tekintetben változást.

Hol lehetett vajjon a rhotacismus fészke? A rhotacismus, ám-bár a latin és a román nyelvekben szórványos esetekkel találkozunk, a jelen alakjában mindenesetre idegen hatás az oláhságban. Az albán nyelvben (tosk) ez a hangtani sajátság tényleg előfordul. Bár az albán nyelv számos szavában az *n* rhotacizálása elmarad, *Hasdeu* Bogdán mégis kénytelen beismerni, hogy a rhotacismus albán hatás.³⁾ A románság a nyelv alakulásakor egyszerre vehette

1) A fennebb idézett munka 85—90. lapjain.

2) Körülbélül a 15-ik száz végéről valók.

3) *Cuvinte din bătrâni* II. k. 16 l.

át az albánból az artikulussal, s a számnevek egyik sajátosságával. És ez a körülmény egy újabb bizonyíték a román nyelv és nép balkáni eredetűsége mellett. A rhotacismus félszke tehát Albánia, a románságra nézve Macedónia, innen mehetett szét Isztriába és a mostani móczokkal a topánfalvi havasok közé. A macedoniai lakosság nagy része, mint pásztor, nyájával egyik helyről a másikra vándorolt. A Kárpátok gerincein Bukovináig s a bihari havasokig eljöttek. Tényleg ezen havasok népe gyakran teleteti juhnyájait Dobruzsában. Az érintkezés az alsó-részekkel máig sem szűnt meg. A régi világban ez az érintkezés, tekintettel arra, hogy e nép pásztorkodásból is élt, még sűrűbb lehetett.

Innen van a labialisok érték-változása is.

Az utat, a melyet a Macedóniából kivándorló csapat megtett, a nyelv világitásánál meg lehet jelölni. Ez a csapat mindenütt a Kárpátokon vándorolt s a moldovai részeken nagyon sok ideig tartózkodhatott. A macedoniai, moldovai és az abrudbányavidéki románság nyelvében megegyező hangtani jelenségek fordulnak elő. Legsajátosabb jelenséget mutat a *c* hang (e és i előtt magyar *cs*).

Ez a hang az említett három vidék nyelvében *ț*-(magyar *cz*)-be megy át, p. o. *cesenușă* = *țenușă*; *fiçior* = *fițior*; éppen így a *g* (e, i előtt *zs*) *dz*-be: *ginere* = *dzinere*. De ezeken kívül még több összevágó példát hozhatnék fel, a mi arra vall, hogy a nyomok Macedóniából Moldován át vezetnek hazánk havasai közé.

Továbbá, ha a mócz nyelv szókincsét tekintjük, nagy különbséget mutat az erdélyi románság nyelvétől.

Fránc Teofil¹⁾ összeállítja a mócz vidék tájszavait, melyek között több van fentartva a macedoniai román nyelvből. Kétségtelen, hogy a móczok nyelvében sok a magyar elem. A móczok kereskedő, iparos nép lévén, a magyar városokat hetenként ma is rendesen felkeresik. A magyarsággal az érintkezés mindennapos. E mellett a bányavárosok magyarsága nem csekély hatással volt és van tényleg a román lakosság nyelvére. A kölcsönvételek azonban a közösleges magyar elemekre szorítkoznak, a melyekkel a román nyelvben Magyarországon mindenütt találkozunk. A székely nyelv sajátosságos szókincséből nem akadunk egyetlen szóra sem; a szé-

¹⁾ I. m. 97—107 l.

kely tájnyelvnek semmi nyoma sincs a mőczoknál. Ime felsorolok néhány kölesőnvételt a Frānc szótárából: *abărlău* (abárló), *aleș* (les), *aleu* (előpénz, foglaló), *cheș*, *cheșeu* (kesely), *comornic* (komornyik), *forgașă* (forgás), *iosag* (jőszág), *iclejie* (eklezsia), *părlău* (pároló), *hotăr* (határ) stb. Ezek és a mőcznyelvben előforduló többi magyar elem, előfordúlnak a románságnál majdnem mindenütt, sőt a régiségben is gyakoriak.

A név és a nyelv tanúsága szerint a mostani mőczok tehát macedoniai eredetűek, a honnan a 15-ik század végén, a törökök európai előnyomúlása előtt szállingózhattak nagyobb csapatokban felfelé; elfoglalták Erdély nyugati havasait, megtartván nevüket, nyelvi sajátásaikat s ipari ügyességüket is. E nyelvben nincs meg a macedóni török hatás.

A mőczok tehát nem lehetnek székelyek. Kizárják ezt a feltevést mindenek előtt a helynevek, a melyek között alig egy magyar van. Ha a székelység alapította volna a havas községeit, az egyes község, vagy határnévben fenmaradt volna a székely nyom. A helységnevek szláv vagy román eredetűek.

Bistra, a szláv *bystra*, citus, limpidus, gyors, tiszta. Sok községet, patakot neveznek így. *Bistra* mellett foly a hasonnevű patak.

Câmpeni (Topánfalva), *câmp*, mező. Népmonda szerint egy Topa nevű gonosztevőtől nyerte volna magyar nevét, ki örökösök nélkül halván meg, javaiba *Câmpian* nevű egyén költözött, innen nevezték el a románok aztán *Câmpeni*-nek. Magyar neve szintén szláv: *topiti*, *caefacere*; a román *topi*, *topesc*, olvasztani. Hihetőleg olvasztóhely lehetett valamikor. Különben sok hasonló helynévvel találkozunk úgy nálunk, mint Romániában: *Topa*, *Topana*, *Topăneni*, *Tepești*, *Toplicza* stb.

Vidra, a szláv: *vydra*, magyarul *vidra*; görögül ὄδρζ. Igen sok hasonló helynévre akadunk.

Ponorel, szl. *ponor*, locus ubi fluvius sub terram absconditur. Sok hasonnevű helység van.

Neagra, a román *negru*-(niger), fekete.

Secătura, r. *sec*, latin: *siccus*, száraz.

Albac, a román, *alb*, fehér.

Scărișoara, a román *scară*, lajtorja.

Cărpiniș (Kerpenyes), a román *carpăn*, *carpinis*, olaszul: *carpino*, gyertyánfa; *cărpiniș* gyertyános.

Bucium, hihetőleg a bâlciu, vásárt jelent a moldovai részen is, búcsú.

Certejea (Csertés) tisztán ez mutat magyar formát.

A havasrészek, vizek nevei szláv, vagy román származásúak u. m. Cucurbeta, Găina, Vlădeasa, Ruginoasa, Calineasa, Vêrvu-Vêrvului, Căpățina, Părăul, Spurcat, Izvorul-Cepelor, Fundul, Părăul-Galbin stb.

Figyelemre méltó körülménynek tartom, hogy míg Erdély románsága szarvasmarháinak magyar nevet ad, u. m. Bodor, Csákó, Virág, Rozsika, Sugár, Csendes, Jámbor stb., addig a móczoknál ez a hatás nem mutatkozik. A tehén és ökör nevek a móczoknál román jelentésűek, mint Păună, Murgă, Proastă, Mândrută, Virae, Albuță, Șireancă, Florică, Boiană; Duman, Bocșan, Bălan, Pădurean, Codalbul, Leneșul stb. stb.

A helynevek tanúsága szerint kétségtelen, hogy a román elem azon havasok között első lakónak jelentkezik; ő alapította a községeket, ő nevezte el a határokat, havasrészeket és vizeket; s egyáltalában zárkózottabb életet folytatván a térségek románságánál, annyi külbefolyásnak kitéve nem volt; sem szokásaiban, sem nyelvében nem volt annyira alterálva, mint az. A helynevek között láthatólag magyar jelentésűekre alig akadhatunk.

Ha ezen havasok között nagyobb, jelentékenyebb székelytelepek léteztek volna, s ha ezek alapították volna a havasi községeket és egyáltalában, a havasi fa- és bányaipar részben vagy egészben az ő kezükben lettek volna letéve, akkor a havasi román nép nyelvében, szokásaiban, helyelnevezéseiben különleges székely nyomokra akadnánk.

A helyneveket illetőleg a román nép, a hogy kapja, úgy tartja meg. A magyar és egyáltalában az idegen helyneveket, átídomítja a maga hangtani szabályai szerint, de megtartja. Erdély helységnévtárát kezünkbe véve kimutatható, hogy a román lakosság csak a legritkább esetben változtatott a helység nevén, a melyet elfoglalt. Erdély sok tiszta román községeinek a neve maig is magyar. A magyarok által megelőzőleg adott határ, víz, hegynevek szintén tiszteletben tartattak.

Két elemnek összeforradása egy területen nem szokott menni minden küzdelem nélkül. Különösen, ha különböző még a vallás is. Csak egy példát hozok fel. *Boicza* Hunyadmegyében egy kis

bányahely, német telepítvény; a lakosság bányász, vallása római katolikus. A román és a német nyelvnek ezen összeütközéséből, egy furesa nyelv keletkezett, ime minő: *Schau Mari! ob dacă vine vaca von die ciurda?* Mari, nézd ha jó-e a tehén a csordából. Ugyanitt fentartotta magát a román és a német elem ezen összeütközéséből egy szokás, a melylyel sehol sem találkozunk ma a románok között. Kisasszony-napján a fiatal bányászok szép fehér kost felcziczomáznak mindenféle pántlikákkal, elől a zenészekkel házról-házra járnak és tánczolni szoktak. Az utczei tömeg menet közben folyton azt kiabálja: «*Kirvai la berbece!*» Így nevezik az ünnepélyt is. A szokás onnan ered, hogy kezdetben, mikor [a német telepítvény templomépitését befejezte, annak örömeire levágott egy kost áldozatul. Azóta a telep minden évben megüli a kosünnepélyt. Az akkori *Kirchweiche*-ből lett *Kirvai la berbece*.¹⁾

A küzdelem ezen nyomaira akadunk mindenütt a románságnál, a hol tekintélyesebb magyar befolyással találkozik. A királyhágontúli részekben különösen tapasztaljuk ezt. Ime ebből a nyelvből is egy néhány példa:

A venyit *árvizul* și nyi-a dus *boroshordaiele*. (Jött az árvíz s elvitte boroshordóinkat.)

Mergem pe drum *cherestul*. Menjünk keresztül az úton.

Unde sá ne *țááluim?* Hol találkozunk?

Hai sá *băsăduim!* Jer beszéljünk.

Hai sá bem *aldămas* in *Sinuța*. Jer, igyunk áldomást szén-ütczában stb.

Ezt a hatást mutatja a görögség is a romániai nyelvben, ime egy példa:

Spune la pan *evghenestao* che a venitő *sulziaris* Trufandaki la *heretismos*.

A szláv nyelvvel való küzdelem a román nyelvet megfosztá szókincsének nagy tömegétől, s kénytelen volt felvenni idegen szókat, képzőket, a melyek a mai nyelvből kipszthathatlanok.

Ha ezen havasok faipara a székelység kezében lett volna, a románsággal való küzdelemben az összeforrasztott új elem kétségtelenül megtartott volna nyelvében a faiparnál szükséges szerszá-

¹⁾ Tránc Teofil: Rot. la Moți si Istrieni. 79—80. l.

mokra, egyes munkákra, fogásokra vonatkozó több műkifejezést, mert hiszen a saját otthonában, saját műszavaival él; azokat elhozta volna a topánfalvi havasok közé is, és ott használatba vevén, az érintkező románság nyelvébe bizonyára át is ültette volna. Ezeket a műszavakat, szerszám elnevezéseket azonban hiában keressük a móczok nyelvében.

Úgy vélik, hogy az ide telepített székelyek a kálvinista egyház hívei voltak. Egyes utazók állítják is, hogy az albáki román templom hiujában a réz kakas, a mely egykor a templom tornyán díszelgett, most is látható. Az áttérés állítólag a mult század közepe táján történt meg. Ez az állítás minden alapot nélkülöz. Ha a betelepített székelyek kálvinisták lettek volna, akkor a telepítés semmiesetre sem történhetett meg hamarább, mint a XVI-ik század végén, vagy a XVII-ik század elején, de ez a telepítés meg nem történt, mert hiszen az 1693-ban megkezdett vallási unióban a topánfalvi vidékek lakossága nagy szerepet játszik, — valamivel később Sofronius itt lázít az unió ellen.

Ez a havasi nép mutatott legkevesebb hajlandóságot a vallási unió elfogadására. Nem feltehető, hogy a székelytelepítvények alig száz esztendő alatt akként alakuljanak át, hogy nyelvük, nemzetiségük, vallásuk megsemissüljön, az új vallásban pedig akkora bigottságot áruljanak el, miszerint készek voltak inkább fellázadni, mint a gör. katolikus vallásra áttérni. A magyarság elleni gyűlölet is épen a móczok között lobbant fel legelőször lángra. Hora és Closca innen indított 1784-ben írtó háborút a magyarság ellen. Lehetetlenségnek tartom, hogy egy magyar telepítvény száz, másfél száz esztendő alatt megfeledkezzék multjáról, tradícióiról, hogy ne érezzen rokonszenvet, a mult hagyományainál fogva, elhagyott testvérei iránt és ellenkezőleg képes legyen azok ellen pusztító hadjáratot indítani.

A havasi nép egyes szokásaiban felfedezzük a balkáni emlékeket, a melyek a románságnál mindenütt megtalálhatók. Lakodalmi, ünnepi s más alkalmi költeményei e népnek eltérést mutatnak, de lényegükben ugyanazok; a székely hatást azokban felfedezni a legnagyobb utánjárás mellett sem lehet. Találkozhatunk ugyan a népköltészetben egyes magyar szavakkal; ez azonban nem specziális székely hatás és különösen nem mondható, hogy azok csak a

havasi nép nyelvében fordúlnának elő, mert jobbára az élő népnyelv közkincesi lettek. Ilyenek: țipou (cipő), gazdă (gazda), cătană (katona), resteu (eresztő) stb. És különösen a mőczoknál divatban lévő kalákák (clacă) nem székely természetűek. Már kimutattam, hogy a *kaláka* sem székely speczialitás, a székelyek közé a románoktól ment át, a mit bizonyítani lehet azzal a körülménnyel, hogy a románságnál általánosak, a magyarság között csak ott fordúlnak elő, a hol az a román elemmel érintkeznek. Különben is a székely nép szabad nép lévén, közöttük ily robotos munkák nem keletkezhettek. E kérdésben figyelemre méltó körülmény az, hogy míg Erdélyben a románságnál a kalaka¹⁾ szó alatt mindig önkéntes, ingyenes munkát értettek, addig a mőczoknál ez a szó jobbágyi robotos munkát is jelentett, a mi összevág a havaselvi értelemmel. Kétségtelen, hogy a mőczok ezt a jelentést vándorlásaik közben kapták fel és hozták ide magukkal. Ha a mőczoknál székely kölcsönvétel volna, semmi esetre sem *jelentene robotos* munkát, mert a székelyeknél ilyen jobbágyi szolgálmányokról szó sem lehetett.

Nagyjában elősoroltam eddig azokat a körülményeket, jelenségeket, adatokat, a melyek a mőczok székelységét kizárják. Most fel fogok említeni egy néhány jelenséget, a mely a székely befolyást kétséget kizáró módon tanúsítja.

A mőczoknál meg van a *fiú-leányság*²⁾, úgy, a mint azt a székelyeknél tapasztaljuk. A székelyeknél a székely ember öröksége, ha fia volt, arra szállott, s a fiú leánytestvérének csak rendjéhez illő kiházasítással tartozott. Ha pedig a székelynek fia nem, csak leánya maradt, az a régi székely törvény szerint, fiúvá vált, *fiú-leánynnyá*, s atyja örökösévé lett.³⁾ A havasi népnél ezt a fiú-

¹⁾ A szláv: *tlaca*, bulgárul *tluku*; az új szláv nyelvek mindenikében előfordúl. A románban kétféle jelentése van 1) többek által nyújtott ingyenes munka valakinek a javára, többnyire a pap, tekintélyesebb emberek, vagy éppen a magukkal tehetetlenek számára. A románoknál divatban van szántani, aratni, kapálni, csépelni stb. kalákában; az asszonyok pedig fonnak, szőnek; 2) jobbágyi szolgálmány, a melyet a jobbágy a földesúrnak bizonyos időben és mértékben tenni tartozott. Az értelem a havaselvi részeken általános.

²⁾ *Frânc-Candrea*: Româniî din munții apuseni 115—116. l.

³⁾ *Szabó Károly*: A székelyek régi törvényei és szokásai. Erd. Múz.-Egylet kiadványai 1887-ki kötet 243—245. l.

leányságot szintén feltaláljuk. A havasi népnél a családnév átszáll utódról-utódra. Néha azonban a fiú elveszti családjának nevét és annak a nőnek veszi fel a nevét, a kit feleségül elvett. Ha valamely családban a fiú-ág kihal, az örökség és a név átszáll a nő-ágra és az a fiú, a ki ilyen fiúsított leányt vesz el feleségül s annak házába, vagyónába költözik, saját nevét elveszti és a leány családnevét veszi fel.

Az ilyen férfiúról a nép nem azt mondja, hogy: *s'a însurat* (meházasodott), hanem, hogy *s'a mārítat* (férjhez ment). A férfiú azért veszi fel a fiúsított leány s illetőleg az após nevét, hogy az örökös neve ki ne pusztúljon. Ha az ilyen férfiú más faluból való, új lakóhelyén *idegennek, jövevénynek* (venetic) tartják; hosszan tartó jó magaviselet után juthat csak ahhoz, hogy a falu ügyeinek intézésében résztvegyen.

A havasi nép külön törvényvel ezt a szokást megerősíteni nem tudja. Nem régi törvényen alapuló kiváltság tehát ez, hanem egy importált idegen szokás, a melyről készségesen elismerem, hogy székelyhatás, miután nincs tudomásom róla, hogy a székelységen kívül valahol a románság között fennállana.

Magyarországon a fiú-örökös nélkül elhalt magyar nemesnek a koronára visszaszállandó jószágában a leányt csak a király tehetette örökössé, illetőleg nevezhette fiú-leánynyá. A Székelyföldön, hol a törvény tette a leányt fiúvá s örökössé, a király ezt a jogot nem gyakorolhatta, mert királyi jog a székely örökségben nem volt, s az nem hogy magszakadás, de még hűtlenség esetén sem szállhatott a koronára.¹⁾

Egyáltalában ki nem mutatható, hogy ez a törvénybeli örökösödési jog valahol a románság között léteznék, annál kevésbé a móczok között, a kik nem is a saját, hanem a kincstár földein laktak. A szokás tehát kétségtelenül idegen hatás.

Van egy hely Alsó-Vidrán, egy néhány házból álló külön kis telep, úgy hívják: *la nemnisi*, a mi kétségtelenül arra vall, hogy e telep lakói egykor nemesek voltak; lehet, hogy épen székely telepek. És ilyen kisebb székely csoportok itt ott szétszórva a havasban létezhetnek is. Erre mutat a sok magyar vezetéknev a móczok között. Egy topánfalvi sorozás alkalmával feljegyeztem egy csomó

¹⁾ Szabó K. idézett munkájában, 245. l.

ilyen magyar nevet: Radák, Aranyosi, Enyedi, Bercesényi, Dávid, Molnár, Pap, Zsoldos, Vas, Gombos, Mikes, Hentes, Boncza, Szóts, Sánta, Péterlaki, Bogáti, Kis, Okos stb. A Frânc-Candrea ¹⁾ névgyűjteményéből felsorolom a következőket: András, Basa, Bankás, Bálós, Barna, Bibarcz, Belle, Buda, Balla, Bajko, Belei, Bogyó, Bóka, Barla, Csorba, Kondor, Kabós, Katona, Domsa, Darabant, Farkas, Fodor, Gara, Gáldi, Gyurka, Gyulai, Gróf, Gábor, Gombos, Haragos, Zsoldos, Gyula, Lázár, László, Miksa, Makra, Mara, Méra, Mandula, Páska, Petko, Palkó, Rigó, Szóts, Suba, Sipos, Tatár, Törös, Tisza (Tisău), Villa, Vinczellér, Verzár (örmény név). E családnevek között kétségtelen sok a székely.

Ámbár már kimutattam, hogy nem minden magyaros névnel beszélhetünk eloláhosodott magyarságról, mégis el kell ismerni, hogy a fenforgó esetben több speciális székely névvel találkozunk, a mely csakis a székelység közvetlen érintkezése, a románságba való beolvadása útján kerülhetett a móczok közé. Ilyen nevek: Barna, Bajkó, Belle, Bibarcz, Balla, Kabos, Gyulai, Darabont, Sánta, Páska, Tatár, Sipos, Mikés, Miksa stb. Alaposabb tanulmány útján még több székelynév-átvételt lehetne kimutatni. Ez a körülmény arra vall, hogy a Székelyföldről különböző időben egyes székely családok igenis betelepítették a havasok közé, a melyek csekély voltuknál fogva semmiféle ellenállást nem tudtak kifejteni, az idők folyamán feltétlenül megadták magukat, nem tartván meg régi hagyományaikból semmit, csak éppen a nevet. Ez az átalakulási folyamat igen egyszerű és természetes. Ismerek több családot, a melyben az apa még töri a nyelvet, de már a gyermek egészen elveszett a magyarságra nézve. Vallásilag, nyelvileg egészen beolvadt. A románság közé betelepülő székely család a román nyelvet csakhamar megtanulja; a saját nyelvétől egy időn túl elszokik; gyermekét, mert közelben magyar templomot nem talál, a román papnál keresztelteti meg, a gyermek ezáltal születésétől fogva egészen román lesz. Ezelőtt 14—15 évvel, mint tanfelügyelő, Offenbányán iskolákat látogatván, feltűnt nekem, hogy a magyar gyermekek a magyar nyelvet idegenszerűen beszélnek, mint mikor a román gyermekek kezd magyarul beszélni. Az offenbányai magyarság bár ma-

¹⁾ I. m. 116—120. l.

gyar templommal és iskolával bírt s bár nagyobb csoportot alkotott, az eloláhosodás útján volt, mert a bányaipar pangott, a magyar elem teljesen magára lévén hagyatva, állandóan románul beszélt. Ha a bányaipar fel nem lendült volna, s ha az állam az oktatásról külön is nem gondoskodik, az ottani magyarság egy pár évtized alatt teljesen beolvadt volna, nem tartván meg régi hagyományaitól a *neven* kívül semmit.

A román elem nem csak a magyarral, hanem a német elemmel is így csinál. A havasi családnevek között van egy csomó német is, a mely kétségtelenül az eloláhosodás útján jutott a románok közé. A székely népről való olyszerű gondoskodás, mint a milyent tapasztalunk, hogy a székelyeket, mint munkásokat, kisebb csoportokban beékelik a románság lakta havasok közé, vagy a Mezőségen, a székelységnek valóságos elpusztítását jelenti. Ily esetekben az eloláhosodás igen gyors tempóban megy végbe. Ily úton a székelységet ötven esztendő alatt meg lehet semmisíteni.

Az is tény, hogy a székely és mőcz ház több tekintetben hasonlít egymáshoz. A székelyes kapu a mőczoknál is megtalálható éppen úgy, mint a szénásól; de a mőcz ruházatában is van találkozás, az ingét nem kívül, hanem a nadrágba szorítva viseli; a pruszi szintén székelyes.

Ebből az összetalálkozásból azonban azt következtetni, hogy a mőczok eloláhosodott székelyek volnának, igen merész dolog. A havasai között elzárt románság első sorban a faipar üzésére volt utálva. A letelepedés idején rengeteg erdőségek borították be a havasokat, tehát inkább a nagy mennyiségben előforduló faanyag feldolgozására volt utálva, mint az állattenyésztésre, mivel a rengeteg erdőségek miatt a nép még annyi legelővel sem rendelkezett, mint ma. Bár az állattenyésztés mindig nagy szerepet játszott a havasban, a faipar üzése a havasi románság előtt mégis főfoglalkozás volt, a mit az állattenyésztés mellett is könnyen folytathatott.

A mőcz jó ácsmunkás lévén mindig, messzebb vidékeken fordult meg, úgy is mint munkás, úgy is mint faiparzikket elárúsító. A havasi kincstári, s a bányamunkáknál szükséges építkezéseket a havasi famunkások teljesítették. A havasi munkás tehát szélesebb látkörrel bírt; a formák iránti érzéke fejlettebb. A mi jót látott, azt a maga körében érvényesítette is. Járása- kelése közben könnyen

akadhatott a székely kapu alakjaira, vagy megteremthette azt a saját invenziójából is. Az ingviselet azon alakjában nem csak a székelyeknél fordul elő, hanem a szászoknál is, sőt a románoknál is több helyen; Kis-Oláhorszáiban különösen éppen úgy viseli a románság az inget, mint a mócz. Ezt a viseletet, ha Macedoniából nem hozta magával, útközben is felszedhette valahol.

Az a körülmény, hogy az építkezés nem csak a móczoknál, hanem a többi havasi lakosságnál is azonos, kizárja a székely közvetlen hatást. Ha ez közvetlen székely hatás volna, akkor az épp oly nagy mértékben mutatkoznék a móczok nyelvében, szokásaiban, helység és határelnevezéseiben is. A székelység egyoldalúlag csak építkezés dolgában nem lehetett akkora hatással az egész havásra. Az eddig előadottak szerint, mindent egybevéve, arra az eredményre jutunk, hogy a topánfalvi havasok mócznépe nem székely eredetű, hogy a móczok tehát nem székelyek. A móczoknál azonban igenis akadunk székely hatásra s ez leginkább a leányfiúsítás szokásában nyilvánul. Ez a szokás, valamint az a körülmény, hogy a mócz családnevek között székely családnevek is fordulnak elő, arra vall, hogy a topánfalvi havasokban a régibb időkben rendre-rendre kisebb mérvű telepítések történtek, a melyek azonban csakhamar eloláhosodtak. Az így beolvastottak csak éppen nevüket tartották meg s örökségek alkalmával azt a szokást, a mely rájuk nézve igen fontos és életbevágó volt, s a mely a havasi románság előtt is igen czélszerűnek bizonyult.

MOLDOVÁN GERGELY.

A választási rendszer bírálata.

(Negyedik és befejező közlemény.)

Lássuk tehát tovább e rendszernek gyászos következményeit. Arra, hogy törvényhozója lehessen az országnak, hazafiúi szent kötelességem minden áron leszavazni és megalázni a polgárság másik felét, hogy kettőnk közül egyik homlokán viselje évekig a leveretés szégyenét. Közeledik a választás. Békességben, egyetértésben élő polgárok egymásra uszítatnak s nyughatatlankodni kezdenek mindazok, a kiknek a haza sorsa szívét nyomja, vagy a kiknek hasznuk lehet e szívszorongásból. Szőnyegen van a jelölés. Először korántsem az ország legtekintélyesebb polgárai, a leghivatottabb törvényalkotók, hanem a helyi népszerűség kegyeltjei jönnek szóba. X. Y. megnyerte a vidék pörét, megakadályozta a tagosítást, nőül vette az alispán leányát; a sárokháti földesúrnak széles a családi összeköttetése, s nagy tehetségű, de hivatal nélkül lézengő fiának épen talál a képviselőség, valamely tönkrement jó úrnak kenyeret kell adni a megyén, ellenfele tehát a legalkalmasabb képviselőnek. A hol aztán a mindenkifelett való népszerűség senkit sem hordoz vállain, a befolyásos vezetők az állás felett csöndes árverezést tartanak. A nép demoralizálva van, 15—20 ezeren alúl senkivel sem állhatni szóba; a jelölt ígérjen a községnek oskolát, az új toronyba csináltasson harangot s aztán bankóval, borral, hajbavaló pántlikával, új kötény-nyel meggyűlnek a szavazatok.

Megered a korteskedés falun és városban. Kétes jellemű, de jó szájú existenciák nagy urak ajtain kopogtatnak s aztán a nép között sűrögnek, szokatlan módon költekezve. Egymáshoz nem illő társadalmi állással bíró egyének között hosszú komoly beszélgetések, meleg kézszorítások észlelhetnek. A hírlapok először csak mérsékelt hangon, de napról napra hevesebben dobálják egymásnak és a pártok

tevékenyebb férfainak szemei közé a vérig sértő kifejezéseket, s korcsmában, kávéházban, műhelyben, az ebédlő asztal és a házi tűzhely körül a képviselőválasztás képezi a beszéd, vita, meghasonlás és gyűlölség okát.

Nagy programbeszéddek tartatnak, melyek alatt az ellenjelöltek politikájának hazafisága, gyakran személye és jelleme porban, sárban, kölcsönösen ugyan, de alaposan meghurczoltatik; a sarkokon a legközelebbi leszakasztásig falragaszok tátongnak, s nyilvános helyeken, vagy eddig elfelejtett zugkocsmákban ömlik a bor és harsogó szónoklat; a szenvedélyek napról napra jobban felkorbácsoltatnak; harag, fenyegetés mélyebbre és messzebb hatol a békés társadalomban; az atya megveti fiát, a testvér testvérét s oskolás gyermekek egymás haját tépik a hazáért.

A választás napján a meghasonlás és elkeseredés tetőlokra hág. Katonaság áll ki és szuronyait csillogtatja; nagy sürgés-forgás indul meg. Ordítás, ujongás hangzik a korezmákban, zeneszó az utczákon, zászlós kocsik, jelvényes emberek futkároznak, csődületek, esetepaték keletkeznek s a mesterségesen felkorbácsolt érzelmek húrjai a szakadásig feszültek.

Kihirdetik az eredményt. Egetverő örömjaj tör ki egyik részen, s halálos keserűség emészti a másikat. A fojtott méreg s olthatatlan boszszúvágy követ, dorongot ragad, a katonaság közbelép s azelőtt szelid békés polgárok vére omlik ugyancsak a hazáért.

Igy játszhatnak végig egy komoly háborúsdit azokkal a polgárokkal, a kiknek a megélhetés végett is, de saját indulatokból is egymás között jó egyetértésre volna szükségök. Elválasztják egymástól, a kik közeledni szeretnének egymáshoz; megosztják azokat, a kik egyek óhajtanának maradni s midőn a polgár és haza érdeke egyaránt nyugodt megfontolást követel, a bukás és diadalérzet vak szenvedélyeit uszítják egymásra.

A katonásdi után síri csend áll be s a polgár lát ugyan munkájához, de a leveretés éles fulánkja szívébe szakadt. A győzelmes fél iparkodik a maga javára kizsákmányolni a helyzetet, s gondoskodik róla, hogy a kisebbség többé ne szerezzen neki kellemetlenséget. Hivatal és mindennemű földi jó, már csak azért is, hogy az ellenzék lábra ne kapjon, a győzelmes kiváltsága lesz s a leverett kisebbség vagy tűrni, vagy a diadalmaskodók gúnymosolya mellett magát megadni kénytelen.

Nálunk, Magyarországon, hála az alkotmány még némileg létező idealismusának, az utóbbi tekintetben nem mennek még ép így a dolgok, de az tudvalevő, hogy például a szabad Amerikában minden kinevezéstől lüggő hivatal az ellenfél diadalával véget ér s általános az osztozkodás a győzelmi zsákmány felett. A vallási türelmetlenség kora századaira emlékeztető szellem ez. Így kezdődött a vallásos nézetek harcza is, midőn az erősebb fél saját hitéből jogot merített kiváltságokhoz és a más hiten levők elnyomásához; mígnem érkezett az idő, midőn az állami és társadalmi élet minden terén megosztottak a jogokon s megfértek békeességben egymás mellett többség és kisebbség, katolikus és protestáns egyaránt.

Kérdjük már most, mi köze a háborúnak ahhoz, ha én szavazatommal megbízatást akarok adni az én belátásomtól függő férfiúnak, hogy számomra a parlamentben törvényeket alkosson? Hisz a törvény világosan mondja, hogy e jogomat senki tőlem el nem veheti s annak gyakorlatában meg nem akadályozhat. Miért kell tehát nemtelen szenvedélyekkel keverednem harcába s élctem, becsületem dobnom e jogomért kockára? Szüksége van erre a hazának? A midőn köztársasági felfogás szerint a souverain nép önmagához így beszél: a törvények hozatalának joga minket illet, de mivel mindnyájan nem gyűlhetünk össze tanácskozni, választunk magunk helyett képviselőket; — vagy a mikor a monarchiában felszólítja az államfő a cenzust elérő polgárokat, hogy szemeljék ki maguk közül a törvények alkotásában való részvételeire jó belátásuk szerint a legderekabb férfiakat, akkor ezen választási actusban ép úgy nem lehet a legkisebb helye a győzelem örömeinek, a vereség bánatának és a sors szeszélyének, mint a hogy nincs köze hozzá akkor, midőn első esetben a polgár jogüggyének törvényelőtti vitelére magának képviselőt keres, vagy a második esetben valamely megbízatást kötelességszerűleg teljesít. A választók többsége senkitől sem nyert jogot, hogy a felett döntsön, vajjon az országos törvény által arra jogositott polgár választhat, vagy se? Mert az a személy csak nem mondható az ő szabad elhatározásából eredő képviselőjének, az ő választottjának, a kinek ellene szavazott? A többség határozzon szótöbbséggel ott, a hol még el nem határozott kérdések máskép el nem dönthetők, de az rég eldöntött dolog, hogy a szavazó polgároknak követeket választani nemcsak egyenlően joguk, de kötelességök is.

A többség válasszon saját ízlése szerint, de ne fossza meg a kisebbséget az övével teljesen egyenértékű jogától, hogy a választásban saját belátását számarányának megfelelő mértékben érvényesíthesse. Ha erre meg az feleltetnék, hogy minden választónak külön képviselője csak nem ülhet a parlamentbe, erre viszont azt válaszolnók, hogy ezt nem is követeljük, de azt joggal megkívánhatni, hogy engedjék meg a választónak más kerület olyan választóihoz csatlakozni egy képviselő küldése végett, a kikkel egyetért és együtt érez.

A törvény minden körülmények között érvényben és tiszteletben tartja a többi köz- és magánjogokat s az nincs a többség akaratához, egy háború kimeneteléhez kötve, hogy az egyén erőinek saját javára leendő kifejthetése végett az embertársai által támasztott akadályokkal szemben a rendőrségnél oltalmat, a bíróságnál igazságot találjon, a polgároknak továbbá vélemény-nyilvánítási, egyesületi, kérvényezési, szabadvallásgyakorlati jogait semmiféle helyi többség nem vonhatja kétségbe, hogy azonban saját meggyőződése szerint befolyást nyerjen hazája sorsának intézésére, az már egészen a többség és a sors szeszélyétől függ. Mondjuk, hogy az X-városbeli kormánypárti polgárnak módjában áll meggyőződése szerint választani képviselőt, de az Y-városbeli polgárnak nincs s így viszonti Avagy a múlt választáson még érvényesíthette szavazatát, de a jövő alkalommal a többség megakadályozza benne, meglehet csak azért, mert a kerületben valamely választó meghalt, vagy leszállították az adóját, elköltözött, vagy új választó hurezolkodott a kerületbe. Ily körülmények között rendes esemény, hogy a választási jogosultság érvényesítése helyett csak a szavazás eredményének kihirdetéséig terjedő hittel és reménynyel éri be, a mi pedig csakugyan gyarló kárpótlás az utólag bekövetkező csalódás s egy keresztül szenvedett izgalmak csata keserűségével szemben.

E botor harc és oknélküli tusa rányomja az egész társadalmi és állami életre kárhuzatos jellegét. Az újabb kornak megriktúlván a háborúi, az alkotmányos államok a választási mechanismussal gondoskodtak róla, miként kelljen külellenség híján a határokon belül állandósítani a polgárháborút. Az egyik fél a kormányzat bástyái mellé húzódik s lehetőleg kizsákmányolja az erődített hadállás előnyeit, a másik fél pedig hazafias feladatának ösmeri a

legelkeseredettebb vitézi ostromot a vár ellen. A hazáért mondják. S a ki nem konczért teszi, csakugyan a hazáért vél harczolni és szenvedni. Csakhogy e harez fájdalom teljesen mondva csinált szin-padi játék, melyben az a legkomikusabb, hogy különösen a közka-tonaság a dolgot komolyan veszi.

A baj ott rejlik, hogy a politikai életnek már kezdeténél szembe-állítanak egymással kisebbséget s többséget s választás helyett az a feladatuk, hogy egyik okvetetlen győzze le a másikat. Pedig egyik országos párt sem vallja azt a választások feladatának, a mit a fegyverrel hadakozó felek szoktak, hogy t. i. az ellenkező nézetek levőket leigázzák és a közügyekben való befolyástól megfoszszák; sőt a miután minden parlamentben minden nagyobb párt nyer képviselést, valóságban még az uralkodó párt is azon jóindulatú bizo-nyossággal megy a választások elé, hogy a szavazóknak az urna előtt kimondott meggyőződéséhez és az ily meggyőződésen levők számához képest az ellenfél is törvényhozói jogot nyer. De azért az egyes kerületekben mégis úgy cselekesznek, mintha a befolyás-tól akarnák egymást megfosztani s tényleg minden egyes kerületben egyik teljesen meg is losztja a másikat, *a nélkül, hogy az egy-mással szemben álló országos pártok megfoszthatnák egy-mást.* Kivétel nélkül minden kerületben a helyi pártok megsemmi-tenek minden a többségével *ellenkező feltevést* a nélkül, hogy az országos pártok *ezt tennék*, sőt a nélkül, *hogy szándékuk volna tenni.* Világos, hogy a választók egyenként teljes testi és lelki erő-vel olyasmit cselekesznek, a mit együttvéve *maguk sem akarnak*, a mit *megcselekedvén*, még *sem cselekednek meg* s a minék megcselekvését az ország semmiféle érdeke sem követeli. Hanem igenis végrehajtanak vele olyasmit, a mi aztán minden állam testén sajnó sebeket vág, t. i. elmérgesítik egész a végletekig a pártviszo-nyokat s a józan elmével sehogy össze nem illeszthető mesterséges ellentéteket hoznak létre.

Valamint az összes emberi fogalmak, épúgy a cselekedetek is viszonylagosságból veszik eredetöket. Ha az állam nem azt mondja polgárainak, hogy minden párt híveinek számához képest nyer tör-vényhozói befolyást, hanem azt, hogy iparkodjatok minden kerület-
ben egymást tüzzel-vassal legyőzni; természetes, hogy az egyik *elnyomási* szándékához képest a másik *ellenállási* törekvése ébred

fel s lesz a legbékésebb jellegű polgárjog gyakorlásából általános viaskodás. Az így végig harczott esata képére megalakul aztán a parlament, a hol a pártok, tekintettel részint születésök körülményeihez képest a multa, részint a kivivandó győzelem ezéjából a jövőre, tovább folytatják egymás ellen a szenvedély és pártérdek sugallta harcot.

Alapos kétségeink vannak az iránt, hogy a dolgok ilyszerű menete bármely államnak egészségére válnék és hogy ne létezzék jobb módja az államügyék intézésének. Politikai pártok voltak és lesznek. Különböző kor, vérmérséklet és műveltség, osztály és fajérdek mindig tápot ad ellentétes törekvéseknek, de azért az állam egészére nézve az adott viszonyok között a leghelyesehb politika, s az egymást ostromló nézetek között a való igazság mindig egy marad. Hogy valamely kormánynak hibás intézkedéseit is feltétlenül helyeseljük, viszont üdvös alkotásait is feltétlenül kárhoztassuk, mert ebbe vagy abba a pártklubba iratkoztunk; hogy azon egy állam számára azon csekély számú választó kedve szerint, a kik a többséget erre vagy arra döntenek el, rögtön *más kormányt* adjunk, s az állam számára az előbbivel ellenkező politikai hitvallást teremtsünk, — egyáltalán *nem természetes állapot*, melynek oka nagyrészt az, hogy a követválasztás alapeszméje meg lévén hamisítva, nem a béke, hanem a hadászat elvei uralják a törvényhozást.

Minden legyőzött és megalázott félnek örök idő óta első és utolsó gondolata a visszatorlás. Így a többségi rendszerrel folyton fokozódik a viadal heve is, mert legyőzöttek mindig lesznek, a kik hovatovább terjedtebb hadi készüléteket tesznek a legközelebbi összeütközésre. Az állam e rendszerrel *önmaga teszi a polgárság egyik felét állandólag nyugtalankodóvá és elégtelenné*, mert ha a választónak egyéb oka nem is volna a békétlenségre, már magában az, hogy letiportatott és nem azon férfiú alkotja számára a törvényeket, a kibe bizalmát fektette, elég ok arra, hogy mindent sötét színben lásson és minden felülről eredő intézkedést bizalmatlansággal fogadjon. Ha aztán többszörös választások során át, meggyőződött róla, hogy minden erőfeszítése hasztalan, vagy megtagadja férfias meggyőződését s mint képmutató szaporítja a többséget, vagy végső elkeseredésében forradalmárrá lesz s hathatósabb

eszközök után kutat a zsarnok többség ellen. Ilyformán e rendszer öntudatosan éleszti az államban a forradalom kovászát, s elmondhatjuk, legbiztosabb eszköze az egész képviseleti kormányforma lejártatásának. A 60-as években például Genf cantonban két, csaknem egyenlő párt állott egymással szemben s egyik a többségi rendszer utján a canton képviseletéből kimaradt. E miatt 1864-ben oly mérvű zavargások keletkeztek, hogy a szövetségi hadseregnek kelle közbelépnie.

E mesterségesen táplált elégtelenség egymagában is eredet adja a parlamenti pártélet túlságokban nyilatkozó fattyúhajtásainak. A polgárság igen tekintélyes része évek óta rejtegetett, s a választási manőverek által még jobban felcsigázott bosszúvágytól elfogódva lépven az urna elé, csak oly jelöltre adja szavazatát, a kinek engesztelhetetlen és elszánt magatartásában az ő lelkülete visszhangot talál. Így aztán alólról *felfelé* és felülről *lefelé* kölcsönösen teljes odaadással dolgoznak az ellentétek elmérgesítésén és az észszerűséggel leginkább összeegyeztethető testületi törvényalkotás józan elveinek alapos kivetkőztetésén.

A mily mesterségesen teremt azonban e rendszer oknélkül elégtelenséget a polgárok között, ép oly erőszakosan útalja az államot a politikai átalakulások legszerencsétlenebb módjára, a nagy ugrásokkal és zökkenésekkel járó convulsiók terére. Talán felesleges is bizonyítgatni, hogy a midőn elérkezett valamely államban nagyobb reformok szüksége és ideje, az életbeléptetésnek az lesz áldásos módja, ha minél kevesebb rázkódás nélkül megy végbe és *kiegyezkedve a multtal egyenget útat a jövőnek*. A jelenlegi rendszer épen az ellenkezőre tör. A fenálló kormány csak igen ritka esetekben tudhatja előre, hogy az ezerféle esélynek élére állított választások koczkajátéka felette merre dönt, tehát el sem készülhet rá hogy áthidaljon némely ellentéteket. Ugy a bizonytalanság, valamint az ellenpárt körül felállított mutatók válaszfalak arra útalják tehát, hogy pozíciója fentartása végett a lehető legnagyobb erőfeszítéseket tegyen. Mikor aztán a szenvedélyek a legnagyobb mértékben felcsigázvák, a harcz hevében, akár csak a csatamezőn áll be *hirtelen és váratlanul a fordulat* s egyik kormány futni kénytelen, midőn a másik győzelmesen bevonul.

A modern államokban az úgynevezett békés átalakulásoknak

ez a módja, mely épen csak annyiban békés, hogy nagyobb számú emberéletbe nem kerül, de pénzt mindig s olykor vért is kíván, bizony nem szolgál javára semmiféle népnek. Belföldön váratlanul meginog minden intézmény, számítás és hivatali állás, mely valamelyik kormány fenállásához van füzve s a külföldön sem politikai szerződéseket, sem a közhitelt érdeklőleg nem bizhatnak eléggé egy olyan államban, mely ma így s holnap egy új, az előbbinek intézkedései által nem kötött kormány útján már másként beszél. Lehetnek kétségkívül körülmények, melyek megrögzött állami és társadalmi bajokkal szemben kikerülhetetlenné teszik a birokrakelést, a minthogy némely állapotok a forradalomnak is adnak igazolást, de azt tagadjuk, hogy az alkotmányos államoknak e tusára állandólag és annyiszor volna szükségök, a hányszor a többség kiszámíthatatlan hullámzásához képest kormányt cserélnek.

Országok dolgának intézésében a többség sajátlag az anarchia gyógyszere, t. i. csak akkor léphet fel a majoritás döntő szóval, ha máskülönbén valamely ügyet elintézni nem lehet, tehát elhatározás egyáltalán nem jöhet létre. De az elhatározás és képviselet két egymástól szerfelett különböző fogalom s a nagy tévedés onnan ered, hogy rég elhatározott választási jogosultságom minden egyes kerületben ismét a nép elhatározása alá bocsáttatik. Az állam nem azon szempontból indul ki, hogy az országban a megválasztandó képviselő személye iránt egymással egyetértő polgárok bizonyos száma függetlenül többi polgártársai akarától a parlamentbe küldhesse bizalma hordozóját, hanem megbizza minden kerületben a többséget, hogy határozza el, kit kelljen a polgárság másik felének is akarva, nem akarva saját képviselőjéül tekintenie. Ha a törvényhozás előzetesen megszavaztatván a polgárságot a pártokra, azt mondaná, hogy csak az országos többséghez tartozó hívek választhatnak képviselőket; nem követne el nagyobb igazságtalanságot, mint most, mert az országos többséghez való hűségének révén számos kerületben a localis kisebbség is képviseletet nyerne, míg így mindenütt kizárólag a többség választ. Viszont, ha azt mondaná, hogy a kerületben mutatkozó többséghez képest a választóknak majdnem felét előre eltiltja a szavazástól, a felháborodás bizonyára nagy hullámokat vetne, de azért ez intézkedéssel is, csak ott volna a polgárság, a hol most. A különbség csak az, hogy most egyenjogúnak

véli magát polgártársaival s akkor megfosztatnék e hamis látszattól. Nincs tehát bámúlni való rajta, ha a polgárságnak épen komoly és független része e látszatért nem hozza áldozatul házi nyugalmát, *s hovatovább tömegesebben vonúl félre a választási küzdelmek elől.*

E többségi rendszernek vannak azonban másnemű hibái is. Ha a népek figyelmessé tétetvén e rendszer fonáságaira, gondosabb összehasonlítást fognak tenni a beadott szavazatok és a különböző pártokhoz tartozó képviselők száma között, gyakorta fognak arra ébredni, hogy nemcsak a pártarányok vannak teljesen meghamisítva, hanem a parlamenti többség a szavazók kisebbségének megbízásából kormányoz. E felfedezés természetesen elbizakodottá teszi az ellenzéket s megbénítja a kormány erkölcsi súlyát. E visszásságokon a felosztatás sem segíthet, mert a kerületek nem változván, valószínűleg annyszor lesz hamis képe a parlamentnek, a hányszor újra választatik. E helyzetben nincs kizárva aztán annak a lehetősége sem, hogy a nép sehogysem bírván magát igazságosan képviseltetni és a valódi többség mégis folyton nyugtalanokdván, az államfői hatalom önkénytelenül is *útalva lesz a képviselet mellőzésére* s így a parlamentarizmus a rossz rendszer miatt önmagának áshatja meg sírját.

Szintén figyelemre méltó hibája e rendszernek az is, hogy valamely többség a választó kerületek új beosztása útján kedve szerint szaporíthatja parlamenti híveinek számát s önkényesen megrövidítheti ellenfeleit. Az észlelt tapasztalatokhoz képest az egyes megyékben mutatkozó tömör ellenzéket meg kell csupán osztani, némely falvakat más választókerülethez csatolni és jobb érzelmű közösségekkel kicserélni, a városi választókerületek negyedeit czélszerűbben vegyíttetni s rögtön átalakúl a parlament képe a nélkül, hogy egyetlen polgár is elvesztette volna választói jogosultságát. Az ily rendszabályokat könnyű fedezni. A választókerületek örökkön tartó egyenlőtlensége, a lakosság hullámozása, új közlekedési irányok létesülése, a vagyonosodás által a censust elérők számának szaporodása mindig elegendő ürügyet fog szolgáltatni bármely kormánynak a kerületek átalakítására. A százados parlamenti tapasztalatokkal bíró Amerikában jól ismerik e fogásokat és Gerry-manderingnek (Gerry szalamanderjének) nevezik az ily kerületeket, miután Gerry

Massachussetts kormányzója volt az első, a ki felhasználta a kerületi rendszer ezen gyöngéit s a salamander ép úgy megél szárazon, tűzön, vizen, mint a Gerry jelöltjei.

Ha most még felemlítjük, hogy a mai rendszer mellett különösen monarchiában csak országos képviselőről szólhatni, s mégis megvan lehetősége, hogy a helyi *egy szótöbbségnek hijjával a félország pártolhat valakit s még sem lehet országos képviselővé*; továbbá azt, hogy most a választókerületek egyenlenségeit a képviselőház bizalommal viseltetők számának egyenlensége is szaporítja s a ki egyhangúlag választatott meg, az egész választókerület, más meg csak egy fél választókerület bizalmából képviselő, és ha megemlítjük végül, hogy minden másnemű állami intézménnyel ellentétben, a véletlen és az emberi szenvedély egy napi elhamarkodottságával és tévedéseivel szemben, a rendszer keretében nem létezik orvoslat, akkor be is fejeztük a jelenlegi rendszer félzségeinek taglalását.

Azon érvek ellen, melyeket felsorolánk, csak egy ellenvetést ismerhetünk el nyomatékosnak, azt, t. i. hogy a képviselőválasztásnak ép oly mértékben van helyi, miként országos jellege s valódi célja nem az, hogy a pártok országos arányainak feleljen meg, hanem az, hogy bizonyos választókerület uralkodó nézeteit képviselje. A megválasztandó képviselők számát nem a választók száma, hanem azon vidék művelődési és forgalmi fontossága, összes lakosságának mennyisége szabja meg. A szavazatokat tehát nem számlálni, hanem mérlegelni szükséges; következképp összeomlanak így mindazon okoskodások, melyek a szavazók számának összegezéseire alapítvák.

Ez ellenvetéssel szemben elismerjük, hogy minden országnak fontosabb érdeke, miszerint jó törvényhozó testülettel, hogysem a beadott szavazatoknak hű képviseletével bírjon. Viszont létezhetnek magasabb állami szempontok, melyek kevesebb számú választó számára is külön képviselőküldési jogot tehetnek szükségessé. Az arányos képviselet rendszere azonban egyrészt emelni véli a törvényhozás színvonalát, és miként később látni fogjuk nem zárja ki, sem a helyi képviselet, sem annak lehetőségét, hogy némely vidék szavazatainak nagyobb súly tulajdonittassék s mégis megszünteti a többségi rendszer öreg hibáit. A választásoknak ugyan magasabb

feladata az, hogy valamely ország számára egyáltalán törvényhozást alkosson, mint az, hogy a polgárság magát híven képviseltesse, sőt a miként előbb említők, képviseletről oly értelemben, hogy a parlament kisebbitett arányokban maga a nép legyen, sem köztársaságban, sem monarchiában nem lehet szó; de szó van arról, hogy az államnak a törvényhozásban nyilatkozó része *a szavazók akarata és felfogása szerint alakíttassék*, s miután a választó közönségnek ez irányban levő szándéka és akarata a választáson kikérdeztetik, a parlament létrejövele mellett mindig sarkalatos feladatnak marad ez akarat meghamisításának megelőzése s egy oly választási rendszer behozata, mely kizárja lehetőségét annak, hogy egy oly törvényhozó testület alakuljon, *a melyet létesíteni sem az állami souverainitás, sem a megkérdezett választó közönség nem akart.*

A jelenlegi rendszer számtanilag bebizonyított visszásságai elpalástolhatók amaz ellenvetéssel, hogy a szavazatok nem önthetők egybe, mert különböző vidék fontosságához és lakosságához képest nem egyenértékűek, de ha ezen többre becsült szavazatok összeadáskor súlyokhoz képest többnek is számíttatnak, akkor is csak visszás lesz az elérendő célhoz képest az eredmény és ép úgy aránytalanul megnövekedhetik, vagy kisebbségre juthat az országos többség, mert a felmutatott baj oka nem a választókerületek aránytalanságaiban. hanem a szavazási rendszer azon fonákságában rejlik, mely szerint csak egy szótöbbség kívántatván a képviselő megválasztásához, az ezen felül eső szavazatok képviseltetéséről nincs gondoskodva; a szavazatok fele egyik vagy másik párt előnyére vagy hátrányára kárba megy. Semmi sem lehet természetesebb, mint az, hogy a parlament, mely kizárólag a választók *egyik felének* akaratára alakul, más pártarányokat fog felmutatni, mint az összes választók tömege. Ha például X párt a választók azon felében, mely tényleg választ, 100-ból 30 képviselőt nyer, de ugyanennek a pártnak a választók másik felében, mely szavazatát nem érvényesíthette, annyi híve van, hogy történetesen ennek a félnek a kezébe esvén a választói jog érvényesülése, ekkor nem harmincz, hanem 60 képviselőt nyert volna, természetes, hogy X párt helyzete a 30 képviselővel sehogy sem fog hasonlítani az összes választók között levő pártarányokhoz, mely valóságban sem 30 a 100-hoz, sem 60

a 100-hoz, hanem 90 a 200-hoz, azaz 45 a 100-hoz. És hogy Budapest városában avagy Közép-Szolnokmegyében a kisebbségnek a rendszer miatt több képviselő jut, mint a majoritásnak, azzal a helyi képviselő és a vidék fontosságának érdeke nem áll semmi összeköttetésben, mentségéül a rendszer más hiányainak nem szolgál. De más részt azt sem állíthatni, hogy akár Budapestre, akár az országra nézve közömbös volna, hogy mely párt van többségben, mert hiszen a parlament kissé túlságosan is a pártarányok numerusai szerint intézi a közügyeket, buktat meg régi, állít fel új kormányokat. Ha a parlament nem a párthívek számának súlya alatt kormányozna, akkor lényegtelen kérdés volna, hogy a pártok szerint sorozott képviselők száma miként egyezik a beadott szavazatok számával, de a míg az egyes pártok híveik számából merítenek jogosultságot a kormányzáshoz, az ország sem veheti egykedvűleg, hogy a rendszer miatt a véletlenség a választók akaratából merő tréfát űz.

E mellett azonban úgy véljük eléggé igazoltuk, hogy a többségi rendszer bűneinek a hamis képviselő csak egyik hajtása és sok más kinövéseivel egyetemben mindaddig árnyat vet a modern alkotmányosságra, míg gyökerestől ki nem irtatik.

DR. BÉKÉSY KÁROLY.

Cserei Mihály és historiája.

I. Bevezetés.

Az a közmondás, hogy «a történelem az élet mestere», megfordítva is áll, mert az élet viszont a történelemnek mestere. Az élet tanítja és buzdítja változatos, feljegyzésre méltó eseményei által az embereket történetíráásra.

Míg egyhangúan folyó, békés években csak azok szoktak történetírással foglalkozni, kik erre magukban tudományos hívatottságot éreznek: addig harcok, küzdelmek viharos korszakai, természetesen arra buzdítják az embereket, hogy a körülöttük lefolyt eseményeket írásban megörökítsék, tanúlságul s buzdításul jövőendő nemzedékek számára. Különösen áll ez a memoire-okra, emlékirat-szerű történeti művekre nézve.

Nagy nemzeti harcok, forradalmi idők után rendszeren számos emlékirat jelenik meg olyan férfaktól, kik előbb «csinálták» a történetet, most pedig annak megírásához nyújtanak becses forrásműveket.

Példát nyújt állításom igazolására a közelmultból az 1848 — 49-iki szabadságharc története. Egész kis könyvtárt tenne azon férfiak emlékiratainak gyűjteménye, a kik maguk is tevékeny részt vettek az általuk leírt mozgalmakban.

Ott vannak, hogy csak a legnevezetesebbeket említsem: Kossuth, Szemere, Pulszky, Görgey, Klapka, Czegez emlékiratai.

De hiszen Magyarország egész ezer éves élete alig egyéb, mint örökös vihara a harcoknak, különböző viszontagságoknak, melyet csak néha-néha váltott fel a béke csendje s nyugalma.

Ezekből a viharokból különösen bő rész jutott hazánk fellegvárának, a bércezes kis Erdélynek.

Sokat szenvedett már azért is, mert minden keletől jött támadás, tatárok, kunok rablójáda a Királyhágón túl fekvő vidéket sújtá először.

Majd, politikai különállásának másfél száz éve alatt (1542—1690.) Eris almáját képezte két nagy hatalom, a német és török között, s reája bizony változtatva így kell alkalmaznunk a latin közmondást: «Inter duos litigantes tertius elamitat.»

A kis Erdélyben azután sokkal közvetlenebbül hatottak a haza viszontagságai a polgárok magánviszonyaira is, mint más, nagyobb országokban.

Az örökös ingadozás Bécs és Konstantinápoly, a két politikai súlypont között, majd az egyik, majd a másik befolyásának, nem egyszer erőszakos úton való felülkerekedése végetlen sok szenvedés és veszedelem kútforrása volt nemcsak az egész nemzet, hanem az egyesek számára is.

Sok emberben fel kelle ébrednie a váagnak, hogy a változatos eseményeket, melyeket látott, sőt nem egyszer átszenvedett, írásban megörökítse. Mivel azután magánéletük s a haza sorsa ezer s ezer szállal össze volt fűződve, munkájuk félig politikai történet, félig önéletrajz, egyszóval emlékirat, memoire lett.

Érdekesek az ilyen emlékiratok! Sok tekintetben nagyobb érdekléssel bírnak a rendszeres történeti műveknél is. A közvetlenség, mely belőlük sugárzik, az őszinteség, mely ezen, sokszor nem a nyilvánosság elé szánt műveket áthatja, a bennük található sok történelmi adat, a szereplő nagy férfiak magánéletére vonatkozó érdekes anekdoták bőssége, kedves és tanulságos olvasmánynyá teszik ezen memoire-okot.

Az elmondottak után természetesen fogjuk találni, hogy Erdély igen sok emlékirat-szerzőt mutathat fel különállása korából.

Ott találhatjuk köztük a hű Mindszenti Gábort, az Olaszokban tanult Szamosközi Istvánt; a Síralmas krónika szerzőjét Szalárdi Jánost; a szász Milest; Kemény Jánost a hős fejedelmet, óvatos, hideg író; Rozsnyai Dávidot az utolsó török diák-ot, ki oly érdekes belepillantást nyújt a Gyula-Fehérvár—Konstantinápoly—Bécs közt szövődött politikai s diplomaciai fondorlatokba; a három nagy Bethlent, Farkast, Jánost és Miklóst, ezt a sokat utazott, európai látkörű, korát túlhaladó s épen ezért attól nem egyszer félreértett férfit.

Tekintélyes helyet foglal el Erdélynek emlékirat-szerzői¹⁾ között az a férfiú is, kinek méltatása ezen igénytelen munkának czélját képezi: *Nagy-Ajtai Cserei Mihály*.

II. Cserei származása és gyermekora.

Nagy-Ajtai Cserei Mihály tősgyökeres, régi székely nemes családból származott. Kéziratban fenmaradt jegyzeteiben²⁾ nemes büszkeséggel említi, hogy a Cserei familia a miklósvárszéki, baróthi Cserei. Ba-

¹⁾ Erdély emlékiróinak méltatását lásd bővebben: Szilágyi Sándor: „Erdély irodalomtörténete különös tekintettel történeti irodalmára.” Cikksorozat. Budapesti Szemle 1858—1859.

²⁾ Abaffi Lajos: Cserei Mihály a történetíró. Közli „eredeti kézírataiból” Csereinek naplószerző feljegyzéseit. Történelmi Tár 1880. 561—570 l.

lázstól «híres vitéz ember»-től descendál, a ki «Sigmond császárnak, ki egyszermind magyar király volt, udvari szolgája lévén, mikor in a. 1393 a királyt Nikápolynál Bajazetes török császár megverte s a király a harcra elszaladott kevesed magával, a törökök úzván a királyt, Cs. B. megfordult és egy töröknek a fejét elüti s a kardjába szúrván, úgy viszi a királynak, és ugyanakkor a Dunán által kelvén, mikor a király megéhezett volna, Cs. B. egynehány buzafejet szed s a királynak viszi, azt kidörzsölvén, úgy ette meg a király.» Ez a családi traditio fűződik a Cserei czimerhez, a mely egy vitézt ábrázol, jobb kezében karddal, annak végében törökfővel, bal kezében három búza-kalászszal.

«Balásznak fia Máthé, M.-nak fia Lukács, L. fia Ferencz, ki is első János királynak bejárója volt, F.-nek fia Antal, A.-nak fia Mátyás és Pál. Pál Zrinyi Miklóssal együtt esett el a szigeti obsidióban. Mátyásnak fia László, L. fia János, ez vette Henter Margitot és Baróthról Ajtára jött lakni; J.-nak fia Miklós, M.-nak egyik fia János . . . ennek fia **Mihály**».

A Cserei család, bár sohasem emelkedett Erdély «méltóságos» familiái közé, elterjedt rokonsággal bírt a legelőkelőbb körökben is. Itt említhetjük fel, hogy Cserei Ilona, a «rettenetes és imádott nevű» nagy Wesselényinek neje, szintén ennek a családnak sarjadéka, Mihályunk testvéreinek, Jánosnak ágából¹⁾.

Cserei János, Mihály atyja, jómódú²⁾ és előkelő állású férfiú volt, de a ki «sok változásokon forgott teljes életében.» Inasa és bejárója volt Barsai Ákos fejedelemnek, azután az «öreg» Apaffi Mihály fejedelem fő-asztalnokja lett, majd nűl vette Cserei Juditot, egy másik, katolikus vallású, *csiki* Cserei családnak leányát 1668. januáriusban s Csik-Rákoson telepedett le.³⁾

Ezen házasság által lettek a református Csereiek birtokosok a kizárólagos katolikus voltáért «Szentföld»-nek nevezett Csikban.

Mihály is Csik-Rákoson született 1668-ban október 21-én.⁴⁾ Volt még Mihálynak egy öcsese János és három huga: Erzsébet, Borbereki Dánielné s Judith és Ágnes, «kik megbolondulának, holmi német tisztekhez menének . . . úgy is vévék hasznát.»⁵⁾

Még ma is fenáll Rákoson az az oszlopos tornácú, magas zsin-dely fedelű, igazi ősi székely stílusban épült ház, melyben Mihály született. Benne ma is Csereinek, Mihály öcsesének, Jánosnak utódai laknak.⁶⁾

1) L. Nagy Iván: Magyarország családai III. 15—141. l. — 2) Cserei írja B. Apor Péter: Erdély Metamorphosisához tett megjegyzéseiben (Monum. Hung. Hist. Scriptorum XI. 467 l.): „Idvezült Atyám a maga idejében főember számban volt, fogarasi kapitány, volt száz ház jobbágya, noha az majd mind confiscáltott, mikor megfogták, alig maradt ketten a testvéröcsémekkel mindegyütt 25 ház jobbágyunk . . .” — 3) L. Cserei Mihály historiája Kazinczy Gábertől kiadva az Újabb Nemzeti könyvtárban 1852-ben. 35 lap. — 4) Cs. hist. 37 l. — 5) Cs. 37 l. — 6) L. Orbán Balázs: Székelyföld leírása II. Csik 68—71 l. Ugyanott a Cserei ház képe is.

Első gyermekeveit Csiknak hegyektől körülölelt síkján töltötte Mihályunk, de már 1672-ben Erdélynek egy másik szép térsége lett otthona, ebben az évben atyja a fogarasi vár kapitányává nevezetvé ki.

Itt kezdett «scholába járni» 1674. őszén.

Érdekes leírását nyújtja «Históriá»-jában gyermekkorra örömeinek s bajainak. Van mit elbeszélnie atyja szigorú nevelési rendszeréről, melyet áldott jó édes anyjának kegyes cselvetései enyhítettek.

Mert bizony épen nem mondhatjuk, hogy Cserei atyja elkéneveztetni akarta volna, sőt inkább a legesekélyebb hibáért megfenyítette. Asztalnál mindig ott állt a háta mögött «egy bucsumi jobbagyból álló Jancsi nevű inas, kit Ficzónak is hívtak» és az, mihelyt az atyja intett, mindjárt „nyakon csapta», akármennyi vendég volt is jelen. ¹⁾

Estve nem engedte atyja sem derekaljra, sem párnára feküdni, hanem két kedves agara levén, azok közé fektette, de mikor az öreg Cserei elaludott, az édes anyja titkon felvettette s «a mely házban a fejéreselédek háltak» oda vitette jó ágyba s hajnalban meg kihozatta az agarak közé. Atyja különben is örökké szidta «szásznak, catipilának» s a mesternek is megparancsolta, «mentől keményebben tartsa.»

Ily túlszigorúság okozta, hogy az ifjú Cserei túlságosan félénk, szemérmes és tartzkodó lett, mely tulajdonságokat alig volt azután évek múlva is képes «erőszakkal excutiálni» magából. ²⁾

Meg kell azonban vallanunk, hogy Mihály úrfi nem egyszer rászolgált a büntetésre. Így mikor iskola helyett egy hétig Ficzóval együtt «mindig a vár mellett való vadkertbe jártak játszodni;» mikor azután kitudódott a turpisság, természetesen «megplágálák», de keményebben szegény Jancsit «mivel a nagyobb vala.» ³⁾

Érdekes emléke gyermekkorának, Béli Pálnak és Bethlen Miklósnak fogolyképen Fogarasban való tartózkodása. Meghatóan írja Cserei, hogy felhallatszott hozzájuk esténként, a mint Béli Pál «nagy felszóval könyörge» s éneklé a zsoltárt: «Kegyelmezz meg Uram nekem, mert az ember igen kerget engem.» ⁴⁾

Jó ember volt Béli Pál uram, szerette a kis Cserei gyermekeket s küldé nekik a szőlőből, melyet ősszel vittek volt neki. A gyermeklélek igen fogékony a szeretet iránt, bizonyára itt rejlik egyik oka a nagy rokonszenvnek, melylyel Csereink Béli iránt viseltetett s mely rokonszenv vele Béliit valódi ideális nemzeti hősnak rajzoltatta.

De nemcsak ő, hanem atyja is, mint székely testvéreinek nagy része, rokonszenvvel tekintett Béliire, sőt, bár fia ezt elismerni nem

1) Cs. 91 l. — 2) Cs. 92 l. — 3) Cs. 92 l. — 4) Cs. 91 l.

akarja, terveibe is be volt avatva. Megtudtak ebből valamit az udvarnál is, miért az öreg Cserei «tanácsosnak tartá, magát az udvartól elvonni» és «Naláczai Istvánnak szép úri paripát ajándékozván, hogy kisserzené tisztéből, maga házához Nagy-Ajtára jöve» 1679-ben ¹⁾ Mihályt Udvarhelyre küldé atyja «a collegiumban tanulni», a hol majdnem hét évig lakott. Önérzettel emlegeti: «elmém olyan volt a tanulásra, soha leczkémért egyszer is meg nem vertenek, a templomban a pap hosszú predicációját szórul-szóra megtanultam s a professor előtt nagy álmélkodásával elmondottam, és ha az atyám rabsága ne következék, hogy más nagyobb collegiumokban kimehetek vala tanulni, én is elébb volnék most egynehány grádicsesal.»

Nevezetes eseménye vala udvarhelyi életének «pápistává létele» és szerencés visszatérése. ²⁾

Édes anyjával több ízben megfordult Csik-Somlyón, hol a barátok a tizenkét éves gyermeket «eláltaták» és «pápistává» tevék, de meghagyták neki, vigyázzon s Udvarhelyt el ne árúlja magát. De felfedezték tanárai a kis kryptokatholikus titkát és őt «visszatéríték az elhagyott igaz útra.» Im egy hajszálon múlt, hogy a nagy buzgó kálvinista Cserei pápistává nem leve. És ki tudja, ha «Isten ingyen való kegyelméből ki ne nyilatkoztassa», nem új vallásáról írt volna-e hasonló «fervor»-ral.

Itt jegyezzük meg, hogy János öcsese, ki «generál Chusani» apródja volt, katolikussá lett s így utódai, a mai Csereiek is katolikusok, a milyen volt Wesselényiné a nagyhírű Cserei Ilona is.

Cserei édes atyja hiában hagyta el az udvar veszedelmes környezetét, a villám megtalálta távol otthonában is. A Beldi-féle öszsceskűvésben való részvétellel vádoltatván, Csik-Rákoson elfogták s «kivivék Fogarásban». ³⁾

Nóta alapján lefoglalták ősi és szerzett jószágait, csak felesége s gyermekei részét hagyván meg.

Szomorú évek következtek ezután «az özvegyre és árváira» A mi Erdélyben oly mindennapi eset volt, Csereiné is sorban járta ajándékaival, könyörgő szavával a befolyásos tanácsurakat. Az ajándékokat elfogadták, de a könyörgőt néhol szép szóval, másutt gorbomasággal tovább bocsátották. Jó Cserei pedig «viselte vasát hét évig s nyolcz holnapig.» Végre kiszabadult öreg Cserei uram görvényi fogságából 1685-ben s Mihályt is nagy szomorúságára kifogta az udvarhelyi iskolából.

¹⁾ Cs. 102 l. — ²⁾ Cs. 104 l. — ³⁾ Cs. 116. — ⁴⁾ Cs. 155 l. Itt a jó Cserei az évszámok s adatokban confusiót csinála. Ugyanis 1679-ben adták Mihályt iskolába, atyja elfogatása ezután történt, az „7 évig s 8 holnapig volt fogoly“ s mégis már 1685-ben szabad. Valamelyik adat téves, mi azonban érthető, miután Cserei harmincz évvel később, emlékezetből írta meg e dolgokat.

III. Ifjúkora.

Abban a korszakban, mikor minden nemes ember született katona volt, Cserei sem kerülhette ki a háborús élet viszontagságait. Már 1686-ban, a Budavára visszavétele által halhatatlan emlékü esztendőben, egyrészt a Hunyadmegyébe betört Thököly Imre, másrészt a már Kolozsvárig vonúlt német hadak ellen, »épen pünkösöd első napján a szebeni mezőn«, táborba szállott erdélyi hadak között jelen volt az »igen ifjacska« Cserei is. A hadak egyrésze Thökölyt kiüzte Hunyadból, a másik portyázni ment a német ellen, de Szeben falai alatt szétveretett, a főhad Bethlen Gergely »commendója alatt« Harságon szállt táborba, de innen a szebeni vereség után, a nélkül, hogy, tekintve a megváltozott politikai helyzetet, a némettel csatába bocsátkozott volna, a Székelyföldre vonúlt.

Itt a köznép haza szökdösvén, a tisztek és nemesek, köztük Cserei is tértívny mellett, hogy szükség esetén újra bevonulni képesek, haza bocsáttattak. Ezen táborozás alatt az ifjú Cserei ütközetben nem vett részt. ¹⁾

Nem sokáig volt otthon Csereink, mert atyja még ez év őszén, mint akkor szokásos vala, apródnak, »nemesi inas«-nak adta Teleki Mihály csiki főkapitány udvarához. Rosz sorsa volt itt Csereinek, mint maga eseteli. Szolgái munkákra alkalmazták többi társaival az úr személye, sőt a gazdaság körül is. E mellett éelmük csak szükösen járt ki, s nem egy megaláztatást kelle eltűrniök. Meg is unta Cserei a Teleki-udvart halálosan s miután »sok vádaskodás« merült fel ellene s beteges is volt ²⁾ »majd két esztendei nyomorgás után« ismét hazamene atyja házához. ³⁾

Ezen két sanyarú évnek emlékezte s azok a »vádaskodások« olthattak Csereibe oly mély és sokszor a történetirót is igazságtalanná tevő ellenszenvet Teleki Mihály iránt.

1689-ben ismét táborban látjuk Csereit, ezúttal Macskási Boldizsár vezérlete alatt a Bodzán, hol a nyár és ősz folytán »az Erdélyben lévő német és ugyan az erdélyi hadak . . . táborban lőnek, hogy Havasalyföldre felől valami non putaram ne következék; akkor nem is lőn semmi, de elkövetkezék a jövő esztendőben.« ⁴⁾

Ekkor ismét, az öreg fejedelem halála után, Erdély elhoglalására betörni készülő Thököly ellen őrt álló bodzai táborban Teleki Mihály generálissága alatt jelen volt Cserei is.

Ezen táborozásnak s különösen a zernyesti csatának rendkívül élénk, szemléletes leírása lénypontját képezi Cserei Históriajának. ⁵⁾

Thököly hadvezéri lángesze teljes diadalt aratott a német taktika felett.

¹⁾ Cs. hist. 157—167 I. — ²⁾ Tört. tár 1880. 561—570 I. — ³⁾ Cs. 168—170. — ⁴⁾ Cs. 194. — ⁵⁾ Cs. 198—205.

Szétverettek a német és erdélyi hadak, Hájszler és Dória fog-ságba estek, Teleki »Kálmán paripája elbotolván egy búzakalangyában«, holtan maradt a csatateren. A székelység »rettenetes zúgással megszalada« s kénytelen volt a nemesség, közte Cserei is.

A jó Cserei menekülését csodával határos körülménynek köszönheti. Beérték már az üldöző török és kurucz lovasok, de ő a kerdőt balkarján, mely azokat a magyarokat jelelé, kik a némettel voltak, elledé farkasbőrével s mintha kurucz volna »üzőleg viszi vala a hegyes tört a német után.«

A szerencsés megmenekülés után ő is felesküdt Thököly hűségére s talán nem is oly igen kedve ellenére, minf azt 1709. után, elkeseredett labancz korában írta.

Jelen volt azután 1691. szept. 21-én a diadalmas Thököly fényes keresztényszigeti inauguráltatásán.¹⁾

Thököly fejedelemsége csak pünkösdi királyság volt; még az őszön ki kelle vonúlnia Moldovába, hová Cserei is követte őt kénytelen-kelletlen több száz erdélyi nemessel.

Mig az ősz derült napjai tartottak, türhető volt sorsuk ott a plojesti mezőn, hol negyedtel hélig táboroztak; de majd oly szörnyű hidegre fordult az idő, hogy majd »meg nem ölte magukat és lovaikat;« hiányzott az elegendő élelmiszer is, »a fák alatt megfagyott vadalmát szedték ki a hó alól s jóízűen megették.«²⁾

Az idő és táborozás viszontagságainál még törhetlenebb volt ezen önérzetes nemes urak előtt Thökölynek vérig sértő gyanakodása, ki szavaival s intézkedéseivel világos jelét adta annak, hogy nem bizik »bot-csinálta« kuruczaiban. Azt is láták szegény erdélyiek, hogy Thököly fejedelemségének napjai már megvannak számlálva s bizony nem nagy kedvük volt a sülyedező hajóval együtt elveszniök.

Igy hát »mintegy háromszázan, sok becsületes főemberek és nemesek... egyben végezének, hogy Erdélybe bemenjenek s jó hajnalban meginduljanak.«³⁾

Másnap ötvenen, a többi visszariadván a veszedelmes merénylettől, megindultak be Erdély felé. A mint a Csiga-hágójánál mentek volna, im az örként hátrahagyott kurucz csapat szembe jő velük.

Isteni sugallatképen eszébe jut Csereinek egy mentő gondolat. Leszállanak lovaikról s hozzá látnak nagy-serényen Benkő Mihály holtan az útfélen fekvő szolgájának eltemetéséhez. »Szöktök ti most hazafelé ilyen s ilyen teremtették, de majd megtanítunk.« »Hazudtok ilyen s ilyen fiai, hiszen látjátok, ezt a szegény legény holttestét akarjuk eltemetni.« A kuruczok elhiszik, tovább lovagolnak, az erdélyiek szerencsésen hazajutnak, »hol beesküsznek a császár hűségére.«⁴⁾

1) Cs. 206. — 2) Cs. 209. — 3) Cs. 215. — 4) Cs. 216.

Rövid kurucz bujdosásából azt a tanulságot meríté Csereink, hogy soha többet hazáját el ne hagyja, »mert könnyű a hazából kimenni, de nehéz visszajönni.«¹⁾

Hogy azonban kurucz voltát nem rótták fel neki, abból is láthatjuk, hogy csakhamar visszaérkezése után főcommissáriusnak rendelék a Gabriáni regimentje mellé. Kötelességének megfelelően, visszabocsátá Fejérvárról »a colonellus nagy becsülettel.«²⁾

1693-ig atyja házában lakott Cserei, de akkor történt oly dolga, mely miatt ki kelle mennie az atyja házatól s ettől fogva maga viselt gondot magáról. Naiv őszinteséggel írja le, hogy »mint gyarló goromba ifjú« megkedvelte anyjának egy szolgálóját, kit azután, míg ő távol volt, öreg Cserei uram boszúságában »falu kalodájába vitétt.« Az ifjú, heves Cserei erőszakkal, fegyveres kézzel szabadtítá meg a leányt.

Ellenségei fejére akarták keresni, hogy »azt a hitvány asszonyt a kalodából kivette«, s ő, hogy patronust találjon, anyai rokonához Apor Istvánhoz mene magán secretáriusságra, »ki már nagy ember vala Erdélyben.«³⁾

Ugyanebben az évben mene férjhez a nagyobbik huga Erzsébet Borberek Dánielhez, »vala is tisztességes lakadalma.«

Apor Istvánnál egészen más volt Cserei helyzete, mint a Teleki-udvarban. Mint előkelő úr titkára, majd állami kincstári hivatalnok, tisztas állást foglal el a társadalomban s alkalma van megismerkednie Erdély intéző köreivel, mi által látóköre nagyban kitágul.

1694-ben «az urral, Apor Istvánnal», jelen volt a maros-vársárhelyi gyűlésen, hol Aport ország főcommissáriusának tevék.⁴⁾

Ugyanebben az évben a Csikba betört tatárok kirabolták rákosi házukat, honnan az öreg Cserei nagy nehezen tudott csak megmenekülni. »Az először való irruptiókor szintén megmenekült, de hazajövé, az újra betört tatárok elrabolták szegény, szent életű, nagy buzgó imádságú, nagy híres gazdasszony Apor Ilonát⁵⁾, Csereinek anyjáról való nagyanyját, Apor István édes testvérét. A hetven éves öreg asszony, türelmesen hordott szenvedések után »oda be hala meg Tatárországban.«⁶⁾

Jelen volt Cserei »az urral« együtt a Jókai szerint «koronát szerelemért cserélt« ifjú Apaffi Mihálynak, Bethlen Gábor ifjabb leányával tartott eljegyzésén, majd 1696. júniusban Balázsfalván tartott lakodalmán, »hol nagy szomorúan valának, mind Bethlen Miklós, mind Apor István s mások, kik nem javallják vala azt a házasságot.«⁶⁾

¹⁾ Cs. 208. — ²⁾ Cs. 217. — ³⁾ Cs. 228—229. — Naplójegyzetei szerint (Tört. tár 1880. 561—570.) 1692. 6. máj. ment Apor Istvánhoz. Ez is egy a rövid napló sok eltérései közül. — ⁴⁾ Cs. 233. — ⁵⁾ Cs. 235. — ⁶⁾ Cs. 237, 248.

Apor Istvánnal hosszasabb ideig Szebenben tartózkodott, hol volt ideje s alkalma magához hasonló vidám ifjakkal pajzán csineket üzni.¹⁾

1696-ban méltó előléptetést nyert a törekvő ifjú, mert »az úr« thesauráriussá neveztetvén, Csereit az »officium secretariusának reszolválák.«²⁾

Uj hivatalában valami kisebb összeütközésbe jöven Apor István-nal, abban a hitben, hogy így szép szerével megválhat tőle, nagy hirtelen házasságra szánta magát s 1697. október 18-án megesküdött Káli Kun Ilonával, Apor Istvánné nőttestvérének 13 esztendősnokájával »kemény s vakmerő unitária« nővel.³⁾

IV. Férfikora.

Cserein is beteljesedett a költő szava, hogy »a házastárs, ha véletlenül találsz reá, boldogságod«, mert huszonkét évi boldog házassága alatt, noha anyagilag »jobb parthie«-t is csinálhatott volna, sohasem volt oka megbánnia lépését, melyet oly meggondolatlanul tett.

Cserei ifjú nejével, ennek ősi lészkebe a Marosszékből fekvő Kálba költözött, de már a következő év (1698.) tavaszán Apor István kértére, nejét otthon hagyván, ismét visszatért előbbi működési körébe.⁴⁾ Ez is mutatja, hogy Apor Istvánnak, noha nejét is fellázíták volt Cserei ellen,⁵⁾ nem lehetett valami nagy oka reá »haragudnia, mert különben nem tartja ki lakodalmát⁶⁾ s nem hívja vissza oly hamar magához.

1699-ben Apor Istvánnal, segesvári gyűlésre útzátaban Kundon a szászokkal összeveszvén »az úr« szolgálival, a közbelépő Csereit »úgy meghanyiták egy szőlőkaróval a balorezáján«, hogy hat hétig feküdt bele s ötven forintot kellett fizetnie a segesvári borbélynak, a ki meggyógyította.⁷⁾

Apor jó ura volt Csereinek, sokszor jelét adta iránta való hajlandóságának s még több jóval lett volna iránta, »ha kértére papistává leszen«, a mely esetben ígerte, hogy holta után vagyonának jobb részét reá hagyja.⁸⁾

De Cserei, mint maga büszkén említi, nem volt hajlandó valását világi, elmúlандó jókért odaadni. »Ugy is vette hasznát«, mert Apor, Erdély leggazdagabb főura, nem vévén tekintetbe hű szolgálatait s közel rokonságát, »semmi remunerationival nem lón iránta.⁹⁾

1) Cs. 244—245. Ez is bizonyítja Cserei őszinte igazság szeretetét, ki saját hibáit, botlásait s kihágásait, mint itt a »német sirbók« megütlegetését, oly naivul elmondja. — 2) Cs. 276. — 3) A naplójegyzetek szerint esküvéje október 22-én volt. Ugyanott írja, hogy neje unitária volt. — 4) Cs. Hist. 273. — 5) Cs. 270. — 6) Cs. 267. — 7) Cs. 278. — 8) Cs. 289. — 9) Cs. 288.

1700-ban ellenségei alaptalan vádakkal léptek fel ellene, de kiderült ártatlansága.¹⁾ 1701. májusban »az úr«-ral vala Fejérvárott országgyűlésen, utána »a bolond hagymázba esett egynehány hetekig.«²⁾ 1703-ban a kuruczvilág kezdetekor »nagy bódulás vala Erdélyben.« A német generál parancsára minden nemes embernek olyan helyre kelle menekülnie, hol »német presidium vagyon.« Cserei is, családjával együtt» Görgény várába recipiálta magát.«³⁾

Ezzel kezdődött Cserei életének legviszontagságosabb korszaka, mely azután eltartott egészen 1711-ig, a kurucz világ végéig.

Inség, nyomorúság volt a Görgénybe szorított nemes, úri családok élete. »Há kinek szalonnája, vagy turója volt, a volt mind első, mind utolsó fogás étele.«⁴⁾

Hozzá sokan megbetegedtek a szokatlan nélkülözések miatt, úgy, hogy valóságos megváltás volt reájuk nézve, mikor a májustól octóberig tartó ostromzár után a német lajdinánt, neje rábeszélésére »ki Bercsényi udvarából való fráj vala,« feladta a várat s maga is hűséget esküdött az urakkal, köztük az ágyban fekvő Csereivel együtt Teleki Mihály kurucz vezér előtt Rákóczinak.

Ugyanezen évben, 1703. szent Márton napján halt meg Szeben falai közt »az úr«, a gazdag Apor István.⁵⁾

A kuruczczá esküdött Cserei jelen volt 1705. őszén Magyar-Egrygen Rákóczi táborában,⁶⁾ majd, ugyanazon év Szent Márton napján leveretvén Zsibónál a kurucz sereg, Cserei Kálba, onnan Csikba ment, hol »a gubernium erővel a csiki militiára való terhes inspectorságot veté a nyakába.«⁷⁾

Igy újra labancznak esküdött Cserei s ő rajta magán is beteljesedett, a mit honfitársairól írt, hogy majd az egyik, majd a másik fél túlhatalma előtt meghajolva »hol a német császár hűségére, hol a Rákócziéra diversis vicibus megesküvének.«⁸⁾

Új hivatalában »sok búsulása, mortificátiója volt«, a miért »sokszor elátkozta még a születése óráját is.«⁹⁾ Végre pedig, 1706-ban pünkösöd második napján virradóra csikrákosi házánál megrohanták »a tolvajok«, vagysis kuruczok, megkínózták, elhurczolták, minden értékes dolgait kirabolták, »nem is adának vissza egy pipánál egyebet«, s csak miután erős reversálisban adá ígérését, hogy boszút állani nem fog, bocsátották szabadon.¹⁰⁾

Csereinek alaposan elvették a kedvét az inspectoroskodástól. Bemene tehát Brassóba, hol a németek már feleségét arestálták, nem is tudván elképzelni, »hogy magyar ember, kit a kuruczok elfogtanak, császár hűségére redeáljon.«

A szász föld kerített városai, különösen Szeben és Brassó vol-

1) Cs. 296. — 2) Cs. 303. — 3) Cs. 324. — 4) Cs. 339. — 5) Cs. 338. — 6) Cs. 340. — 7) Cs. 353. — 8) Cs. 356. — 9) Cs. 357. — 10) Cs. 356.

tak a labanczpártiak menedékhelyei, míg künn a »mezőn«, a falukon többnyire a kurucz volt az úr.

Cserei is családjával, rövid megszakításokat nem számíva »hét esztendő s három hónapot töltött el Brassóban s költött el készpénzt hatezer tizenkilencz forintot.«¹⁾ Sok bajt, kellemetlenséget szerze Csereinek s a többi magyar uraknak a szászok drága vendégszeretetének kénytelen igénybevétele. A szerte portyázó kurucz csapatok miatt sokszor több hónapon át nem szállíhattak be semmit jószápaikról, pénzen kelle vásárolniok mindent, maguk, cselédjeik, lovaik számára.

Cserei is csak tizenkét köböl búzával ment be Brassóba, pedig cselédjeivel együtt tized-tizenkettőd magával volt, hét lovat tartott, nem csoda hát, ha sokba került neki »a brassai exilium.«²⁾

Haragszik is ám azokra »a roszt brassai szászok«-ra, a kik mindent pénzért adtak a vizen kívül, s különösen nagy méltatlankodással mondja el, hogy elhúnyt gyermeke koporsójába derekaljul kért gyaluforgácsot is pénzért adta a szász.³⁾ Innen van azután, hogy egész Erdélyben csak a brassai szászok »nem érezték a revolútiót, sőt többire mindnyájan inkább gazdagodtanak.«

Az anyagi bajokon kívül több ízben betegség is meglátogatta Cserei családját ott a bolonyai kapu felett való utcában, Aranymives Miklós házában.

Maga is sokat betegeskedett s volt idő, mikor egyszerre négy gyermeke feküdt kórágyon.

Hozzá még ekkor sem hagyták nyugodtan meghuzódni Brassó falai között, hanem veszedelmes megbízásokat ruháztak reá. 1707-ben ismét ki kelle mennie Csikba, inspectornak, hol sokszor meggyült a baja a német executorokkal, kik úgy tekintették a szegény székelyt, mint levert ellenséget. »Sokszor puskára is költünk«, írja »a német executorokkal, mert én sem hadtam könnyen magamot s oltalmaztam, a mennyire lehetett a szegénységet; az executorok is, vévén eszekben, hogy, én ben laktam a várakban s nem voltam künn a kuruczokkal, nem annyira bátorkodtanak ellenem.«⁴⁾ Nem látjuk-e itt az analógiát az ötvenes évek viszonyaival, mikor nem egy volt konservatív úr arra használta a német uralom alatt elvállalt hivatalát, hogy üldözött honfitársain segítsen!

Hálásan tekintett a szegény csiki székelység Csereire, mint védő angyalára s meg akarta 1708-ban választani főkirálybirojának. Két ízben többséget is nyert a szavazásnál, de végre ellenfelei, a katolikus köznépi vallási fanatismusára hivatkozva, kibuktatták az »erős kálvinista« Csereit.⁵⁾

1) Cs. 360. — 2) Cserei Naplójegyzetei. Történelmi Tár 1880. 561—570. l. — 3) Cs. 369. — 4) Cs. 410. — 5) Cs. 390. — 6) Cs. 412—414.

1709. július 18-án nagy csapás érte Csereit, meghala «angyali szépségű s természetű József fia.»¹⁾ 1710-ben ismét »bajos hivattalal nyomoríták meg«, kineveztetvén három 'regiment mellé inspectornak, mely minőségében Tekén és Batoson lakott, de családját még mindig nem tartá tanácsosnak Brassóból kihozni.

Végre azonban a szathmári béke után a háború zaja lecsillapodván s az utána következett »tolvaj világ« veszedelmei is elmúlván, családját is kihozta 1712-ben, az év elején a brassai exiliumból s Kálba kísérte.²⁾

Az 1712-ik év első hónapjának ötödik napján jelen volt Cserei atyjának hálálos ágya mellett, ki Nagy-Ajtán húnyt el hetvenkét éves korában. »Nagy solemnitással« eltemettette a templomban«, a családi temetkező helyen.³⁾

A temetés után családjához Kálba ment, majd Alsó-Köhérbe, hogy átvegye ezt az Apor successoroktól »az úr mellett való sok esztendei szolgálatért« neki adományozott falut.⁴⁾

A békés politikai helyzetnek s közviszonyoknak hű tükreként csendesebb s nyugodtabb lett ezután Cserei magán élete is.

1715-ben karácsony ünnepén az a nagy öröm érte, hogy felesége »ki is kemény és vakmerő unitária asszony volt addig, az Istennek szent lelke által megvilágosítottván és lelkiismeretében az igazságról meggyőzöttetvén az egy ídvezítő reformata religióra tért és a káli reformata ecclesiában communicált.«⁵⁾

Még mintegy négy esztendeig élt ezután együtt, ettől fogva tán még forróbban szeretett nejevel. 1719-ben szeptember 9-én meghalt neje, édes anyja pedig már előbb 1718. november 26-án, élete hetvenkettedik évében.⁶⁾

1720. november 5-én újra megnősült az ekkor már ötvenkét éves Cserei, elvévén Petken a tizenhét éves Széki Zsuzsánnát,⁷⁾ a kívül korántsem élt oly boldog családi életet, mint az elsővel.

1722-ben cancellárius Bornemissza János ur »törvény szine alatt« megfosztá alsóköhéri birtokától. Hiába apellált Cserei fel egész a királyig, vissza nem nyerhette.

Öregségében Nagy-Ajtán lakott, gazdálkodása mellett sokat olvasgatván s tanúlgatván és irodalmi munkásságra is szakítván időt.

Élete végén sokat betegeskedett; az utolsó nyolcz esztendőben már jární sem tudott.

Meghalt 1756-ban április 22-én. Eltemették az általa épített templom mellett, a családi temetkezési helyen.⁸⁾ A helyet, hol eltemették, tudják ma is, de sirja megjelölve nincs, mert az a kis la-

1) Cs. 432. — 2) Cs. 480. S egyszersmind idáig terjed Cserei Historiája. — 3) Cs. Hist. 480. — 4) Cs. 480. — 5) Cs. Naplójegyz. Tört. tár 1880. 561—570 l. — 6) Tört. tár 1880. 561—570. — 7) Tört. tár 1880. 561—570. — 8) Cs. fiának feljegyzései, melyek Abafi L. szerint hiteles másolatban megvan-

templom, melyet épen Cserei építtetett, vásárlás útján a görög-keletiek birtokába kerülvén, azok máshová vitték, az ott maradt sirdombok és fejfák pedig eltűntek.¹⁾

Csereinek első és második házasságából született nagyszámú gyermekei közül nagy kort csak kettő ért: György, később táblai ülnök és Teréz, utóbb bodoki gróf Mikó Istvánné. Cserei Mihály ága két gyermeke által tovább nem terjesztett, a mai Csereiek nem Mihálynak utódai.²⁾

V. Cserei jellemrajza.

Sok baj és viszontagság között folyt le Csereink élete. Ellen-ség bántalmai, sors csapásai, betegség látogatásai s a zord halál nem egyszer megzavarták lelke s háza nyugalalmát. Volt nap brassai exiliuma alatt, mikor egyszerre négy gyermeke feküdt betegen. Maga írja 1728. körül: »Már eddig öt szép fiam és két kedves leányom holt meg.«³⁾ Őt magát is igen sokszor sújtá betegség,⁴⁾ de valamint ezek testi erejét, úgy a balszerencse sem volt képes megtörni lelke erejét, *Istenbe vetett bizodalma*t. Megható a benső vallásosság-nak, hitnek amaz erőteljes hangja, mely Cserei műveiben oly sok-szor előtör. Bajaiban Istentől vár segedelmet, az örömért neki mond hálákat.

Egyházát mindenek fölött *szereti*, érte áldozni is kész. Nagy-Ajtán, ez unitárius faluban, saját családja és kevés református hit-sorsosai részére a maga költségén építtet templomot.⁵⁾ Vallása drágább neki mindennél a világon, hol ez forog szóban, elfeledi politikai pártállását s kész II. Rákóczi Ferenczet is dicsérni,⁶⁾ ha ez a protestáns érdekeket védi. Bár ez által maga és gyermekei jólétét biztosíthatná, vallását el nem hagyja.⁷⁾

Jó hazafi. Sajnálja, hogy a magyarok visszavonása német directió alá ejtje az országot,⁸⁾ s mint hazafi, büszkén jegyzi fel, a a mi a nemzet dicsőségére válik, így a francziák ellen hadakozó

¹⁾ Orbán Balázs: Székelyföld leírása III. Háromszék 13 lap.

²⁾ A Cserei család leszármazási táblázata található: Nagy Iván. Magyarország családai III. 135—141 l. Cserei életéről 1712 után keveset tudunk, mert Historiája csak eddig az esztendeig terjed. Az Abafi által a Történelmi Tár 1880. évi folyamában közölt Naplójegyzetek 1728-ig terjednek, de ezen jegyzések több helyen ellenmondást foglalnak magukban s különben is nagyon hézagosak. Haláláról fia értesít, kinck feljegyzései „hiteles másolat“-ban Abafi birtokában vannak. Kár, hogy e kéziratokról bővebben nem szól s nem értesít, hol található az eredeti.

³⁾ Cs. Naplójegyzetei. Tört. tár 1880. 561—570. — ⁴⁾ Betegségeit említi több helyen, így Cs. hist. 278, 296, 303, 307, 339, 386, 435, 437. lapon. — ⁵⁾ L. Orbán Balázs: Székelyföld leírása III. Háromszék 13. l. — ⁶⁾ Cs. 379. — ⁷⁾ Cs. 289. — ⁸⁾ Cs. 274.

magyarok hősiességéről szólva, szeretetreméltó naivitással mondja: »Inkább félt a franczia száz magyartól, mint öt-hat száz némettől.«¹⁾

Erősen magyar ézelmű. A németet nem kedveli, hazafias fájdalommal jegyzi meg, Petneházi haláláról szólván: »Ha magyar vagy s sokáig élni akarsz, okos ne légy, vitéz ne légy s pénzed se legyen sok.«) Elhinnénk-e, hogy a labancz Cserei az, a ki így beszél?!

Különben is labanczsága többször háttérbe szorúl magyarsága mellett. Bár vele egy párton vanuak, ki nem állhatja a szászokat²⁾ s ha reá bíznák, minden városaikat »megületné magyarokkal«.³⁾ Rokonszenve, valami rejtett erő, ott szíve mélyén megszólal kurucz testvérei érdekében. Mikor szemtanúja volt, hogy egy kisebb német csapat szétverte a kuruczokat, »szégyenlette kivált a rosz brassai szászoktól.«⁴⁾

Hiába, a vér nem válik vízzé s Cserei is olyanforma labancz volt csak, mint az a másik, a kinek üldöznie kellett volna kurucz ellenségét, de mikor találkozik vele, nem támadja meg, hanem az egykorú népdal szerint:

„Mellette megy el a magyar,
Bajszát pödörgeti.«⁵⁾

Szép jellemvonás Csereiben emberszeretete, *humánus* volta. A szegény csiki népet saját érdekei s élete veszélyeztetésével védi a német executorok ellen.⁶⁾ Végrendeletében korát túlhaladó nemes gondolkozásmódról tesz bizonyosságot, mikor gyermekeit inti, hogy jobbagyaikkal kiméletesen bánjanak, mindjárt ne verjék őket, »mert azok is emberek.«⁷⁾

Cserei *jó fiú, férj és családapa.* A szeretet áldott melege árad felénk azon soraiból, melyekben övéiről szól.⁸⁾

Hivatalában pontos, kötelességtudó, miről volt alkalma írott bizonyítványokat is csatolnia Bécsbe küldött Memorialisához.⁹⁾

Jó gazda. Kiadásait pontosan feljegyezte s tudta, hogy brassai exiliuma alatt mennyi pénzt költött fára, s mennyit összesen.¹⁰⁾

Tanult s tudományokat kedvelő. Már az iskolában kitűnt szorgalma s tehetsége által.¹¹⁾ Tudott latinul, ismerte Vergiliust, s irt maga is latin epithaphiumokat,¹²⁾ olvasta Bonfiniust, Istvánffy¹³⁾ az erdélyi híresebb történetírókat.¹⁴⁾ Van magának könyvtára, me-

1) Cs. 312. — 2) Cs. 166. — 3) Cs. 369. — 4) Cs. 293.

5) Cs. 371. — 6) L. Thaly Kálmán: Adalékok a Rákóczi kor irodalom történetéhez II. kötet 266 l. — 7) Cs. 390. — 8) Abafi Lajos: Cserei Mihály végrendelete. Közölve a Történelmi Tár 1881-iki folyama 148—157. lapjain. — 9) Cs. 339, 432. — 10) Tört. Tár 1880. 561—570 — 11) Cs. 369, Tört. Tár 1880. 561—570. — 12) Cs. 103. — 13) Cs. 334. — 14) Káli Nagy Elek: Cserei Mihály-nak az unitáriusok kolozsvári főtanodai könyvtárában levő jegyzőkönyvének ismertetése. Új magyar múzeum 1853. I. 46—55 l.

lyet szorgalmasan használ. Fia azt mondja róla: »... hogy in privato statu se heverjen böles elméje, örökké írt, olvasott és holta után szép munkáit hagyta posteritássinak.¹⁾

Ezek jellemének szép vonásai, legkitünőbb erényei, de mint minden embernek, természetesen neki is vannak hibái. Ő rajta is igaznak bizonyult az a bölesészeti elv, hogy az erénynek túlzása bűnné válik.

Felvilágosultsága daczára ő is osztozott kora *babonás* hiedelmeiben. Nem hiszi ugyan el, »mint igaz református ember«, a mit Bonfinius »de miraculis sanctorum« ír,²⁾ gúnyolja a »pápista barátok« verítéket hullató Mária képükkel, hanem maga is elhiszi az égen végig csörtető tizes sárkány, az üstökös csillag, a hadakozó halak meséjét s több ilyeneket.³⁾

Egyháza iránt érzett szeretete *vakbuzgóvá, türelmetlenné* teszi. Felekezetét egyedül üdvezítőnek tartja s az unitáriusokról, katolikusokról lenézéssel, sőt gyűlölettel szól. Vannak ilyen kifejezései: »... Béldi fia... felesége kedvéért megbolondúla s pápistává lön...«⁴⁾ Hogy a jézsuitáknak nem nagy barátja, elképzelhetjük. Örömmel írja: »proscribálák a jézsuitákat (Ónodon), azt bizony helyesen is cselekedék.«⁵⁾

Hazafisága *particularismussá* lesz. Ő elfogult erdélyi. Magyarországot külföldnek, a kuruczokat idegeneknek tartja. A Rákóczi-féle szabadságharczra is azért tekint ellenszenvvel, mert félti a Leopold-féle diplomát s Erdély különállását.

Akármi lesz sorsuk azoknak a nagyravágyó, nyughatatlan elméjű magyarországiaknak, az neki mindegy, csak Erdély tarthassa meg kiváltságos helyzetét s abban maradhasson meg a régi jogélet a négy religió s három nátióval.⁶⁾

Cserői túlzó *pártember*, s mint ilyen, sokszor igazságtalan a kuruczok iránt. Guerilla harcmodorukat, mely pedig egyedül volt helye a körülmények között, nem érti, gyávaságnak tartja. Diadalokat kisebbiteni, veszteségeiket nagyítani törekszik. A kuruczvilágtól eltekintve is pártember ő. Vannak kedvelt alakjai, mint Béldi, kikre érdemtelenül égis emel, másokat ismét, mint Teleki Mihályt, kikre személyes oka is van haragudni, a történeti igazság ellenére befeketit.

Nyiltszívű, *őszinte*, de ez nála sokszor *gorombasággá* fajul, haragjának határt szabni nem tud s nem akar. Magánál nagyobb uraknak is sokszor jól odamondogat, s bizony túlságos »ápertus« volta nem egy kellemetlenséget szerze neki életében.⁷⁾

¹⁾ Cs. 3, 4 l. — ²⁾ Cserői György feljegyzései Tört. Tár 1880. 561—570 l. — ³⁾ Cs. 3. — ⁴⁾ Csudajelek s ros z omenek feljegyzései: Cs. hist. 8, 123, 127, 256, 275, 303, 375, 440, 476. — ⁵⁾ Cs. 101. — ⁶⁾ Cs. 379. — ⁷⁾ Magyarország iránt érzett idegenkedését s az uniótól való tartását bizonyítja a történeti igazság ellenére befeketit. 17, 25, 126, 324, 358, 477 lapjai.

Szóval vannak Csereinek erényei s hibái; de mindezek, egészben tekintve, derék, szeretetre s tiszteletre méltó egyéniséggé teszik őt.

VI. Cserei az író és Históriaja.

Cserei hosszú élete alatt sok időt szentelt irodalmi munkálkodásra, s így azután »holta után szép munkáit hagyta posteritásainak.»¹⁾

Csereinek következő, részint kéziratban fenmaradt, részint már nyomtatásban is meglevő műveiről van tudomásom.

Abaffi Lajos a Történelmi tár 1880-iki évfolyamában²⁾ ismerteti Csereinek két kötetre menő kéziratát, melyek közül az egyik kis nyolczadrétű, mintegy nyolczszáz lapnyi kötet »*Cserei Mihály Jedzőkönyve*» czímmel ellátva. Benne aprólékos gazdasági jegyzetek, házi orvosszerek leírása s effélék. Érdekesebb a másik, negyedrétű 398 oldalt kitevő, kötetlen kézíratesomó; benne van *élet-rajza* rövid feljegyzéseiben egészen 1728-ig. Ez, mint már előbb is említettem, több adat által eltér Históriajától, mi onnan származhatott, hogy későbbi éveiben gyengült emlékezőtehetséggel írta.

Ott van kézíratesomóban a császárhoz küldött latin nyelvű »*Memorialis*«-a, melyet köhéri birtokától való megfosztatása ellen tett felebbezése alkalmával írt.

Nevezetes cím nélküli *magyar törvénytudományi műve*, melyet részint más írók s jogtudósok nyomán, részint saját tapasztalataiból írt, 102 szakaszra terjed, nehánynak czíme: 1. A bosszorkányságról. 2. Jóságcserélésnek módjáról. 3. Isten ellen való káromkodásról... 66. A városok privilegiumairól.

Benne van a kézíratesomóban *családi genealogiája* s két rendbeli *végrendelete*.

Káli Nagy Elek értesít Csereinek a kolozsvári unitárius collegium könyvtárában levő 186 lapnyi, sűrűn írott nyolczadrétű, eredeti kézirat kötetéről.³⁾ Benne jeles mondások, epitaphiumok, okiratok másolatai, református püspökök, tanácsurak névsorai, az előbb említett jogi munka. Ezenkívül 27^{1/2} levelet betöltőleg egy latin nyelvű írat: »Proiectum a me elaboratum... de reformatione abu-

¹⁾ Cs. György feljegyzései. Tört. Tár 1880. 561—570. ²⁾ 561—570 l.: „száltalán fekvő két kötet kézirat-ot említ, de kár, hogy bővebben nem ismerteti s nem mondja, hol találta ő ezeket. — ³⁾ Új. Magy. Múz. 1853. I. 46—55 l. — ³⁾ Monumenta Hungariae Historica. Scriptores XI. Altorjai b. Apor Péter munkái: „Synopsis Mutationum 303 lap: „Quia perillustri Dnus Michael Cserei de Nagy Ajta, quondam comitis Stephani Apor ut et thesaurarius secretarius in plurimis me iuvit in catalogo nostro tempore deficientium...“ Ugyanott írja Apor, a mit maga Cserei nem említ. „Antiquitus non Cserei, sed Cserei hanc familiam vocatam invenio.“

sum Transsilvanicorum . . . « s az ugyancsak a fent említett Memorialis.

Cserői segített Altorjai báró Apor Péternek »Synopsis Mutationum« című latin művének elkészítése körül.¹⁾ Ugyszinte Apornak »Metamorphosis Transsilvaniae...« című magyar művelődés-történetéhez Cserői írt megjegyzéseket, »addendá«-kat, melyek, bár csak negyven lapra terjedők, sok érdekes, az erdélyi lakodalmi, temetési, mulatozási szokásokra vonatkozó adatot és több mulatságos anecdotát foglalnak magukban.²⁾

Főmunkája Csereinek a »*História*«, mely egész 1852-ig csak kéziratban volt meg, de így számos példányban forgott közkézen.

Azt írja e munkáról a nagyhírű *Benkő* József 1788. és 1790. között:³⁾

«Minémű historiáját írta (Cserői) hazánknak, főként a kucuzvilágról, esmeretesebb az, mintsem sokat kelletnék róla szólnom, mert legalább *háromszázszor* irattatott le s mindenféle találatik: Azt ugyan nem lehet róla eltitkolni, hogy a sokszori leírások annyira meghibáztatták némely kezeknél találhatókat, hogy az értelmes olvasó is alig fejtheti ki ottan-ottan az igazi értelmét. Az *eredeti írás*, melynek betűi aprók, sűrűk és bajosan olvashatók, vagyon méltóságos Sárosberkeszi Mósa László úrnál, a második nemes székely gyalogezred nagyérdemű főstrázsamesterénél, élete kedves párja gróf Mikó Klára ifju úrasszony után, ki is leánya gróf Mikó Istvánné, Cserői Trézsia asszonynak, a mi historikusunk egyetlen egy unokájának.⁴⁾ Ebből írtam én le oly épségben, hogy egy betűben sem különböz.»

Erről az eredeti kéziratról azt írja Toldi Ferencz:⁵⁾ «... az Újabb Nemzeti Könyvtár kiadói Cserői Mihály historiáját adták ki, és pedig, hála Gedő József hazafiságának, az eredeti kéziratból, melyet ez a magyar Akadémiának ajánlott fel.»

Cserői Mihály Historiáját Kazinczy Gábor rendezte sajtó alá; kiadatott az „*Újabb Nemzeti Könyvtár*“-ban 1852-ben.⁶⁾

A mű 480 hasábot tesz ki s miután ez az egyetlen kiadás

¹⁾ Monum. Hung. Hist. Script. XI. 444—484 l. — ²⁾ Benkő József: Erdélyi kézirati történetírásról. IX. Cserői. Új Magyar. Múz. 1853. I. 232—233 l.

³⁾ Leánya volt Teréz (Mikó Istvánné) Csereinek, l. Nagy Iván Magyar. családai III. 135—141 l. — ⁴⁾ Benkő József rövid emlékezete. Új Magyar. Múz. 1853. I. 240. Én magam is kértem az akad. levéltárból Cserői eredeti kéziratát, kaptam két kéziratot is: Folio 135. és Folio 146., de mind a kettő csak másolat volt. — ⁵⁾ Kár, hogy e kiadáshoz nincsenek jegyzetek és életrajz mellékelve. Úgy hallottam, hogy Kazinczy Gábor elkészítette ezeket, s ki is akarta adni egy pótlék füzetben, de nézeteltérések merülvén fel közte és kiadó társai között, a kiadás, sajnos, elmaradt. — ⁶⁾ Egy körülmény még is szükségessé tette, hogy kézirati példányt is forgassak. Ugyanis Kazinczy kiadásában, különösen az elején sűrűbben, van több kipontozott hely. 1852-ben történt ez a kiadás s így

és pedig az eredeti kéziratból, fel vagyunk mentve a sok variáns kézirat másolat összehasonlításának fáradalma alól.¹⁾

A „*História*“ tartalma nyelvi és stíláriis saájátságai röviden a következők:

A «*História*» Erdély történetét 1661—1712-ig mondja el, vagyis Apafi Mihály uram fejedelemségre jutásától a Rákóczi-féle mozgalom teljes lecsillapulásáig. A viszonyok megérthetése végett azonban leírja röviden a megelőző időket is Nagy Lajos király halálától fogva.

A munka elején egy huszonnyolcz soros versben elmondja mintegy művének programját s kinyilatkoztatja, hogy ő «igazán megmondja»:

„Ezerhatszázhatvanegy esztendőtl fogva
Micsoda fatumokon forgott Erdely dolga.“

Röviden megemlékezik azokról a történetirókról, kik a megelőző idők eseményeit megörökítették.

Művében Cserei nemcsak Erdély történetével foglalkozik, hanem az általános történetre is tekintettel van, nem feledve, hogy a nemzetközi viszonyok ismerete világosítja meg teljesen a hazai történetet is.

Figyelmét különösen az Erdély sorsát intéző férfiak jellemének megismertetésére fordítja s e czélból közli magán életük nem egy jelenetét is. És meg kell adnunk Csereinek, hogy egy-egy kis, sokszor tréfás anecdotával találóbban jellemzi hőseit, mint más író lapokra terjedő reflexiókkal.

«Magán esett dolgokat» is beleszó művébe s épen ezek, a sokszor igen is aprólékos dolgokra, eseményekre vonatkozó s nagyon is bizalmas elbeszélések teszik históriájának fő érdekességét.

a kipontozás oka a censura, már akár úgy, hogy a censor maga törölte az illető helyeket, akár, hogy a kiadó, tartva attól, maga előre kitörölte. Ezek a kipontozott helyek az akadémiai levéltár folio 146 kézírata szerint a következők: 18 l. . . . (még pedig német nemzetből valóra, kik között és a magyarok között megbékélhetetlen antypathia szokott lenni) . . . 19 l. . . . (mintsem a koronához való bolond zelusból magokat és országokat idegen nemzet kezében ejteni) . . . 24 lap: (az austriai directio alatt való) . . . 24 lap: (megbolondíták utoljára) . . . 80 lap: . . . (a kik az ausztriai háznak olyan nagy hűséggel szolgáltanak, ez lett jutalmok egy kitsiny vétekért, hogy nyavalyások hazájoknak elnyomtatott szabadságát, minthogy különb nem lehetett, fegyverrel akarták extorqueálni, nem a magok különös hasznokot, hanem a közönséges jost forgatván, gyalázatosan, hóhér keze által ölettettenek meg) . . . 50 l.: . . . (a római tsászártól és az egész austriai háztól és annak directiójától). Különös, hogy utóbb sokkal erőteljesebb kifejezések is megmaradtak. Talán, mert a censor látta, hogy szigorúsága nem volna a maga helyén a labancz Csereivel szemben, vagy csak a látszat kedvéért maga a kiadó törölte ki e helyeket s ez által eszközölte ki a „typis admittitur“-t. Az Acad. fol. 146. kéziratban a munkának czime: Vera historia Transylvanica, míg Kazinczy kiadásában egyszerűen Cserei Mihály Históriaja.

Ezek által igen sok kulturtörténeti, korrajzi ismeretet nyújt Cserei az ő idejebeli Erdélyről.

Műve érdekességéhez nagyban hozzájárul régies nyelvezete s kedves, naiv előadási modora.

Nyelvezete épen úgy, mint lelkülete is, teljesen erdélyi. A mai székely dialektus jellemző sajátosságai sok helyen előtűnnek munkájában.

Ilyenek az *u* és *a* magánhangzók helyett *o*-nak írása. Például: kolos, tanól, jos, lovakot stb.

A történeti és a végzetlen múlt idő alakjainak gyakori használata. Például: mene, láta, kételkedem vala stb. A végzetlen jelen egyes harmadik személyének teljesebb alakja: vagyon, megyen. Ilyen kifejezések: «a ládád kölcsa a mesternél vagyon»,¹⁾ ma is hallhatók Nagy-Ajtán és Csik-Rákoson.

Érdekessé teszik művét a beleszótt népies kifejezések, közmondások, mint: «...nem is eben áll a kövér ló halála...»²⁾ s «...bezárók az istállót, a mikor a lovakot ellopták volna»³⁾ stb.

Rendkívül kedvesek humoros elbeszélései, anecdotái, melyeket maga által látott, vagy másoktól hallott eseményekről előad, mint az öreg Thököly ajándékaról,⁴⁾ a szászról s muskétásról, saját ifjúkori pajzánkodásairól.⁵⁾

Hibája nyelvezetének s előadási modorának mindenekelőtt a latinosság. De ez nem az ő egyéni, hanem kora sajátossága, melyről ő sem volt mentes.

Latin szavak, latinos szófűzések oly sűrűn fordulnak elő művében, hogy azt latinul nem tudók számára érthetlenné teszik.

Hibája az anecdotáknak tulságos kedvelése, ezeknek igen is eleven kiszínezése, mi által hitelességük szenved.

Igy valóságos népmesébe illő jelenet az, mikor Szécsenyi György, a nagy esztergomi érsek jól odamondogat Leopoldnak, a miért Zrinyinek s társainak meg nem kegyelmezett. Hiában szólítja «apám uram»-nak a király, a haragos érsek nem csillapúl, dűl-fűlva távozik. Lobkovitz fejedelem utána «hanyitja» pálczáját, az érsek megfordul s a pálczát visszasújtja, épen a király lábaihoz.⁶⁾

Hibája a túlzott rhetorikai színezet, mert Cserei is Livius nyomán szereti hőseit szónokoltatni s közli azok beszédeit szószerint, olyan esetben is, mikor lehetetlen volt azokat szószerint bírnia.

A mi Historiájának, mint történeti kútfőnek hitelességét illeti, maga Cserei azt írja munkája elején: «Én historiát írni nem akarok, mert ha akarnék is, ahoz való kapacitásom nincsen, bízom másokra, nálamnál jobbakra s tudósabbakra, hanem a he-

1) Cs. Hist. 106. — 2) Cs. 127. — 3) Cs. 236. — 4) Cs. 62. — 5) Cs. 245. — 6) Cs. 48.

verést megúnván... a mit vagy más igaz hazafiaitól s azoknak hiteles relációiból, vagy magam bizonyosan tudtam s experiáltam s experiálok mindennapon, azokat irtam le, senkinek sem nem hízelkedvén, sem penig, a hol a dolognak igazsága s valósága úgy kívánta, nem kedvezvén. Magamon esett dolgokat is, a *menynyire eszembe jutnak* az elmúltak, leírtam; hogy a kik Isten akaratából successoraim lesznek, azokból tanuljanak és lássák menynyi változásokon forgatott Isten engedelmeiből e roszt világ engemet. A hol az esztendőket *eszembe jutottak*, igazán felírtam, a hol nem tudtam, inkább akartam tudatlanságomat megvallani, mint ex praesumptione kevélykedve hazudni.¹⁾

Ilyen egyszerű szavakban nyilatkoztatja ki Cseréi maga, hogy ő nem akar rendszeres történeti művet, hanem memoirét, emlékiratot írni.

Hogy hitelességének mértékét meghatározhatjuk, két kérdésre kell felelnünk:

1. Tudhatta-e az igazságot?

2. Akarta-e, akarhatta-e azt megírni?

Tudhatta-e, ismerhette-e Erdélynek történetét abban a korban, melyről irt?

Igen, ismerhette azt, még pedig az előbbi évek történetét hallhatta atyjától, ki, mint Apafi fejedelem asztalnoka, majd fogarasi kapitány, bizalmi állást foglalt el az udvarnál és Apor Istvántól s más idősebb rokonaitól, ismerőseitől.

Az egykorú eseményekből pedig soknak maga is szemtanúja volt, mint Teleki Mihály apródja, majd Apor István secretáriusa és nagyfontosságú hivataloknak viselője.

Oly helyzetben volt ő, hogy nem egyszer a politikai események benső, a nagy világ előtt rejtett okait is ismerhette.

Mint mondani szokták, a színlalak mögé is belátott.

Ezért munkájának legértékesebb részét a fejedelmi udvarban, az előkelő vezér férfiak közt lefolyt fondorkodások, vetélykedések leírása képezi. Ezekre nézve Bethlen Miklós után ő is külföldi tekintély, kit Erdély történetirői, Szilágyi Sándor, Kővári László, Deák Farkas és a többi sokszor idéznek.

Akarta-e, akarhatta-e az igazat megmondani? Erre már nehezebb a felelet.

Ő, mint őszinte, becsületes ember, jelszavához, »veritas omnia vincit« híven, bizonyára azzal a szándékkal ült asztalához, hogy az igazat fogja »minden hízelkedés és kedvezés nélkül« megírni. Hanem, mivel saját koráról, oly eseményekről, melyekben maga is részt vett, melyeknek súlya alatt szenvedett, volt a szó, pártatlanságát megőrizni nem tudta.

¹⁾ Cs. Hist. 5 l.

Szenvedélyes gyűlölete, politikai pártállása, felekezetiessége, családi sértett érdekei, nem egyszer elvakítják s igazságtalanná teszik.

Teleki Mihályt, kire nemesak mint államférfiúra, hanem mint magánemberre is haragszik, ezt a »rosz, hitvány oláh faj«-t,¹⁾ úgy tünteti fel, mint a ki hazája vesztét okozá önzése, féktelen dicsvágya által. Pedig mióta levéltári kutatások, a Teleki levéltár kincsei e kort mindinkább megvilágosítják, mennyivel más színben áll előttünk Teleki Mihály, Erdélynek ebben a korban providentialis államférfia.²⁾

Ellenben az általa dicsfénnyel övezett Béli Párról tudjuk, hogy az zsarnoki, erőszakos jellemű s e mellett tehetetlen ember volt, ki összeesküvést szőtt törvényes fejedelme ellen.³⁾

Atyjának ártatlanságát, jó fiúhoz illőleg bizonyítgatja Cserei, pedig fenmaradt levelei bizonyítják, hogy részes volt Béli Pál összeesküvésében.⁴⁾

Igy hát már Erdély történeténél is óvatosan s kritikával kell Csereit használnunk.

Mikor pedig kilép Erdélyből, eltűnik a biztos talaj lábai alól, s távolról sem igényelhet magának kútfői tekintélyt.

Egy néhány tévedését a többi közül méltónak tartom a fel-
említésre.

Azt mondja, hogy második András király a Tábor hegyén adta ki az arany-bullát.⁵⁾

Alexiusnak nevezi azt az orosz czárt, a ki 1697-ben európai körútra indúlt, holott ez Péter volt. Alexius ellen öcsésével támasztat rebelliót, holott Péter ellen Zsófia lázadt volt fel.⁶⁾

Az ónodi gyűlésen maga Rákóczi ránt kardot a turóczi követek ellen.⁷⁾

De különben is én azt hiszem, hogy erre a korra, a XVII. és

¹⁾ Cs. 98 l. — ²⁾ Deák Farkas: Béli Pál. A Történeti Életrajzokban a 77. lapon így szól: »Teleki Mihály nevét a késő századok a gyakorlati honboldogítók sorában fogják emlegetni.«

³⁾ Béli Pál jellemét igazabb világításban mutatják be: Deák Farkas fennmált mívében, Szilágyi Sándor »A magyar nemzet vértanúi«-ban s ugyancsak Szilágyi Sándor »Adatok a Béli Pál-féle mozgalom történetéhez (a Teleki levéltárból) Tört. Tár 1881. 209–241. — ⁴⁾ Cserei atyjáról így nyilatkozik Deák Farkas (Rövid észrevételek Kemény János önéletírásáról s az erdélyi történetirodalom egy-két kuforrásáról. Akadémiai értekezés 1886) »... A rokonzenyes elbeszélő jó Cserei Mihály milyen meghatólag adja elő édes atya fogságát, szenvedéseit és ártatlanságát; a legújabb adatok pedig azt bizonyítják, hogy Cserei János s különösen Cserei György valóságos ösztökélői voltak Béli Pálnak. Szüntelen a megindulásra, tettekre buzdították... Persze krónikairótól nem kívánhatjuk azt, a mit a történetirótól, hogy fiúi és családi érzelmeinek ömledéseit a tényleges viszonyok valódisága által kissé korlátozza, de ha kútfórásul akarjuk használni a Teleki és mások ellen intézett kitérésait, kénytelenek vagyunk ez alapon alászállítani s csakis annyi értéket tulajdonítani, a mennyit egy édes atyjáért búsuló jó fiú beszéde érdemel.« — ⁵⁾ Cs. 178. — ⁶⁾ Cs. 265. — ⁷⁾ Cs. 378.

XVIII. századra nézve, úgy sem az egykorúak, természet szerint elfogúlt feljegyzései bírnak első sorban kútfői értékkel, hanem az egyes levéltárakban felkutatott oklevelek, köziratok, levelezések.

Elhibázott eljárás volna ezért Cserei históriájának értékét kútfői hitelességének mértéke szerint szabni meg.

Sőt ellenkezőleg, Cserei históriáját épen az teszi igazán értékessé, a mi kútfői tekintélyének rovására esik, tudniillik írójának nagy *subjectivitása*.

Ezen tulajdonsága által a külső eseményeket saját lelkének tükörében mutatja nekünk. Rokonszeny s elfogultság által vezetettve, önönmagában hű képét nyújtja azon indulatoknak, szenvedélyeknek, melyek kortársait s honfitársait áthatották, egy szóval a közvéleménynek.

Épen ezért a tudós, a kritikus sokszor találand kifogásolni valót Cserei művében, mely általános igazság gyanánt állít fel *subjectív* egyéni meggyőződést.

Hanem az egyszerű, laicus olvasó hálával fogja emlegetni Csereit, ki érdekes anecdotái, Erdély benső életére, szokásaira, nevezetes családaira vonatkozó naiv feljegyzései, páratlanul szemléletes és élénk előadási modora által, a legnagyobb mértékben kellemes órákat szerzett neki.

VII. Zárszó.

Igyekeztünk hű képben élénk állítani Csereit az embert, s Csereit az író.

Láttuk, hogy úgy az ember, mint az író, tele van hibákkal s fogyatkozásokkal.

De ezek daczára is nem lehet megtagadni rokonszenyünket az embertől, tiszteletünket az írótól.

Cserei, mint ember erős meggyőződésekkel bírt, melyekből háláláig nem engedett.

Vallását, hazáját szerette, azért a mit igaznak tartott, kész volt nélkülözni s szenvedni.

Pedig ez, abban a korban, mikor kurucz s labancz hónapokint változtatgatták meggyőződéseiket, nagyobb szó volt, mint ma.

Mint író, jellemzi Csereit az az élénk, minden látszólagos egyszerűsége daczára is oly mesteri, szemléletes előadás.

S épen ebben rejlik hatásának titka.

Csak természetesnek találhatjuk, hogy Cserei, ez a költői, *subjectív* lelkületű író, a ki különös előszeretettel kereste a drámai és érzelmes jeleneteket, felébresztette költőink figyelmét.

Hiszen Cserei elbeszélését nem egy helyen bátran át lehet venni minden változtatás nélkül valamely drámába, vagy regénybe.

Igy *Szigligeti* Ede legkitünőbb drámájának »*Béldi Pál*«-nak

eszméjét Csereitől vette, a kinél például a Teleki Mihály, Beldi s Beldiné közt lefolyt jelenet valóban megrázó, drámai erővel van adva.

Jókai Mór «Erdély Aranykora» *Török világ Magyarországon* cz. regényében s több elbeszélésében lapokon át Cserei beszélteti.

Igy elmondhatjuk, hogy Cserei úgy közvetlenül, mint költőink által közvetítve szintén hozzájárult ahhoz, hogy Erdély oly költői, regényes színben tündököljék előttünk, mint Skóthon ködös Britanniának lakói és a szabad Helvetia a németek előtt.

Csereinek is része van abban, hogy mi «nagy-magyarországiak» oly szeretettel gondolunk Erdélyre, erre az oly sokat szenvedett bérczes kis hazára s hogy ez szívünkben saját szülőföldünkkel vetekedik az első helyért.

Engemet is az Erdély s ennek története iránt érezett rokonszeny indított arra, hogy Csereivel, ezzel a kitünőleg erdélyi íróval foglalkozzam.

Érzem ugyan, hogy czéломat elérnem nem sikerült, mert szerény tehetségem nem engedé Csereit, művével együtt méltó képben bemutatnom: de miután e munka elkészítése alkalmat adott nekem Csereivel s korával behatóbban megismerkednem, már ebben is gazdag jutalmát láthatom fáradalmaimnak.

Igénytelen munkám részére pedig eszközöljenek ki elnéző megbírást Csereinek ezen teljesen reám illő szavai:

„Én historiát írni nem akarok, mert ha akarnék is, ahhoz való kapacitásom nincsen, bízom másokra, nálamnál jobbak s tudósabbakra.“

SZIGETHY LAJOS.

FELMÉRI LAJOS.

Felméri Lajos, a kolozsvári m. kir. tudomány-egyetemen a neveléstan nagynevű nyilvános rendes tanára, május hó 22-én déli fél egy órakor jobblétre szenderült.

A szomorú hír bizonyára mélyen megrendítette folyóiratunk olvasóit, a kik e hasábokon nagybecsű közlemények alatt oly sokszor találkoztak országos híri névvel a megdicsőültnék.

Többet nem nem fognak találkozni. A ragyogó toll kihullott a kézből, az oly nemesen gondolkodó agy megszűnt gondolkodni s az a szív, a melynek szeretete nemzete, annak ifjúsága, jóléte iránt megmérhetetlen volt, nem érez már többé!

Országszerte keltett megdöbbenést és igaz, őszinte részvétet a jó Felméri-család tragikus sorsa. Alig két hét lefolyása alatt három nemzedéket láttunk a ravatalon: a pát, fiút és unokát; a fészek feldúlva; a boldogság, a mely tegnap még ott csillámlott minden arczon, szétfoszlott, eltűnt fájdalom, örökre!

*

Életrajzát röviden a következőkben adjuk:

A megdicsőült 1840-ben született Székely-Udvarhelyen, ott és Sárospatakon befejezve tanulmányait 1863-ban Budapesten az egyetem és a ref. hittudományi intézet hallgatója volt. 1866-ban bentazta Angliát, Skóciát s Edinburgban, később Jénában, Heidelbergben, Tübingában egy-egy félévet hallgatott az egyetemen; 1888-ban az elhunyt Erdélyi János helyére, a sárospataki főiskola bölcsészeti tanszékére hívták meg, honnan 1872-ben a kolozsvári egyetemhez neveztetett ki, hol az intézet megnyitása óta a neveléstudomány rendes tanára volt. 1879 és 1880-ban a kormány megbízásából nagyobb tanulmány-útazást tett Angol- és Franciaországban. Kiváló munkái: Az iskolázás jelene Angolországban, 2 kötet (1884), A neveléstudomány kézi könyve (1890), melynek rendkívüli hatása abból is kivehető, hogy az első kiadás példányait a közönség alig egy pár hét alatt elkapkodta.

Felméri fáradhatatlan szorgalmú férfiú volt, tevékeny részt vett minden tanügyi s más társadalmi mozgalomban. Tagja és elnöke volt az országos m. kir. középiskolai tanár-vizsgáló-bizottságnak, a bölcsészeti karnak dékánja és pro-dékánja; halála előtt két nappal az egyetemi rector-választók az összes szavazatokkal idei „Rector magnificus“-nak választották; a budapesti Népnevelők egyesülete, a tiszántúli ref. Tanár-Egylet tiszteleti tagja; a kolozsvári községi iskolák felügyelő-bizottságának elnöke; az Erd. Irod. Társaság és az állami tanító-képző intézet igazgató-tanácsának al-elnöke, az Emke directoriumának, a Múzeum-Egylet választmányának tagja, szakosztályunknak alelnöke stb. stb.

Május hó 24-én d. e. 11 óraker kísérte a város nagy részvéte a kolozsvári közös temetőbe. Sírjánál a bölcsészeti kar, az Erdélyi Irodalmi Társaság, az egyetemi ifjúság és az Emke nevében mondtak megható beszédeket.

Első házasságából élő gyermekei: Lajos, Margit és Ilona.

*

Felméri, mint ember a becsület, az igazság megvesztegethetetlen bajnoka volt; különben egy igazán érező szív, a mely egyenes úton mindenkin segített, a ki hozzá folyamodott. A mogorvának látszó férfiú páratlan kedélye, töről metszett székelly humora feledhetetlen lesz azok előtt, a kik közel állottak hozzá. Mint tanár példás lelkiismeretű, ékesen előadó, igazságos; mint kartárs hű, odaadó és szerény: szóval minden ízében egész ember volt, a minővel csak ritkán találkozhatunk.

Halálában nagy veszteség érte a tudományt, a melynek oly kimagasló képviselője volt; minket a kik benne egy pótolhatatlan munkatársat veszítettünk el. A veszteség közös mindnyájunkké, a nemzeté, melynek jóléteért oly nemesen munkált.

Legyen fölötte könnyű a föld, — emléke előttünk mindig áldott lesz!

MOLDOVÁN GERGELY.

Irodalmi Szemle.

Tizenhét év Erdély történetéből.

(1849 július 19 — 1866 április 17. Irta: *Ürmössy Lajos*. Ára: 6 frt.)

Inkább tárgyánál, mint tartalmánál és formájánál fogva érdekes könyv az *Ürmössy Lajos* munkája. Az a tizenhét év, a mit felölel, szomorúan emlékezetes, bár kevésbé ismert, nagyobb igényű munkában még nem méltányolt része fajunk és államiságunk históriájának. *Ürmössy* szorgalmas és lelkiismeretes adatgyűjtő, rutinos publicista, a ki napjaink politikai, társadalmi és közgazdasági kérdéseiben ott-honos; — de nem történetíró. Ez a zordonnak tetsző ítélet nem akarja becsémélni munkája érdemét, sem ócsárolni talentumát. Könyvének figyelmes átolvasása tagadhatatlanul sok tanulsággal, nem csekély ismeretgyarapodással honorálja a fáradságot; nem revelál történetíró, a ki adataiból képet fest. A históriának külső jelenségei: az e s e m é n y e k annyira lekötik teljes figyelmét, annyira maguknak foglalják le egész érdeklődését, hogy az, a mi az eseményekben ok és lényeg, alig kerül szóba, alig talál csak stereotyp fölemlítést is. Hogy világosabban fejtszem ki magamat: *Ürmössy*nél az esemény nem folyamánya valamely oknak, mely határaiban szintén okká válik, hanem pure et simpliciter csak esemény. Innen van, hogy a míg könyvében, nem ugyan valamely szigorú és kifogástalanul logikus módszer kapcsán, föltaláljuk az 1849—1866 évek minden eseményét, addig az események valódi illusztrációit sajnosan kell nélkülöznünk.

Annyi vádat halmoztam föl néhány sorban, noha a munkát, ismétlem, érdekesnek és érdemesnek tartom, hogy véleményemet kissé részletesen kell megokolnom.

A ki csak kissé részletesen is ismeri az 1849—1866 évek eseményeit, az első szempillantásra már látja, hogy a szóban forgó aera egymástól két, még a czélokban is különböző időszakot foglal magában. Az első időszakot: a *Verwirkungs-theorie* majdnem tíz évre tehető aeráját, nemcsak a forradalom készítette elő, hanem a forradalmat megelőző néhány évtized is. *Metternich* herczeg nemcsak időben elődje *Bach* bárónak, de szellemben és törekvésekben is. Más-más eszközökkel har-

czoltak ugyanazokért a czélokért, a minthogy a két ember egymástól nagyon különböző két individuum volt. De a viszonyok is egészen mások voltak. Metternich Napoleon hadjáratai alatt lón Ausztria első miniszterévé. Része van a szent szövetség létrehozásában és főrendezője volt a koronás fők bécsi congressusának. Mindig a legitimitás lovagja volt, születésénél, nevelésénél, talentumánál fogva. Politikai eseménye a meglevő állapotok conserválása. Egyébként inkább diplomata, mint politikus. Az erős, egységes Ausztria megvan ugyan politikai programjában, de megteremtésével igen keveset vesződik. A belügyi kérdések, lettek légyen bármilyen fontosak és életbevágók, nem az a tér volt, a melyen ő versenyt futni akart. Hitte és hirdette, hogy egész Európának providentiája. Diplomatiái íratának néhány vastkos kötete tanúbizonyság a mellett, hogy szerepét nemcsak ügyesen, de talentummal is játszta. Bach pályája más csapáson indult. 1848 kezdetén alig ismert és valószínűen elégedetlen fiskális, a ki Ausztriának alkotmányt kíván. A bécsi forradalom pattanja ki az ismeretlenség homályából. Előbb igazságügyi, később belügyminiszter. Tíz évi belügyminisztersége arról tanúskodik, hogy otthonosabb a jogi, mint a politikai igazságokban. Tanult, szellemes fej, a mint azt alkotmántheoriái bizonyítják. Talentuma és a viszonyok egyaránt a belügyi kérdések terére úttáltak. Ausztria most nem Európát rendezi, mint 1815-ben, magának kell rendezkednie. Királyságait és tartományait forradalom söpörte végig. Nincs mit conserválnia. Meg kell teremtenie a dolgok új rendjét a tartósság garantiáival.

Im az alkalom, hogy a theoretikus a politikában nagy, döntő szerepet játszik. Könnyen elhitethette magával, hogy a letiprott forradalom ok és alkalom lehet a monarchia egész területének, minden fajta nemzetének egy és ugyanazon kalap alá vonására. Előbb természetesen meg kellett torolni a lázadást; vérontással, nyomorgatással kellett még nevelni a vér és a nyomorúság özönét. A megtorlás lett volna fundamentuma a dolgok czélzott új rendjének. Ezután következett az egész monarchiára illő, a különböző területek és népek érdekeinek egyaránt megfelelő alkotmány. Ezzel a kísérletezéssel tíz év telt el. Magyarország és a tőle elszakított Erdély a Bach alkotmányát nem találta, a mint hogy nem is találhatta olyan magához valónak, a minő volt Szent-István kilencz százados alkotmánya. De minthogy a kéretlen ajándékot, nem volt módjában visszaútasítani, türte, hogy érdemetlenül akarata ellenére üdvözüljön általa.

A második időszak az elsőtől legkivált abban különbözik, hogy kérdésessé válik Ausztriának nem csupán nagyhatalmi állása; de létele is. A lefolyt tíz év alatt a külügyi viszonyok változása s az áldatlan kísérletezések egyaránt közrehatottak arra, hogy a monarchia súlyos, szinte tarthatatlan helyzetbe sodrassék. Szemmel láthatóképen jelentkeztek a dekompoziczio tünetei. Bach kelleetlenül átment a diplomaciai pályára, hogy helyet adjon más theoretikusoknak. Még néhány

alkotmány theoriára volt szükség, hogy kénytelen-kelletlen átlássák a kísérletezések meddő voltát.

Legfőbb vonásokban ezek történtek tizenhét év alatt. Ez azonban csak egyik fele a históriának, ezekből csak a kísérletező hatalmat ismertük meg. A másik fele a históriának a kísérletezés tárgyát tevő nemzet; annak hallgatag ellenmondása, az úgynevezett *passiva resistentia*.

Ürmössy könyve érdekes s a mi viszonyaink között majdnem teljesnek mondható adattárát adja a leírt korszaknak. Könyve tanulságos az olvasónak és hasznos léssen annak, a ki majdan a korszak teljes képének megrajzolására vállalkozik. Mi pedig, kiket ezek a kérdések oly közléről érdekelnek, hálásak lehetünk Ürmössy iránt, hogy bár nem kitűnő, de hasznos és derék munkát végzett.

Junius.

Az indogermán hangtan mai állásáról.

Irtta Petz Gedeon dr. Budapest (Franklintárs.) 1893. 37 lap.

Nem mulaszthatom el, hogy szélesebb körben ne ismeressem ezt az értekezést, a mely eredetileg a «Nyelvtudományi Közlemények» XXIII. kötetében jelent meg.

Közlönyünk mult évi 8. füzetében (471—473) rámutattam volt arra a nagy haladásra, a melyet a tudományok egyik legfiatalabbika, az összehasonlító nyelvtudomány, Bopp óta tett. Kiemeltem volt, hogy Brugmann Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen című műve „valóságos égető szükségét pótolta“, miután ma már nemcsak Bopp úttörő, hanem Schleicher összefoglaló művei is messze túl vannak haladva.

Minden tudomány terén szükség van időnkint összefoglaló, a haladást jelző s az előbbi állapotokkal egybevető, tájékoztató művekre. Ilyen Brugmann említett műve. Ámde e nagyterjedelmű, mély tudományú és költséges munka kevésnek hozzáférhető, szükség van rövidebb, ha szabad mondanom népszerűbb ismertető munkákra, a melyeknek azonkívül még az a hivatásuk is van, hogy az új tudománynak toborzzanak nálunk híveket, követőket, mert bizony, fájdalom, nálunk még igen sok tudománynak felette kevés követője van.

Elismerésre méltó dolgot cselekedett tehát jőnevű fiatal tudósunk, a mikor Szénássy és Bartal nyomdokaiba lépve, az árja vagy indoeurópai összehasonlító nyelvtudomány haladásának egy igen nevezetes részével ismerteti meg a magyar közönséget.

Petz főleg Brugmann, Collitz, Bechtel művei nyomán tárgyalja az indoeurópai hangtan mai állását. Az úgynevezett új-

grammatikai iskola — de a melynek ezt a nevet hibásan és jogtalanul adták, mert nem áll új alapokon — főleg a negatív téren, de a pozitív tanok felállítása körül is bámúlatos haladást tett, és ezt legfőképpen a hangtan törvényeinek felismerése és helyes magyarázása által érte el. Épen azért legelső sorban azt a haladást kell megismernünk, a melyet a hangtan terén értek el Schleicher Compendiuma óta.

Ennél fogva az első szakaszban szól: „A vocalisok“ -ról, s kimutatja, hogy az újabb nyelvtudósoknak sikerült bebizonyítani, hogy az úgynevezett indogermán ősnyelv rendkívül gazdag volt egyszerű vocalisokban, illetve, hogy abban meg voltak mindazok az egyszerű vocalisok, a melyek az indoeurópai nyelvtörzs nyolcz ágában kimutathatók. A második fejezetben kimutatja azt az érdekes felfedezést, hogy a szótagképző liquidák és nasalisok (liquidae et nasales sonantes) már az ősnyelvben megvoltak. A harmadik fejezetben ismerteti a régibb nyelvészek hangzó-fokozás (steigerung) tana helyébe felállított „ablaut“ tanát és ismerteti ennek alapján az indoeurópai hangzó-sorokat. A negyedik szakaszban szól az úgynevezett explosív-hangok-ról, illetőleg azok új felosztásáról s a palatalis és velaris hangok osztályáról. Az ötödik szakaszban a spiransok tanában eszközölt változtatásokat állítja egybe.

Az értekezés szabatos, világos és elég kimerítő. Részemről melegen ajánlom főleg azoknak a tanároknak, a kik az utóbbi egy-két évtized haladásával megösmernedni óhajtván, maguknak kalauzt keresnek.

Egy-két kifogást azonban nem hallgathatok el. Először is sokkal helyesebbnek találom, ha nem a német hiúságadta indogermán elnevezést, hanem a sokkal helyesebb és jellemzőbb indoeurópai nevet használjuk. Másodsor határozottan elítélem az ablaut szónak magyar tudományos műben való használatát. Részemről előadásaimban a „hangzómásulás“ szót használom s noha elősmerem, hogy „általánosabb, s voltaképen minden hangváltozásra ráillő“ (25. lap), de azért jobb hiányában még is czélszerűbb, mint az idegennel tarkítani irályunkat, annál is inkább, mert a többi hangzóváltozásnak megvan a maga határozott neve, úgy hogy ez okból félreértéstől tartani nem lehet. A 11. lapon elnézésből kimaradt Schmidt keresztneve, a mi a sokféle Schmidt-eket tekintve hiány.

A szerző magyar stilusa ellen több kifogást lehetne tenni, én csak az utolsó előtti sorból a „soha nem is fogjuk elérni“-t említen fel.

Szamosi.

A magyar orvosi rend története

a XVIII-ik század végéig. A magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésének állandó központi választmánya által a Poor Imr.-féle 100 arannyal jutalmazott pályamű. Írta Dr. **Demkó Kálmán**. Budapest, 1894. n. 8r. 555. lap. Ár 5 forint.

A halomszámra szaporodó könyvek között is figyelemre méltó és hézagpótló mű került ki nemrég sajtó alól Dr. Demkó Kálmán lőcsei főreáliskolai igazgató tollából, a ki már eddig is több értékes munkával gazdagította történetírássunkat. A magyar orvosi rend története ez, a melynek vannak ugyan fogyatkozásai, a mint azt a bíráló-bizottság is kiemelte, mégis egészben véve igen használható, könnyen áttekinthető s kultur-történeti szempontból is becses munka. Az előszóból, (1—9. l.) a mely a mű keletkezésének a történetét mondja el, megtudjuk, hogy a pályatétel így volt kitűzve: „írássék meg a magyar orvosi tudomány történelme Mátyás korától 1848-ig, különös tekintettel az orvosi rend történelmére Magyarországon”; tehát még egy része hátra van a munkának.

Az egész mű bevezetésből és I—IV. részből áll. A bevezetésben (9—20 l.) az ember viszonyát tárgyalja a természethez, továbbá a természeti vallást. I. részben (20—180) érdekes az Árpád korban és vegyesházbeli királyok korában elterjedett gyógyítási módok leírása, melyek közül még most is sok dívik az alsóbb néposztályoknál, mint pl. az öntés, ráolvasás stb. Kimutatja, hogy ezek változatlanul maradtak fenn a nép között maig.

A II-ik rész (180—330 l.) a XVI. századot tárgyalja Szól orvosairól, gyógyszerészetéről. A számos külföldi és hazai orvos között több jeles honfitársunk fordul elő: u. m. Blandrata György, Gyulai Pál, a két ingatag Báthory szerencsétlen áldozata. Hunyadi Ferencz, Jordán Tamás, ki itt született Kolozsvárt és Kys Pál, brassai orvos és tanár, ki első nyomtatott hazánkban orvosi-munkát. Egyéb munkákat írtak még: Blandrata György theologiai, Hunyadi Ferencz történetit, Kys Pál philosophiai, Brenner Márton kiadta Bonfin munkájának III. első decasat, melyet aztán Zsámboky János egészített ki. A legrégebb magyar műveket Frankovich Gergely és Melius Juhász Péter írták. Leírja továbbá az akkor elterjedett gyógyítási módokat, s a falukon még most is meglevő „csízíót”, mely megmondja, hogy az illető égi jegy alatt született fiú vagy leány hány évig él. Pár példát idézve ismerteti az orvosi honorariumokat.

A III. rész (330—416) a XVII-ik századot öleli fel. Itt is az előbbi felosztással találkozunk. Az orvosok és orvos-tudományokkal foglalkozók közül erdélyiek: Apáczai Csere János, Pápai Páriz Ferencz, Köleséri Sámuel, Árkosi Tegző Benedek, Enyedi

Sámuel, Teutsch András stb. Orvosi műveket írtak Pápai Páriz Ferencz (Pax corporis) és Felvinczy György. Egyéb tudományokkal foglalkoztak Apáczai Csere János, Pápai Páriz Ferencz, Köleséri Sámuel stb.

Vége a IV-ik rész (417—456) a XVIII-ik századdal foglalkozik, a melynek folyamán nevezetesebb erdélyi orvosok voltak: Albrich János, Benkő Sámuel, Hedwig János stb. Számosan voltak ekkor, valamint az előző századokban külföldi egyetemeken magyar ifjak. Nálunk az orvosi kart Mária Terézia állította fel 1770/71-ik tanév kezdetén. Kolozsváron orvos-sebészeti és szülészeti iskola volt.

Ennyiből is látszik, hogy Demkó új műve megérdemli nemcsak a szakkörök, hanem a művelt nagy közönség figyelmét is; annál inkább, mert nem száraz összeállítás, de a mi egyik legfőbb érdeme, hogy igen élvezhető modorban van írva.

V. M.

Az Al-Duna szorosai.

(*Attila De Gerando: Le défilé du Bas-Danube depuis Baziás jusqu'à Orsova. Avec cartes. Extrait de la Revue de Géographie. Paris, 1894. — 8r. 188 lap.*)

De Gerando Attila valóban jeles atyjának (1819—1849.) nyomdokain halad, s francziául egymásután adja ki a hazánkat ösmertető műveket. 1882-ben jelent meg tőle Drapeyron revuejében s külön is Erdély fennföldjének leírása, 1886-ban, Hunfalvy nyomán, Magyarország nemzetiségeinek megalakulásáról szóló tanulmánya, most pedig az Al-Duna szorosát tette vizsgáldásainak tárgyává.

Műve tulajdonképpen még 1885—86-ban tett útjának eredménye s az említett revueben apránként, 1890—94. közt jelent meg A helyszínén igen szorgalmasan tett jegyzeteit forrástanulmányok egészítik ki. Akármily sokoldalúak ezek, hiányzik belőlük több, valóban jeles mű, mely a tudós szerzőt sok új adattal örvendeztethette volna meg. Ilyen Lanfrancioni „Magyarország ármentesítése“ című munkája, mely még 1882-ben készült s melyhez Homolka nagyméretű térképe járul; az újabbak közül pedig Gonda Bélának a Földrajzi Közlemények 1892. évi folyamában (265—353 l.) megjelent tanulmánya: «Az aldunai Vaskapu és az ottani többi zuhatag szabályozása», melynek francia kiadására különben, ha már nem használhatta is, hivatkozik tanulmányának végén.

Egyébiránt De Gerando Attila könyvének olvasása közben alig tűnnek föl e hiányok. Nincs művének úgyszólván egyetlen tétele sem, melynek urát ne adná s a forrásidézetek oly következetesek, mint valamely történeti munkában. Ez már maga is erős bizonyosság a lelki-ösmeretes feldolgozás mellett.

A folyamról s annak szabályozásáról való általános tájékoztatás után, miközben elég bőven emlékezik meg a kolumbácsi legyekről is,

a finoman metszett térképek egyes szakaszaira hivatkozva részletesen tájékoztat a szoros természetéről. Először is a bázias babakői s az ezt követő 6 km. szakaszt írja le; majd az alibég-sztenkait (6 $\frac{1}{2}$ km.), a sztenka-berzászkait, a drjkeit (6 km.), a szliburait (7.7 km.), a grebenit (4.8 km.), a juczit s a kazánit (14.1 km.) és pedig annál terjedelmesebben, mentől inkább összeszűkül a hatalmas folyam. Mindenütt megfigyeli előbb a folyam bal-, azután jobboldali partjának földtani és földrajzi viszonyait, végre pedig magának a medernek érdekességeit, a nélkül, hogy a szakaszokra való elaprózás legkevesebbet is ártana az áttekinthetőségnek.

Mivel művének közléséhez még 1890-ben fogott, a legújabb szabályozásokról már nem szólhatott a szerző. Azonban így is oly becses forrásmunka ez, hogy senki sem nélkülözheti, a ki a Vaskapu tanulmányozásával foglalkozik s köszönetet érdemel az erdélyi részeknek ez egyik jeles tudósa, hogy a külföldet ily becses műben tájékoztatta a hatalmas folyam magyarországi szorosainak természetéről. M.

Válasz dr. Kassai Gusztávnak.

A ki elolvasta K. úr értekezéséről e folyóirat mult évfolyamában (X. köt., 533—536 ll.) közölt bírálatomat és összehasonlítja azt K. úr e folyóirat f. évi májusi füzetében adott gyanúsító és szenvedélyeskedő válaszával, annak el kell ismernie, hogy tisztességesebb hangon írok, mint K. úr, kinek vitatkozási modorát ez úttal se tartom követendőnek. A mi magát a tárgyat illeti, természetes, hogy volna nekem is sok mondani valóm, de mivel e folyóirat széles tárgykörénél fogva nem engedhet tért hosszúra nyúló és részletes nyelvi kérdésekkel foglalkozó vitáknak, engedek a szerkesztő úr kívánságának és rövidre szabom épen a térben való hiány miatt K. úr feleletével egy időben meg nem jelenhető válaszat. Tehetem ezt annál is inkább, mert abban a nézetben vagyok, hogy a ki nem ismer jobb újjörög nyelvtant, mint a mai nyelvállapotot sok tekintetben hamisan és hiányosan feltűntető Jeannarakisét, se jobb újjörög szótárt mint a nagyon hiányos és rozsz Legrand-félet, és „korszakot alkotónak” mondja Mullernek a külföldi kritika által egyhangúlag és már túlságosan is elítélt nyelvtanát; a ki nem tudja, hogy Jeannarakis német-görög szótárában minden megkülömböztetés nélkül vannak egymás mellé állítva a legarchaisztikusabb és legmodernebb alakok; a ki nem érti meg vagy erőszakosan félremagyarázza az általa fegyverül használt adatokat, és elcsúri-csavarja saját szövegének az értelmét (hogy a reá mért csapást kikerülje); a ki nem veszi észre, hogy a stílus változatosságára való törekvése közben hibákat követ el; a kinek bátorsága van ahoz, hogy szarvashibáinak is védelmére keljen, és fogalma sincs az újjörög irodalmi nyelv kérdésének mai állásáról (a melynek szempontjából értekezését bíráltam); a ki nem tudja megítélni, hogy mi a mai görög irodalmi nyelvben tudatos archaizálás és mi tisztán újjörög elem (mert más az, ha egy újjörög író tudatosan használ régies alakokat, és más az, ha

valaki az úgörgög irodalmi nyelv lényeges elemének tartja azt, a mi benne kirívó archaizmus); a ki nem tudja, hogy a túlságosan archaizáló irány ellen a görög írók legnagyobb része állást foglalt, és hogy az archaizálásra való törekvés közben nemcsak a középkorban de az újkori íróknál is találhatók kellő ismeret hiányából származó nyelvhibák; a ki védekezésének fő eszközeül nem a *καθαρεύουσα* bizonyítékait, hanem a fentebb jellemzett Jeannarakis-féle nyelvtant és szótárt használja, és nem tudja, hogy az Ἐθνη-*nak*, mint Kontos fő organumának cikkei nem az általánosan elterjedt *καθαρεύουσα*-n, hanem archaizáló nyelven írvák; szóval, a kinek nincs tudomása azokról, a miket én bírálatomnak bevezetésében épen a félreértés kikerülése céljából fölemlítettem, és a ki ilyen tájékozatlansággal merészel ilyen hangon szólni: azzal nem érdemes vitatkozni, annak nem érdemes pontról pontra kimutatni, hogy tévedett. Vagy talán figyelmeztessem K. urat arra is, hogy a mai görög prózáának három faja van, t. i. 1. az attikizáló archaistikus, 2. a demotikus nyelv, és 3. a kettő között álló, Koraes által megteremtett és általánosan elterjedt *καθαρεύουσα*; hogy tehát tudnunk kell, ha bizonyítékokat keresünk, hogy honnan meritjük azokat. K. úr stilusa ezeknek a fajoknak egyikéhez se tartozik, hanem K. úr, úgy látszik, meg akarja teremteni a görögöknek második Koraes-eként a negyedik fajt, mely, ha nem csalódom, szerinte hivatva volna arra, hogy a görögök jövőndő prózája legyen, s a görög nyelvkérdést végleg megoldja.

Mit állítok én főképen bírálatomban? Azt, hogy K. úr *nyelve* „inkább attikai mint *καθαρεύουσα*“, és ebből a szempontból constatálom a kisebb-nagyobb tévedéseket és szarvashibákat, melyeket K. úr nem tud tisztára mosni az Ἐθνη-ből vett egy-két példával, mert nem tudja megítélni az illető cikk írójának nyelvi álláspontját. Más az, ha egy görög író tudatosan és következetesen ír archaizáló vagy népies irányban, és más az, ha valaki a görög nyelv különböző korszakainak heterogen elemeit összetékolja: az előbbi esetben előáll egy határozott irányú stilus, az utóbbiban egy zavaros zagyvalék. Ha elolvásná K. úr pl. Hatzidakisnak az Ἐθνη-ban közölt Reinach-hoz intézett teljesen archaistikus levelét, bizonyára így kiáltana fel: „Ime a *καθαρεύουσα*, mennyire hasonlít az ógöröghöz!“ Igy szólana, mert nem tudná, hogy ez a levél csak a külföldi tudós iránt való tekintetből van ilyen stilusban írva, melyet maga az író se tart *καθαρεύουσα*-nak. És ha kezébe venné a későbbi ókori és a középkori görög írók munkáit, képes volna velük megokolni minden *kitelhető nyelvi badarságot*, mert nem ismeri azoknak nyelvi értékét. Igy pl. azt mondja K. úr, hogy *ἀδυνατεί* egyenlő értékű *εἶνε ἀδύνατον* vagy *δὲν εἶνε δύνατόν*-nal, és hivatkozik Jeannarakis szótárára és az Ἐθνη-*nak* egyik helyére, anélkül hogy tudná, hogy *ἀδύνατος* csak személyesen konstruáltatik — mint az általa idézett két hely is mutatja — de *nem személytelenül*, mint a hogy K. úr használja, hogy tehát *ἀδυνατεί* nem egyenlő értékű *εἶνε ἀδύνατον* vagy *δὲν εἶνε δύνατόν*-nal. Olvassa csak tovább Jeannarakis szótárának illető helyét, és ott fog találni több személytelen kifejezést, melyek közül rövidség kedvéért csak ezt az egyet idézem: Man kann es unmöglich glauben, *ἀδύνατον* (t. i. *εἶνε*) *ἢ το πιστεύω τις* (és nem *ἀδυνατεί ἢ το πιστεύω τις*). Ha azonban K. úr minden *δρον* találni akar az ő

constructiójához hasonlót a görögben, megtalálhatja azt is az új testamentum nyelvében, hol ἀδυνατεί csakugyan annyi mint εἶνε ἀδύνατον vagy δὲν εἶνε δυνατὸν. Példának elég ez az egy, mert hasonló értékűek K. úrnak valamennyi ellenvetései. Lehet, hogy egy-két helyét félreértettem, de nekem bizony drágább az időm, semhogy K. úr homályos stílusának tanulmányozására és méltatására hat hónapot szenteljek, mint K. úr az ő válaszána megírására.

Egy szóval, K. úr kellő ismeretek hiányában sehogy se tudja megérteni a bírálatomban elfoglalt álláspontot, és mint késsel játszó gyermek csak magát vágja a felhozott adatokkal. K. úr azt hiszi, hogy Mullernek az Egy. Phil. Közlönyben közölt bírálata után minden további felszólalás fölöslegessé vált, de nem veszi észre, hogy az udvarias bírálatnak ezen szavaiban: „Sajnos, hogy a kifejezés egyes helyeken kissé homályos“ és ebben az idézetében: „Vitiis nemo sine nascitur; optimus ille est, qui minimis arguetur“, benne vannak mindazok a kifogások, melyeket én részletesebben felsoroltam. De jusson eszébe K. úrnak, hogy van nálunk egy szaktudós, ki az újjörög nyelv terén tekintélynek mondható, s a ki K. úr épen szóban forgó értekezésének nyelvéről nem mondott kedvező ítéletet. Hátha talán úgy áll a dolog, hogy ezzel az ítélettel szemben nincs fölebbezés! K. úr még különösen fel is hívja a szaktudósok figyelmét nekem adott válaszára. No én ugyan nem bánom. Kiemeltem általánosságban azokat a nagy hiányokat, melyekben K. úr válasza leledzik, és észrevételeim alapján könnyen megítélhető ellenvetéseinek értéke. A leghatározottabban hangsúlyozom, hogy K. úr phrazeológiája és syntaxisa annyira archaisztikus, hogy *értekezése nem egyéb, mint egyes modern alakokkal tarkított attikai stílus-gyakorlat.*

Bírálatom megírásában semmi egyéb „lélektani motivum“ nem vezérelt, mint az, hogy arra hivatottnak éreztem magamat. Biztosíthatom K. urat, hogy tudományos működésének semmi különösebb jelentőséget sem tulajdonítok, s hogy ehhez képest ezentúl fölöslegesnek fogom tartani vele szemben a felszólalást. Miattam dolgozhatnak tovább nyugodtan!

Pecz Vilmos.

Különfélék.

A Mátyás-szobor pályázat.

Valóban szép és versenyre buzdító feladatot tűzött volt ki a kozlozsvári Mátyás-szobor-bizottság a magyar szobrászoknak, a mikor felhívta őket, hogy mutassanak be tervet, illetőleg mintát egy lovas-szoborhoz, a mely a magyar történelem egyik kiváló és talán legnépszerűbb alakja emlékét testesítse meg abban a városban, a mely méltán büszkélkedhetik azzal, hogy az ő keblében látta meg a napvilágot a nemzet köztudatában maig is „igazságos“ király.

Már ez az „igazságos“ jelző azonnal megérteti mindenkivel, hogy a nagy király alakja a nemzeti hagyományban sajtáságos dícsfény ra-

gyogásával van körülvéve. Kétségen kívül sokoldalú volt az ő nagysága és a történelem évkönyveiben megörökítette ő magát, mint bölcs államférfi és hős vezér, mint kiváló kormányzó és emelkedett szellemű szervező, mint szépért és nemesért buzgón lelkesülő védura és pártolója az éppen akkor újra ébredő tudományoknak és szépművészeteknek és mint erélyes kiszolgáltatója a népeket boldogító igazságnak. Nincs oly ága a nemzeti és állami élet működés bármely nyilvánulásának, a melyben ne magaslott volna ki hatalmas szelleme, mély belátású bölcsessége és minden ellenállást diadalmasan leküzdő erélye.

Ám a királyoknak minden tekintetben kiváltságos a helyzete nemcsak az életben, hanem a történelemben is. Hogy egy király valóban nagy lehessen és csorbítatlan dicsőségben élhessen nemzete szívében, sok és sokféle tulajdonságra van szüksége, a melyek egyenként is elegendők volnának egy közönséges halandót nagygyá és világhírűvé tenni. Ám mindezeknek a kiváló tulajdonságoknak, hogy teljes mértékben érvényesíthessék magokat és hordozójukat egy közös szilárd alap-támaszra és talpkőre van szükségök és ez a talpkő a hatalom!

Azért állítanak a nemzetek a magok nagy királyainak lovas-szobrokat. Ösztönszerűen érzik, hogy bármi irányú tevékenység alapfeltétele erő és hatalom. Erő a lélekben, szilárdság a jellemben, öntudatos szívósság a bölcsen kiszámított tervek következetes kivitelében, kényszerítő befolyás a kiszemelt segéderők akaratára és biztos kéz a tényezők vezetésében, lángoló buzgóság és mérséklő higgadtság intézkedésben és tettben; ezek a hatalom alkatrészei és ez a hatalom legszebb jelképét találja a délceg paripa hátán az ember szolgálatába szegődött legnemesebb állatot keze egy mozdulatával a maga akaratja alá hajtó, de fölénye biztos öntudatában nyugodt méltósággal és az erőfeszítés minden látszata nélkül széttelintő férfialakban.

A ló nagyobb is, erősebb is mint az ember. Nem is izmai erejével, hanem okosságtól vezérelt akaratja erélyével fékezi a lovas a lovát. Itt van az első nehézség a lovas-szobrot készítő művész feladatában. Nem ültetheti hőstét hitvány gebére, vagy kicsiny mokány lóra. Izmos és erős állatot kell alája adnia, a melynek külalakjában kifejezésre kell jutnia a kitartó erő és szívósság mellett a nemes vér tüzének, a délcegség pajkos nyugtalanságnak és türelmetlenségnek, a mely csak kényszerítve engedelmeskedik a lovas fékező eszközeinek; de azért mégis a lovasnak kell fölalknak maradnia, benne és rajta kell kifejezésre jutnia az uralkodó fölénynek. A ló a maga nagy testével emelje a lovast, szolgáljon neki mintegy eleven talpazatúl, de teste tömegével ne fedje el, bármely oldalról nézi is az ember, kivált az alólról felfelé néző szemlélő.

De milyen is legyen ennek a lónak a magatartása? Mereven álló ló élettelen; azt a benyomást teszi, hogy valami mesterséges faragvány, nem élő állat. Lépő vagy szökő ló egy magas talpazaton, a melyen

alig van elég helye a megállásra, szintúgy félelmet gerjeszt, hogy már most mindjárt leugrik vagy leesik onnan. Ágaskodó elfedi előlről a lovast. A lónak tehát mindenképpen helyt kell állania, de úgy, a mint ez a nemes állat szokott helyt állani. Mozgás van benne, csak nem haladó mozgás, hanem a türelmetlenség mozgása; azaz vagy kapalódzik a lábával, vagy vetegeti a fejét.

A kolozsvári pályázaton versenyzett művészek valamennyien így fogták fel a dolgot és azért mondhatni, hogy a pályázatnak szép sikere volt: oly sikere, a mely nemcsak teljesen kielégíthette a szobor-bizottság óhajait, nemcsak elég válogatást engedett a bírálóknak, hanem a szó szép értelmében fényes tanúságot is tett hazai művészetünk örvendetes fejlettségéről és szobrászaink kiváló tehetségéről. Hét mintát állított elé hét művész és hogy ezek milyenek voltak, arról ékesen szól a bírálók ítélete, a mely, ha szinte csak három díj állott rendelkezésére, mégis mind a hétnek kívánt megfelelő elismerést juttatni, a mikor azt indítványozta, hogy a szobor-bizottság szerezzé meg mind a hét mintát a kolozsvári iparmúzeum számára, a mely indítványt a bizottság örömezt el is fogadott.

Nem szándékozom a bemutatott minták mindenikét részletes bírálat alá venni. Megelégszem annak a ténynek a megállapításával, hogy a művészek, ha kitétek magokért, megnyugodhatnak az ítéletben. Ily versenyben még az is ki van tűntetve, a ki nem nyert első díjat.

A ki belépett abba a terembe, a hol a minták ki voltak állítva közszemlére, már az első pillanatban is kedvező hangulatba jutott az összbenyomás hatása alatt. A szem mindenikén a hét mintának megakadt és nem tudott hirtelen még sorrendet sem állapítani meg a szemlélésre nézve. A terem közepén Köllő mintája vonzott az ő nagy arányával, előtte az ablak felé fehérlett a Vastagh mausoleumszerű alkotása, az emelvényen Róna kissé aránytalan magasságú derék műve és ugyan ott az ablak felől Sovánka szép tehetségre valló kísérlete, a mely a szent-pétervári Nagy Péter lovas-szobra mintájára egy sziklára állította a maga ijedten visszahökkenő lóra ültetett Mátýását. A terem túlsó végén az ablak felől állott Bezerédy-nek csaknem nőies finomsággal kidolgozott mintája és mellette a kiállítás gyöngye, Fadrusz pályaterve.

A mikor e művet legelőbb megpillantottam, kifogásoltam magamban, hogy mért állította a művész a maga szobrát egy épület tetejére, holott a szobor egy város főterére van szánva, a hol úgy is épületek fogják körülvenni és mért állanak a mellékalakok külön a föld színén csaknem egy színvonalon a nézővel. De a mint belemélyedtem a már eredetiségével is az érdekes lekötő alkotás tanulmányába, lassanként kezdett kiderülni előttem a művész nagyszabású felfogása és már most értem.

A nagy király teljes fegyverzetben van, de födetlen fővel, tehát nem indul harcba, hanem a kivívott győzelem után a diadalmas kar-

dot megnyugvással térdire fektetve állott meg egy várbástya fokán; lova nincs kifáradva, de nem is hűlt ki a harc zajában belé állott izgalomból; megáll ura akaratára, nem azért mivel nem tud tovább menni, — le tudna biz az szökni az alig emberninél valamivel magasabb bástyafokról, — nem is hőkken vissza; de délczeg pajkossággal szegi hatalmas fejét a sügye felé. Tudja, ki ül a hátán, és büszke rá. A király komoly, de nyugodt arczczal tekint szét az előtte elterülő téren, de nem a lefolyt küzdelem nyomait keresi, a jövő gondjai ülnek a homlokán, mintha azt mondaná: „Éz be van végezve, menjünk tovább!”

Négy férfialak áll a lovasnak talpazatúl szolgáló bástyafok előtt, diadaljelvényeket raknak le hadurok lábához és üdviáltás hangzik el ajkaikról. Szeretet és hódolat egyesül mozdúlataikban, a fejedelmi siker legszebb pályadíja.

Apró kifogások lehetnek e mű részletei ellen; de hiszen ez még nem a szobor, csak tervezete. Majd a kivitel meg fogja egyengetni a bástya feljáróit, egy kissé felebb fogja emelni a ló fejét és összhangzóbbá alakítani a hátúlját, meg fogja adni a király arczzának a Mátyás vonásait, kissé előbbre fogja tolni a talpazati bástyát, hogy az alól álló vitézek kissé hátrább jussanak stb. Ám az egésznek a felfogása eredeti, korhű és eszményi és azért kellett neki az első díjat nyernie.

A második Bezerédynek jutott; becsületesen megérdemelte az az alapos tanulmány, a mely a mű minden ízében nyilatkozik. Csak Fadrusz az oka, hogy nem ez jutott az első helyre.

Róna és Köllő közt kissé habozott a bizottság. A többség Köllő mellett döntött. Róna ezért ne nehezteljen, tán egy kis személyes rokonszenv is folyt be ebbe a döntésbe.

Különben szép a bizottságtól, hogy vígasz nélkül egyet se hagyott a versenyzők közül. Így mindeniknek jutott elismerés becsületes törekvéseért és a pályázat szép sikerében meg is van mindeniknek a maga osztályrésze a dicsőségben!

Finály.

Szerelmi- és bordalok.

Christopulostól.

A LELKIISMERET.

(Συνείδόζ.)

Elhatároztam,

Szivem rád nem hajt.

„Mit mivelsz hát?”

Szeretek majd.

„Pajtás, hol a meggonddoltság?”

Szerelem talán bolondság?

„Pajtás, állj meg,

Drága pajtás, ne bukjal meg!”

Meggondoltam, s azt kívánom,
Hogy Eros legyen a társom.

„De a Múzsák!”

Igazad van.

„Lásd, hogy megtévedtél abban!”

Ha tévedek, ha hibázok,
A czéloomtól el nem állok.

„Szégyened ez!”

Minő szégyen?

Igy akarja szenvedélyem.

„Dehát hol van a szemérem?”

Annak részét soh' se kérem,

Semhogy velem legyen baja,
Nyelje el a tenger zaja.

„Megrontod a hírnevedet!”

Ej! Ugyan mit fessegeted,
És pazarolsz szóbeszédet,
Azt híven, hogy czéloed éred!

Pusztulj lelkiismeretem
A lelkemből kiveszetten!
Nem térek meg, szeretgélek,
Csókolódozom, a míg élek!

ELHATÁROZÁS.

(Απόφαση.)

Csak egy perczet se is éljek,
Hogyha már nem szeretgélek,
S úgy halljak meg elpusztulva:
Kedvesemtől ittasulva.

Hogyha elhagy Aphrodité,
Bús életnek nincsen dísze,
És ha Eros nem mosolyog,
Kikinek csak könnye csorog.

Eros és szerelmi járom,
Csak ti vagytok boldogságom,
Véletek együtt hadd éljek,
S ha kell, haláltól se féljek.

AKARAT.

(Θέλγησις)

Gazdagság nem kell,
Dicsőség nem kell,
Hatalom vágya
Szűm soh' se bántja.

Nem kell az ó-z sem
Hogy legyen részem,
Annyi se, mennyi
Bolha-szemernyi.

Mert ilyen ádáz,
Hívságos ábránd,
A mikor emel,
Prédára szemel.

Kell nekem béke
— Lelkemnek éke —
Szerelem karja,
Tréfája, zaja.

Kell nekem dallam,
Virágos katlan,
Enyelgő éden
Zöldülő réten.

Csak ezt imádom,
Csak ezt kívánom,
E között szépen
Muljon el éltem.

NYUGALOM.

(Αταραξία.)

Te nyughatatlan szívem,	Igyen van megcsinálva,
Igyál s nyugodjál híven,	Teremtve, boronálva,
Világ lelked ne marja:	S a mig pályáját futja,
Hadd járja, mint akarja.	Ez kósza rendü utja.

Hagyd menni hát legottan,
 Mondd néki: „Járd nyugodtan“.
 Te csak szorítsad, öntsed,
 S lenyelve újra töltsed.

TELVE LEGYEN.

(Γεμάτο.)

István pajtás, az a nézet,	Ne legyen úr e világon,
Hogy, mint mondod, a természet	Üresség e földi tájon,
Nem tűri az üres tért,	Ne legyen soha se' ol;
Hiv barátságunkra mondom,	Telt legyen a pincze nordó,
Nagy igazság, s veled osztom,	Telt legyen a kancsó, korsó
Hitem ebben egygetért.	Bor-itallal mindenhol.

Legyen szintig telt a pohár,
 A serleg és a bor-kosár,
 Bor-edény és csutora,
 Színültig a földi réteg,
 Kútak, völgyek, mezők, rétek
 S a mindenség nagy sora.

TELT KANCSÓ.

(Ποτήρα.)

István pajtás, eszed érett,	Tegyük fel, hogy szintig telve
S jól tudod, hogy mi a méret,	— A mint ez barátim elve —
Teszek hát egy kérdést néked,	Valamennyi koczkájára
Oldjad meg sikerrel, kérlek.	Eggyenként jut két kupája.
Ez a sötét kancsó szája,	Rajta, számítsd ki ez egyget,
A mely mostan körben járja,	Légy azon, hogy kieszeljed,
A mi Bacchusunk emléke,	Széle, hossza mennyi épen
Koczká módra körülvésve.	S a nagysága mindenképen.

Újgörögből fordította: PECZ VILMOS.

— „**A vargyasi Daniel család** közpályán és magánéletben“ cz. a. egy vaskos (XXVI és 910 lapnyi) kötet került ki e napokban sajtó alól. Kiadója V. id. Daniel Gábor a főrendiház tagja stb. többek közreműködésével szerkesztette dr. Vajda Emil főrealisk. r. tanár. A munka Budapesten nyomatott s egy (24 l.) előszóból és 434 + 57 oklevél közleményből áll, melyek közül a nagyobb szám mind a család történetére s annak egyes tagjaira vonatkozó okleveleket jelöl. Erdélynek és ebben is a Székelyföldnek egy közpályán és magánéletben egyaránt kiváló szerepet játszott ősrégi, jeles családja különböző nemzedékei elevenednek meg előttünk ez oklevelek soraiból a XV. század utolsó előtti (1499.) évtől egészen 1869-ig. A jelen század 40-es éveinél azonban megesappan az oklevelek sűrű sorozata, mert a kiadó főúr a saját élettörténetére vonatkozó adatokat nemes szerénységből nem engedte kiadni. És helyesen van így, mert ő még — istennek hála — nem a történelemé. Bár érdemeinek és sikerdús tevékenységének nagyrésze már a történelem tulajdona, a mely legutóbbi félszázadunk történetébe bele van szöve; de ő még, mint a nagybecsű munka kiadása is fényesen igazolja, áldásdús tevékenységét nagy sikerrel folytatja a közügy és családja javára. A szerkesztő előszava, a mely hívatva volna tájékoztatni az olvasót a történelemben szereplő Danielek felől, költőies lendülettel, ékes nyelvezettel és hangulatteljesen van megírva, szeretettel és lelkesedéssel a Daniel család multja iránt; de a szóvirágok között elrejtőzik és elvész a tiszta kép, a mit a Daniel család szerepvivőiről nyerni óhajtanánk. Ugy hogy e vaskos kötet forgatóinak magoknak kell majdan képet alkotni s az oklevelekből tájékozódni a család multjáról, annak közszerepet játszó alakjairól. Egyelőre csak annyit látunk, hogy a XV. századból van e kötetben 1, a XVI-ikból 29, a XVII-ikből 316, a XVIII-ikből 101 és a XIX-ből 42 oklevél s hogy a Daniel család az erdélyi fejedelmek, nevezetesen Bethlen Gábor és a Rákóczyak idejében játszanak legnevezetesebb szerepet, főkép a politika és diplomácia terén. „Daniel híjával az utolsó három század folytában fejedelmi udvar, királybirói és főispáni szék, királyi tábla és egyházi méltóság nincsen soha.“ Hogy mily mértékben, arról jóformán csak az oklevelek tájékoztatnak, a melyekből hivatott történetíró könnyen megírhatja majd a család történetét. Annyit egy futólagos átlapozás is elárul, hogy nemcsak a család, de általában Erdély és főkép a Székelyföld története gazdag anyagkészlettel gyarapodik e hatalmas kötet által, melynek összegyűjtése és kiadása által id. Daniel Gábor úr nemcsak szépmultú családjának, hanem a hazai történetírásnak is igen kiváló szolgálatot tett. Mindkét irányban kívánatos volna, hogy az Oklevéltárt a család történetének megírása kövesse: ez volna a koronája a multak kegyeletén annyi szeretettel és áldozatkészséggel csüggő lelkes főúr nemes törekvéseinek.

— „Erdély és Mihály vajda története 1595—1601.“ jelent meg nem régen a Szabó Ferencz n.-eleméri plébános által kiadott Történeti Nép- és Földrajzi könyvtár LVIII. köteteként. Írója Szádeczky Lajos, a ki „Mihály havasalföldi vajda Erdélyben“ cz. a. már 1882-ben adott ki egy kötetet s ennek az alapján kapott felszólítást a kiadótól, hogy Erdély eme legváltozatosabb éveinek történetét írja meg a Tört. Könyvtár számára. — Erdély történetének valóban alig van mozgalmasabb, változatokban, drámai fordulatokban gazdagabb és érdekesebb kora, mint a XVI. sz. utolsó évtizede és a XVII. sz. eleje. A genialis, de egyúttal hóbortos Báthory Zsigmond az erdélyi fejedelemséget a bukás örvényébe sodorja. Szakít az ország hagyományos politikájával, a török szövetséget a némettel cseréli fel. Minisztereit, rokonait, a kik ellenzik, vérpadón s a börtönökben orozva gyilkoltatja meg (1594.). A győzelmek (1595.) elbizakodottá, a veszteségek (1596—98.) kishitűvé teszik; lemond a fejedelemségről, átadja Rudolf cs. k. biztosainak; majd megbánja, visszajő s behívja Lengyelországból unokatestvérét Báthory András bibornokot s annak a javára mond le a fejedelemségről. A bécsi kormány bosszúra gondol és Erdélynek erőszakkal megszerzésére. A havaseli Mihály vajda, mindkét Báthorynak hűséget esküdött hűbérese, eszközül ajánkozik s a székelyeket egy hamisított kir. szabadságlevéllel fellázítván, ezek segítségével legyőzi a meglepett Báthory András fejedelmet, kit aztán a csiki havasokban a székelyek ütnek agyon menekülés közben. Mihály vajda a császár-király nevében és zsoldján tört be Erdélybe, de szerette volna magának megtartani, az azután magyar seregekkel elfoglalt Moldvával együtt. De ebbe a bécsi udvar nem egyezett belé, az ő zsarnok uralma ellen pedig az erdélyiek felkelvén, Miriszlónál (1600. sept. 18.) tönkreverték s kiűzték az országból, ugyanekkor Moldvából a lengyelek s nem sokára Oláhországból is ugyanazok kikergették. Az erdélyiek Báthory Zsigmond ismét fejedelemmé választása által újra provokálták a bécsi kormányt, a mely szükségből megint szolgálatába fogadta a hontalanul bujdosó oláh vajdát s a felső-m. o. főkapitánynyal Bástával együtt Erdély ellen küldötte. Erdélyt elfoglalták. De Bástá midőn látta, hogy Mihály vajda alattomban ismét fondorkodik, a Keresztesmezőn orozva megölette megbízhatatlan condottieri-társát. M. v. története tehát nagyon érdekes és változatos s az teszi napjainkban actualis jelentőségűvé, mert az oláhoknak ő a legünnepelebb nemzetiségi hősük: Dákó-Románia történeti symboluma. Szádeczky munkája midőn őt a történelem világa mellett, gazdag levéltári adatok alapján bemutatja és történetét apróra megírja: szerteoszlik a nemzetiségi nimbus körülötte s megmarad egy különben vitéz zsoldosnak, a kinek nemzetiségi ábrándjai távolról sem voltak, győzelmeit legnagyobb részt magyar és székely fegyverekkel vívta, Erdélyt és Moldvát magyarokkal kormányozta s még midőn szövetséges német zsoldos-társa megöleti: akkor

is magyar (Rákóczy Lajos) védelmezi. — Sz. munkája (612 l.) vaskos kötetet tesz ki, melynek fele Oklevéltár. Ára fűzve 5 frt.

— **Abafi Lajos: A szabadkőművesség története** Osztrák-s Magyarországon cz. németül írott munkájából megjelentek a IV. kötetet befejező füzetek, a 31—32. Ez a kötet a szabadkőművesség történetében 4-ik időszakot (1776—1780.) és az V-ik (1781—1785.) történetét beszéli el. Az előbbiben alakultak Magyarországon Temesvárt, Eperjesen, Selmeczen és a szepességi Georgenbergen páholyok. Abafinak e culturtörténeti becsű műve havonként kettős füzetekben jelenik meg. Egy kettős füzet ára 80 kr; az eddig megjelent négy kötet összesen 12 frt 80 kr.

— **Zotikos és Hierax a várnai csatáról** cz. a. különnyomatként is megjelent Pecz Vilmosnak ama két eredetileg a Századokban megjelent értekezése, melyben két újjörög írónak a várnai csatáról írott költeményét ismertette. (30 l.)

Folyóiratok.

— Az „Erdély” f. é. 3—4 (kettős) és 5. füzete gyors egymásutánban jelent meg, behozván az eddigi késedelmet. A 3—4. füzet élén *Bruckner* Vilmos dr. az erdélyrészi szász Kárpát-egyesület elnöke arczképe áll, róla szól a főcikk is, méltatván érdemeit a szász testvér-egyesület élén s a szívélyes viszony megteremtéséért, mely a két rokonzélú erdélyrészi Kárpát-egyesület között fennáll. Azután *Méhely* Lajos czikke következik; „A királykő sziklaszorosai”, 4 képpel. Ezt követi *Benedek* Elek hangulatteljes prózai költeménye, az „Erdő-zugás”, melyet az idei Kárpát-estélyen olvasott fel. *Pap* György „Az erdélyrészi Déli-Kárpátokról” ír (két képpel). *Molnár* Endre az erdélyi szász néphimnusz ismerteti műfordításban is bemutatván azt. *Balázs* Péter: A Magas-Tátra látóképét különböző megvilágításban ismerteti. A „helynevek ügyé”-ben a M. Tört. Társ. véleménye után még egy czikk van („Zergevadászat Erdély és Oláhország havasaiban”) *Orlowszky* Gyulától s utána az egyesületi élet bő jelentései következnek. — Az 5. füzet *Bethlen* Bálint gróf az Erdélyrészi Kárpát-Egyesület elnöke arczképével és életrajzával nyílik meg. Azután a jun. elejére tervbe vett „*Skerisorai kirándulás*” előzetes ismertetése czéljából *Sándor* József „A pamiri fensik” cz. a. ír, nem India kulcsa az ázsiai, hanem a magyar alföldet domináló fensik: a bihari-gyalui és az Érczhegység havasairól. *K. Nagy* Sándor „kirándulás a Biharhegységbe” cz. a. hívogat a hegyek közé. Számos Torda, Toroczko és havasi vidéki kép tarkítja ezeket és EKE úti kalauz 2-ik kiadásából czekről kiadott cikkeket. *Hankó* Vilmos dr. a korondi fürdőt (Erdély Gleichenbergjé) írja le, a melyet új tulajdonosa Gáspár Gyula teljesen újjá alakított. *Schwarz* Adél: „Radna-Borberek (az EKE fürdője) a múltban és jövőben” képét festi meg — elragadtatással. Az „egyesületi élet” közlései zárják be a tartalmas füzetet.

— Az „Akadémiai Értesítő” máj. füzetét legnagyobb részét a M. T. Akadémia 1893-iki munkásságáról szóló jelentés tölti be, melyet a nagygyűlés elibe

terjesztett a főtítkár. Ezt követik a jegyzőkönyvek az apr. havi osztályülésekről; jelentés a pályázatok eldöntéséről; jelentés az akad. választásokról; végül a jövőre kitűzött jutalomtételek.

— Az *Irodalomtörténeti Közlemények* IV. évf. 2. füzetében nagyérdékű tanulmányt olvasunk „*A Zrinyiánsz*“ ról, a melyben *Thúry* József kimutatja, hogy a kik eddig arról írtak, nem tanulmányozták annak magyar forrásait, csakis a rokon eposzokkal hasonlították össze. Ő megjelöli a „Szigeti veszedelem“ történeti forrásait (Istvánffy, Forgách stb. műveit) s idézetekkel hasonlítva össze von párhuzamot. Rámutat, hogy mennyit merített Zrinyi a XVI. sz. vallásos irodalmából és saját prózai munkáiból. — A 2-ik közl. Gradeczi Horváth Gergely lutheranus főúr a Szigetvár első (1556.) védője Horváth Márk fia hitirója Lám (Ambrosius) Sebestyén késmárki lelkipásztorral. — *Bayer* József Katonát, mint vigjáték íróit méltatja. Az *Adattárban Dr. Komáromy* András Rimay János életéhez közöl újabb adatokat. *Dr. Illésy* János: Hivatalos adatokat nyújt Dayka Gábor életéhez 1793—1796-ig. *Imre* Lajos Az 1790-es évek irodalmához, II. Józsefről és főképe az 1790—91. országgyűlésről közöl latin és magyar pasquillusokat, verseket. *Czékus* László Jászay Pálnak (A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után írójának) sok érdekes epizódot, társadalmi, éleleti vonást, s az ő szerelmi viszonyát felüntető naplójából adja a második részt. Legtöbbet Mikóháza szerepel benne, a Komáromy-curia, a hol ő Abaúj-megye viceispánjának kancellistája volt, azonkívül Zemplén és Abaújmegyék nemes házai, családdai s ezek társas élete. — *Ferenczi* Zoltán Döbrentey három levelét közli Cserey Farkashoz. *Dr. Kapossy* Jusztinián Jókai Mórról ír, pápai diákkorából emlékeket, egy Lengyelország bukása felett kesergő önképzőköri szép költeményét is közölvén. Ismertetések, bírálatok végzik a gazdag füzetet,

— A *Századok* máj. füzetét *Fraknói* Vilmos nyitja meg „Nyomozások egy középkori magyar tudós életviszontagságainak földerítésére cz. cikkével, a melyben Makrai Benedekről a budai egyetem jogtanáráról ír, a ki 1403-ban tanítványaival fellázadt Zsigmond király ellen s ezért elfogatott s csak hat esztendő múlva bocsáttatott szabadon. *Mátyás* Flórián folytatja a megkezdett „magyar történelmi problémák“-at Asztrik-Anasztáz érsekségeről; Szt. István király rokonsági viszonyáról Endre, Béla és Levente testvérekhez; végül Vencseslaus és Vladislaus egyenértékéről. *Petz* Vilmos Hierax XV. sz. görög költőnek a várnai csatáról írt költeménye következik, melyet szakosztályunkban olvasott fel. Értékes tört. dolgozat a *Berzeviczy* Edmundé, mely a Tarkóiek hatalmi törekvéseit tünteti fel Sárosban, XIV—XVI. század folyamán. *Lehoczky* Tivadar azt akarja megfejtetni, hogy „mióta káromkodnak Magyarországon?“ szerinte a XVI. sz. közepétől kezdve; mi régebbi adatokra is hivatkozhatnánk. A történeti irodalom több munkát ismertet, Erdély történetéből *Király*: Daciaját és *Szádeczky*: Erdély és Mihály vajda történetét — mindkettőt méltányló elismeréssel.

— A *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* f. évi I. évf. 2-ik füzetében *Acsády* Ignác ír a magyar gazdasági életéről 1720-ban, abban az időben, midőn a passaroviczi béke (1718. jul. 21.) alkalmával Temesvár és vidéke visz-

szakodításával a magyar állam visszanyerte mai területét. *Pölya* Jakab a magyar birtok és örökösödési jognak fejlődéséről nyújt vázlatos, de tanulságos fejtegetéseket. Ezután feldolgozatlan „*Adatok*“ következnek, így Nádasy Tamás nádor neje Kanizsai Orsolya gazdasági útasításai 1564-ből; II. Rákóczi Ferenc szabályzata a hegyaljai szőlőművelésről; mindkettőt közli *Szamota* István. *Acsády* „régí árviszonyok“ tanulmányáért Abaújvármegyének 1669. limitatiója fő tételeit; *Köszeghy* Sándor Magyarország ki- és beviteli forgalma táblázatos kimutatását közli 1733-ból. A Vegyések között „*Erdélyi robothegyek*“ -ről ír *Teichel* Sándor és *Hermann* Antal.

— *A Magyar Nyelvőr* máj. füzetében *Goldziher* J. és *Szarvas* G. a „díj, díja“ szót magyarítja. *Szinnyei* J. folytatja a magyar nyelvbe átvett oláh szavak lajstromát. *Szabó* Jenő érdekesen fejtegeti a házi állatok jelképes jelentéseit a magyar szőlőművelésben (a szamár, szarvasmarha, ökör, tehén, bika, borjú és bivalyokról szóló szőlőművelési módokat). *Balassa* József a slávoniai nyelvjárásról ír. V. *Hevess* Kornél a Jordánszky és Érdy codex hang-, alak- és mondat-tanát kezdi összehasonlítani. Helyreigazítások, magyarázatok, népnyelvhasználatok, népmese, tréfás vers, tájszók fejezik be a füzetet.

— *A Keresztény Magvető* márcz. — ápr. füzetében gr. *Kuun* Géza nagybecsű értekezést kezd: Adalékok a keleti nyelvek, irodalmak és utazások történetéhez, hazai történetünkre s a nemzeti irodalmunkra való vonatkozással. *Rédiger* Géza „Az öröklét kapcsolatai“ czímen természet-bölcseleti értekezést ír. *Ürmössy* Kálmán a szentgercei unit. eklézsia történeti leírását kezdi meg. *Benczédi* Gergely, Kénosi Sándor Gergely ítélőmesterré neveztetése oklevélét közli 1713-ból, hibásan, az eredeti zavaros orthographiával. *Kanyaró* F. az „unitarius történetírás és Kálvin orthodoxia“ cz. hosszadalmas polemicus czikket folytatja.

— *A Protestáns Közlöny* 20. sz. Br. Vay Miklós emlékcztének áldoz kegyeletes szavakat. Tárcajában Kovásznai Péter püspöknek 1668-ban egy Teleki Mihályhoz az oláh iskolákról és nyomdáról szóló érdekes levelét közli *Koncz* József. A 22. számban szántai Pócs István huszti ref. lelkész két levele van 1671-ből ugyancsak Teleki Mihályhoz, a presbiteri rendszer behozatala végett az erdélyi egyházakba. A 23. számban a Deési Márton, Csernátóni Pál és Pataki István újítással vádolt és 1673-ban a radnóthi gyűlésbe idézett tanárok ellen felhozott vádpontokat közli *Koncz* József a Teleki levéltárból. — Mindmegannyi becses egyháztörténeti adat.

— *Az 1848—49. Történelmi Lapok* f. é. jun. 1. száma részben a báró Jósika Miklós emlékének van szentelve. Bemutatja két arcképét (egyik emigrans korából való fiatal képe), tordai szülőházát, (élettrajzát azonban nem). Az első cikket: Feltámadás a halálban (utóhangok Kossuth temetéséről) Lövei Klára írta. A tárczában egy érdekes napló folyik egy emigrans tollából az Alduna vidékéről (A „Sánta huszár“ naplója).

Erdélyi Múzeum-Egylet.

I. Közgyűlés.

Az Erdélyi Múzeum-Egylet május 17-én f. évi rendes közgyűlését tartotta meg, *Szász Domokos* alelnök vezetése alatt. Az elnöki megnyitó után, *Finály Henrik* titkár tett jelentést a választmány 1893. évi működéséről. Ezt követték jelentések az 1893. évi zárszámadásról és a pénztár állásáról; a könyvtárról, a természetiek táirairól u. m. az állat-, a növény-, az ásvány- és földtani tárról; a levél-, régiség- és éremtárról; a szakosztályok 1893. évi működéséről; az 1894. évi költségvetés megállapítása; a szabályszerűen kilépő 4 tag helye betöltése. Ujra megválasztottak: dr. *Abt Antal* és dr. *Fabinyi Rudolf*. Ujjonnan választott dr. *Farkas Lajos* és dr. *Moldován Gergely*.

A szakosztályunkat érdeklő jelentések a következők:

I. Pénztári jelentés.

A pénztári kimutatás szerint az Erdélyi Múzeum-Egylet 1893. évi bevétele	összesen 251,408 frt 76 kr
kiadása	összesen 16,975 frt 06 kr
átvitel 1894-re	összesen 234,433 frt 70 kr

A költségvetés 1894-re

A bevételek összege	18,198 frt 19 kr
A kiadások összege	17,820 frt — kr
Maradvány	378 frt 19 kr

2. Titkári jelentés.

Tisztelt közgyűlés! Ha visszagondolunk azokra az aggodalmakra, a melyek a múlt évi közgyűlésen egyeletünk pénzügyi helyzete miatt óbédtek bennünk: valóban jól esik, hogy az igazgató-választmány ma, a nagyon válságosnak hitt év eltelte után, azzal a megnyugtató jelentéssel léphet a t. közgyűlés eleibe, hogy — a mint a közgyűlés mindjárt az 1893. évi zárszámadás megvizsgálásáról szóló jelentésből meg fog győződni — az 1893. éven minden fenakadás nélkül át-estünk, a számadás valódi eredményei tetemesen kedvezőbbek az előleges költségvetés előirányzatainál, a követett takarékoság nem hátráltatta az egylet céljai következetes követését, legfőleg csak egy kevésbé lassította és a mi még örvedesebb, két új alapítványt is nyertünk, a melyek összege 300 frt készpénzzel be is folyt az egyleti pénztárba. Tisztába jöttünk az iránt is, hogy alaptökénk nincs

megfélejesítve, ellenkezőleg tetemes gyarapodást mutat és jövedelmünk apadásának nem a tőke megcsónkulása az oka, hanem csakis a kamatláb általános alacsonyállása.

Mindazonáltal kénytelenek leszünk az ideai költségvetésünkben is ragaszkodni ahhoz a takarékosági rendszerhez, a melyet a múlt évben követtünk.

Az 1872-ben a kormányynal kötött szerződés revíziója, a melyre nézve már a múlt évi közgyűlés megadta volt az igazgató-választmánynak az akkor előterjesztett indítványban kért felhatalmazást, még a mai napig se jutott a komoly megbeszélés, alkudozás stádiumába. Tudva levő dolog, hogy ez ügy szőnyegte hozatalára az alkalmat és úgyszólván fogantyút a kir. Ferencz József tudományegyetem számára tervezett építkezések létesítése nyújtotta. Ám ez építkezések már terjedelmüknél fogva is, de még inkább a beljők fektetendő nagy összegek miatt is igen tetemes időt fognak igénybe venni, a minek következtében a szerződés revíziójával a kormányra nézve várható eredmény elvileg már biztosítva lévén, a részletek végleges megállapítása a kormány részére éppen nem sürgető. A nméltóságú miniszter úr a maga leíratában előre határozottan kijelentette, hogy az egyletnek biztosított országos járulék összegének felebb emelése merőben ki van zárva és így az egyletre nézve a szerződés revíziójából származható előnyök melyek nyújtására különben ő nagymlyga a legnagyobb készséggel hajlandó, csak oly megállapodásoknak lehetnek eredményei, a melyek a miniszterium saját költségvetését újabb terhekkel nem rójják meg. Ezeknek a megállapodásoknak a mi-voltára nézve tett ugyan a nmlgú miniszter úr kiküldöttje némely szóbeli kijelentést, a mely elég szép reményekkel kecsegtet, de bizonyosan még semmi sincs, és így továbbra is még várakozásra vagyunk utalva.

De nemcsak az a körülmény parancsolja a lehető legnagyobb takarékoságot. Az egyetemi építkezések, lassan bár, de mégis biztosan haladnak előre. Elkészültöknek ránk nézve az az öröndetes következménye lesz, hogy gyűjteményeink új és az eddigieknél tágasabb és czélszerűbb helyiségeket fognak nyerni. Ám ez okvetlenül a gyűjtemények átköltöztetésével fog járni. Mi módon és mennyi idő alatt fog ez megtörténhetni, még ma nem birjuk megmondani; de bizonyos már most is, hogy tetemes költséggel fog járni és hogy e költsékezés szükségessé válása készületlenül ne leljen meg, előre kell gondoskodnunk egy kis pénz gyűjtéséről. Ezt azonban csakis takarékosággal tehetjük.

A számadás-vizsgáló bizottság jelentéséhez kiegészítésül csak azt említjük még meg, hogy a Berde Mózsza-féle eddig külön kezelt alapot, miután az elhalálozott alapító semmit se rendelkezett, az alaptókébe olvasztottuk és azért nem szerepel a nyomtatott kimutatásban mint külön álló alap: a bejött új két alap egyike a Hegedűs Sándor orsz. képviselőé 200 frtos, a második a gróf Kuun Gézáé 100 frt.

Az egylet igazgatása rendes folyamában az ig.-választmány 1893-ban tartott tizenkét ülést; az ezekről felvett jegyzőkönyvek le vannak téve itt a közgyűlés asztalára és 126 határozatot foglalnak magokban, a melyeknek az irattárban levő 107 darab beiktatott iromány szolgált alapul.

A legnevezetesebb határozatok közül megemlítendőnek tartjuk a következőket:

Január 4-én 3 sz. alatt a választmány a muzeumtól végképpen eltávozott dr. Primics Györgynek 250 frt rk. jutalmat szavazott meg.

Ugyanez ülésben 15 sz. alatt a Baross-szoborra 20 frt, 18. sz. a. a néhai Szabó Károly arczképéért 50 frtot utalványozott.

Április 5-én jött a stockholmi akadémia ajánlata kiadvány-cserére, a melyet készségesen elfogadott a választmány.

Ugyanez ülés 53 sz. alatt kiküldte az elnököt és a titkárt képviselőül a Jókai Mór 50 éves örömnepére. Ez alkalommal a titkár megkísérettette a döntő értekezést az 1872-ki szerződés reviziója iránt, de nem érhetett czélt.

A junius 7-iki ülés 76. sz. alatt elhatározta a választmány, hogy lépéseket tesz a Szathmáry-ház eshető lebontásakor a belőle kikerülő faragott köemlékek lehető megszerzésére.

Az augusztus 5-iki ülésen jött be a kolozsvári helyi bizottság átirata, a mely a kolozsvári kamarakerületben a milleniumi kiállításra küldendő történelmi emlékek kiszemelésére szólította fel egyletünket.

Az október 4-iki ülés 99 sz. alatt utalványoztunk dr. Ferenczy Zoltán könyvtár-igazgatónak 200 frt járulékot külföldi tanulmányújtára.

November 15-én 104 sz. alatt fel van véve gr. Kuun Géza 100 frtos alapítványa bejelentése.

A december 6-iki ülésre érkezett be a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr felszólítása, hogy az egylet a Budapestben felállítandó ornithologiai központi intézet fenntartása költségéhez évenként járúljon 250 frttal. Sajnos! azt kellett válaszolnunk, hogy az egylet pénzügyeinek jelen helyzetében ez merőben lehetetlen.

Ennyi az, a mivel az igazgató-választmány leszámol a maga saját működéséről. A tulajdonképpeni tudományos életünk és működésünk képét a szakosztályok jelentései és a gyűjteményekről előterjesztendő jelentések fogják külön-külön feltüntetni.

Következik most e jelentés szomorú vége, a mikor rá kell mutatnunk azokra a csorbákra, a melyeket a kérlelhetetlen halál ütött tagjaink sorában. Elhunytak 1893-ban gr. Bethlen Ferencz igazgató, Berde Mózes, Cserényi Dániel, Fröhlich Vilmos és Vélicska Lajos alapító-tagjaink. Nekünk nem lehet feladatunk a boldogultakat érdemeik feltüntetésével nagy férfiakká avatni; nálunk állandó emléket biztosítottak magoknak nemes áldozatkészséggel tett alapítványaikkal és nekünk hazafiúi szent kötelességünk ez emléket híven és kegyeletesen megőrizni és fenntartani. Igaz, más módunk nincs erre, mint szó és írás!

De van e szomorú jelentésben egy komoly intés is. Évről-évre fogy egyletünk állandó tagjainak a száma és ha újak nem lépnek a kihaltak helyére, ma-holnap maga a múzeum-egylet is csupán emlék lesz. Már pedig mint letéteményesei az első nagy alapítók szándéklatainak, nem engedhetjük meg, hogy szép alapításuk az enyészet áldozatává legyen. Sürget az idő haladása, hogy gondoskodjunk a múzeum jövőjének biztosításáról. Legyen bár maga az intézet állandó és pusztulhatlan emléke azoknak, a kik letették alapját.

Finály Henrik.

3. Jelentés a könyvtárról.

Tekintetes Közgyűlés! Az Erdélyi Múzeum-Egylet könyvtárának a lefolyt évben való működéséről jelentésemet a következőkben van szerencsém megtenni:

A lefolyt évben szerzemény útján gyarapodott a könyvtár 387 kötettel ajándékból és cserepéldányokból 407, köteles példányban 347, köteles példányban hírlappal 72, összesen 1213 kötettel és füzettel. Ha e gyarapodást az elmúlt évi 1978 drbnyi gyarapodáshoz mérjük, azt látjuk, hogy az apadás a cserepéldányok és ajándékok kevesebb számában (1052 és 407), valamint a könyvtár dotatiójának 500 frttal való leszállítása miatt mutatkozik. Ha e gyarapodást hozzáadjuk a megelőző évben kimutatott 51290 drbhoz, a könyvtár állománya jelenleg 52503 kötetet és füzetet tesz az Apor- és Régi Magyar könyvtár kivételével. A lefolyt évben könyvásárlásra kiadatott 1826 frt 96, könyvköttetésre 434 frt 90, vegyesek címén 144 frt 73 kr = összesen 2406 frt 59 kr, tehát 1344 frt 18 krral kevesebb a megelőző évinél. A bekötött könyvek darabszáma 250.

Könyvtárunk ajándékozái a következők voltak: *Kovács János*, Budapest tanácsa, *Darabant György*, Budap. egyet. kvttár, *Stein Gábor*, *Dankó József*, dr. *Finály Henrik*, *Ferenczi Zoltán*, *Czerny Antal*, dr. *Gyalui Farkas*, *Koncz József*, *Veress Endre*, Kolozsv. keresk. és iparkam., dr. *Lánczy Gyula*, dr. *Márki Sándor*, *Koós Ferencz*, Budap. keresk. és iparkamara, *Érd-Ujhelyi Menyhért*, *Gopcsa László*, *Flatt Károly*, Hevesm. törv. h. biz., *Réső Ensel Sándor*, Földmiv. és Közokt. Miniszterium, *Komin János*, *Hangay Octáv*, *Feichtinger Ignác*, Berliini k. akad., *Horváth Ödön*, *Horváth Döme*, *Böhm Mihály*. Az Apor-könyvtárt szaporította *Pisztóry Mór* 60 drb 1848/49-iki proclamatióval, a Régi Magyar könyvtárt *Böhm Mihály*, *Melotai Nyilas István*, *Margitai Péter*, *Debreczeni János* és *Otrokocsi F. Ferencz* 1—4 művével. Mindez ajándékok a szerzeménykönyvből részletesen kitűnnek; de legyenek itt is az adományozók könyvtárunk nevében köszönettel említve.

A könyvtári munkálatokban történt haladásról ki kell emelnem azt, hogy Széplaki János urat 1893 nyarán aug. havában egyletünk választmánya engedélyével megbíztam a szakezmtár további folytatásával s ebben oly előhaladás történt, hogy a munka fenmaradt részét a rendes díjnak befejezhette s így írott szakczimttárunk czédulákon teljes, csupán a régibb hiányos munkálat revideálás és kiegészítése van hátra. E mellett az alapleltárral párhuzamosan a szakezmtár czédulái az új szerzeményekről mind elkészültek.

Kézirattárunk a lefolyt évben *Szász Ferencz* úr adományából 3 drbbal szaporodott, egy névtelentől *Erdély történetével*, a *Kocsi Cs. Bálint* „Kösziklán épült ház ostroma“ egy újabb másolatával (1779) és *Verestói György* pár praedikatiójával (1781), továbbá *Gyalui Farkas* úr útján „Az kolozsvári successoról való tractatus“-sal (1603-ból 1767-iki másolatban.)

Az egyetemi könyvtárával közös olvasó-terem nyitva állt naponként 5 órán; de a szünetet az ázsiai cholera veszedelme egy hóval megnyújtotta, minek érezhető jelenségét a könyvtár ez évi látogatói csekélyebb létszámában megelhetjük. A könyvtár a délelőtti hivatalos órákban (9 - 12) szünet alatt is nyitva volt. Az év alatt (9 hó) megfordult a könyvtárban 5231 olvasó, átlag havonként 523, napi át-

lag 20. Legnagyobb volt az olvasók száma nov. 11-én, 57; legkisebb okt. 4-én. Helybeli használatra kiadatott 1178 mű, a könyvtáron kívüli használatra 1271 mű, index könyvkiétel végett letételt 547. Összes használt művek száma 2349.

Kézirattárunk, Régi Magyar és Apor-könyvtárunk állandó használat tárgyai voltak úgy helybeliek, mint más, főleg a budapesti könyvtárak által; valamint állandó összeköttetést tartottunk fenn a bécsi egyetemi és udvari, a müncheni kir., a krakkai Jagelló; de főképen a hazai könyvtárakkal, a budapesti egyetemi, múzeumi és akadémiai könyvtárral, egyszersmind számos esetben szolgáltunk az egész hazában a hazai főiskolák megkeresésére tudományos művekkel, az illető igazgatóságok kezessége mellett.

Végül hálával kell fölemlítenem, hogy az 1893 dik évben a nm. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter úr egy a könyvtári berendezések tanulmányozása végett teendő külföldi útra államsegélyt engedélyezvén, ehhez egyletünk választmányára alólirt részére 200 frtot volt kegyes megszavazni. E külföldi utat 1893 okt.—decz. havában tettem meg s alkalom volt Bécs, Prága, Drezda, Berlin, Lipse, Halle, Göttinga. Kassel, Marburg, Giessen, Köln, Utrecht, Amsterdam, Leyden, Hága, Brüssel, London, Paris, Strassburg, Karlsruhe, Augsburg, München könyvtárait és berendezéseiket megtekinteni. E rám nézve kiválóan tanulságos út eredményeiről részletes jelentést szerkesztettem és nyújtottam be a nm. Vallás- és Közokt. ügyi Miniszter úrhoz, ki azt tudomásul venni méltóztatott s beleegyezését adta, hogy valamely hazai szaklapban közzé tegyem. E jelentésemet mély hálával lesz szerencsém a múz. egyt. tekint. Választmányának bemutatni megjelenése alkalmából.

Méltóztatassék a t. Közgyűlés jelentésemet tudomásul venni.

Dr. Ferenczi Zoltán.
könyvtárigazgató.

4. Jelentés a régiség- és éremtárról.

Tisztelt Közgyűlés! Tekintettel arra, hogy az utóbbi években különösen két nagy vásárban igen tetemes összegeket költöttünk régiségtárunk gyarapítására, a múlt évben meglehetősen csekély összeget irányoztunk elő erre a célra. Ám e csekély összeg elköltésére se kínálkozott alkalom. Az erdélyi részekből is az el nem titkolt leletek a hatóságok útján a központba, a nemzeti múzeumba vándorolnak, a melylyel mi semmi tekintetben sem versenyezhetünk; és a mi egyszer oda került, ha csak némileg érdekes, ott is marad. Hiszen tudva levő dolog, hogy pl. a krásznai aranyrudakat úgy lefoglalta, hogy a legnagyobb erőfeszítéssel se bírtunk báregy mutatvány-példányhoz jutni. A csekélyebb leleteket elkapdossák a vidéki múzeumok még mielőtt tudomásunkra jutnak, s így nem sokat beszélhetünk régiségtárunk gyarapodásáról. Még is sikerült a múlt őszszel egy igen érdekes népvándorláskori ezüst leletet, három fibulát, egy karpereczet és a fibulákat egykor egybefoglalt láncznak egy töredékét a kolozsi határról vásár útján megszerezni. Ajándékba kaptunk egy empire-korú legyezőt és egy fapipát.

De régiségtárunk gyarapodásának még egy más körülmény is állja útját. Noha már nem egyszer vettem alkalmat erről beszélni, azt hiszem, még sem árt

ismét és ismét megemlíteni, hogy a rendelkezésünkre álló szűk, homályos és pinczeszerű helyiség már általában nem nyújt helyet újabb beszerzések elhelyezésére, mert a már meglévő anyag se fért el benne. Előre láthatólag fogunk ugyan kapni az egyetem új épületében tágasabb és jobb helyiséget; de mikor költözhetünk belé, azt még ma nem lehet tudni. Hozzá járul még az a kilátás is, hogy miután az új helyiség felépítését a mostaninak lebontása szükségképpen meg fogja előzni, kénytelenek leszünk az egész gyűjteményt becsomagolni és legalább is egynehány hónapig ily becsomagolt állapotban valamely ideiglenes raktárban elhelyezni.

A gyűjteményben ez idő szerint más munkát nem lehet végezni, mint a tárgyak lajstrom szerint való számba vételét, a mi folytonosan történik is.

A közlátogatás a kitűzött napokon és órákban mindig nagyon élénk és e tekintetben különösen a tanuló ifjuság és újabb időben az iparos ifjuság mindig számos csoportokban jelen meg a régiségtárban.

Más jelenteni valóm ez idő szerint nincs.

Finály.

II. Szakosztályi ülés.

Az Erd. Múz.-Egylet böcs., nyelv- és történettud. szakosztálya f. havi ülését *jun. 2-án* d. u. 5 óraker tartotta meg *Szamosi J.* elnöklete alatt.

1. *Versényi György* irodalomtörténeti munkáját: „Egy elfeledett kolozsvári író, *Bodor Lajos*“ és munkái méltatását olvasta fel *Pap Károly*.

2. *Titkár új tagokul* bejelentette: dr. *Horváth Ödön* jogakad., dr. *Szlávik Mátyás* theol. r., dr. *Serédi Lajos* coll. főgymn. tanárokat Eperjesről (aj. dr. *Szigethy Lajos*): dr. *Pethő Gyula* kir. főgeológust Budapestről.

III. Az „Erdélyi Múzeum“-ról.

A nyári szünetidőben, július és augusztus havában — szakosztályunk ügyrendje szerint — az „Erdélyi Múzeum“ nem jelenik meg. Az esetleges reclamatiók kikerülése végett erre külön és előre jönnek látjuk figyelmeztetni t. tagtársainkat.

Együttal jelentjük, hogy az „Erdélyi Múzeum“ f. évfolyamának *I. és II. füzeté elfogyott* s a III-ikból is csak néhány példány áll rendelkezésünkre. Az év első negyedében eddigelé szokatlanul nagyobb számban érkező előfizetések miatt történt ez, úgy hogy a IV. füzettől kezdve már száz példánynyal többet nyomattunk.

Ha több előfizetés és megrendelés érkezne még ezután is, a hiányzó füzeteket újra fogjuk nyomtatni.

Megjegyezzük még, hogy a füzetek terjedelme rendszeren túlhaladja az ígért terjedelmet — így e VI. füzet is majdnem 2 ny. ívvel. *Szerkesztő.*